

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ZÂTÎ'NİN ŞEHR-ENGİZİ'NİN SÖZ VARLIĞI
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Pelin ÖKÇÜN

İstanbul, 2025

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ZÂTÎ'NİN ŞEHR-ENGİZİ'NİN SÖZ VARLIĞI
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Pelin ÖKÇÜN

Öğrenci No
2120060011

ORCID ID
0000-0002-5372-6492

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEYLAN

İstanbul, 2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Zâtî’nin Şehr-engîzi’nin Söz Varlığı**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 24.01.2025

Pelin ÖKÇÜN

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

24.01.2025

Enstitümüz *Türk Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı *Türk Dili ve Edebiyatı* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 2120060011 numaralı **Pelin ÖKÇÜN**'ün "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**Zati'nin Şehr-engizi'nin Söz Varlığı**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 14/01/2025 tarih ve 2025/02 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Al*** ŞE***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Er*** AY***
(Milli Savunma Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Ke*** MU***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Pelin ÖKÇÜN
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEYLAN
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2025
Alanı : Türk Dili ve Edebiyatı
Anahtar Kelimeler : Zâtî, Şehrengiz, Edirne, Söz varlığı, Dil bilgisi

ÖZ

ZÂTÎ'NİN ŞEHR-ENGİZİ'NİN SÖZ VARLIĞI

Dünyanın en eski ve köklü dillerinden biri kabul edilen Türkçe, yazıya geçirildiği ilk metinlerden itibaren her dönem binlerce eserin üretildiği bir bilim ve sanat dili olagelmıştır. Başlangıçta daha ziyade dinî öğretileri yaymak üzere ortaya çıkan eserler, daha sonra konu ve içerik bakımından oldukça geniş alanlara yayılmış, neticede birbirinden değerli dil yadigârları ortaya çıkmıştır. Bir dilin tarihini, söz varlığını tespit etmenin en önemli yolu, bu dil yadigârları üzerine yapılan çalışmalardır. Bir eser; dil, üslup, edebî değer, kültür gibi açılardan ele alınıp çalışılmaktadır. Böylece dilin tüm özellikleri, değişim ve gelişimi bilimsel veriler ışığında gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Bu dil yadigarlarından biri olan Şehr-engîz-i Edirne; şehrin güzellerini, onların güzellikleri ve mesleklerini anlatması bakımından dil, üslup, edebî değer, kültür gibi açılardan ele alınabilecek bir edebî tür olarak 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İçerik bakımından incelendiğinde dönemin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel gibi yapıları hakkında bilgi veren eserlerdir. Şehr-engîz-i Edirne, ilk yazılan şehr-engizlerden biri olmasıyla Zâtî'nin Dîvânı'nın derkenarına yazılmış bir eser olması ve muhteva bakımından pek çok alanla ilgili çalışmaya olanak sunmasıyla önem arz eden eserlerden biridir.

Çalışmanın amacı, Zâtî'nin Dîvân'ının derkenarına yazılmış olan şehr-engîzi dil bilgisel açıdan inceleyerek eserin dil serüvenini aydınlatmak, söz varlığı ve öğelerinin ele alınıp sıklık değerleriyle birlikte kelimelerin kategorize edilmesidir.

Name and Surname : Pelin ÖKÇÜN
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Ali ŞEYLAN
Degree and Date : Master's (Thesis), 2025
Major : Turkish Language and Literature
Keywords : Zâtî, Şehrengiz, Edirne, Vocabulary, Linguistics

ABSTRACT

THE VOCABULARY OF ZÂTÎ'S ŞEHR-ENGÎZ

Turkish, recognized as one of the world's oldest and most established languages, has served as a language of science and art throughout history, producing thousands of works since its earliest written records. Initially, these works primarily aimed to spread religious teachings; however, over time, they expanded across various subjects and genres, resulting in invaluable linguistic artifacts. The most effective way to explore the history and vocabulary of a language is through studies conducted on such linguistic legacies. A literary work is examined from linguistic, stylistic, literary, and cultural perspectives, revealing the language's characteristics, changes, and developments through scientific analysis.

One of these linguistic artifacts, Şehr-engîz-i Edirne, emerged in the 16th century as a literary genre depicting the beauties of a city, their professions, and their charm. These works provide insights into the socio-economic and socio-cultural structures of their time. Şehr-engîz-i Edirne is among the earliest examples of this genre and holds significance as it was written in the margins of Zâtî's *Dîvân*.

This study aims to analyze the linguistic aspects of the *şehr-engîz* found in Zâtî's *Dîvân*, shedding light on its linguistic journey, vocabulary, and structural elements, while categorizing words based on their frequency.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLOLAR LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	ix
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	x
SÖZLÜK.....	xi
GİRİŞ	1

1. ZÂTÎ'NİN HAYATI

2. ŞEHR-ENGÎZ KELİMESİ VE BİR EDEBÎ TÜR OLARAK ŞEHR-ENGÎZ

2.1. Zâtî'nin Şehr-engîz-i Edirne'si	9
--	---

3. ESERİN YAZIM (İMLÂ) ÖZELLİKLERİ

3.1. Türkçe Kelimelerde Ünlülerin Yazılışı	12
3.1.1. a Ünlüsünün Yazılışı	13
3.1.2. e Ünlüsünün Yazılışı	14
3.1.3. ê Ünlüsünün Yazılışı	15
3.1.4. ı Ünlüsünün Yazılışı	16
3.1.5. i Ünlüsünün Yazılışı	17
3.1.6. o Ünlüsünün Yazılışı	18
3.1.7. ö Ünlüsünün Yazılışı	19
3.1.8. u Ünlüsünün Yazılışı	20
3.1.9. ü Ünlüsünün Yazılışı	21
3.2. Türkçe Kelimelerde Ünsüzlerin Yazılışı	22
3.2.1. b Ünsüzünün Yazılışı	22
3.2.2. c Ünsüzünün Yazılışı	24
3.2.3. ç Ünsüzünün Yazılışı	24
3.2.4. d Ünsüzünün Yazılışı	25
3.2.5. f Ünsüzünün Yazılışı	26

3.2.6. g Ünsüzünün Yazılışı	27
3.2.7. ğ Ünsüzünün Yazılışı	28
3.2.8. h Ünsüzünün Yazılışı	29
3.2.9. k Ünsüzünün Yazılışı	30
3.2.10. l Ünsüzünün Yazılışı	31
3.2.11. m Ünsüzünün Yazılışı	32
3.2.12. n Ünsüzünün Yazılışı	33
3.2.13. ñ Ünsüzünün Yazılışı	35
3.2.14. p Ünsüzünün Yazılışı	36
3.2.15. r Ünsüzünün Yazılışı	37
3.2.16. s Ünsüzünün Yazılışı	38
3.2.17. ş Ünsüzünün Yazılışı	39
3.2.18. t Ünsüzünün Yazılışı	40
3.2.19. v Ünsüzünün Yazılışı	41
3.2.20. y Ünsüzünün Yazılışı	42
3.2.21. z Ünsüzünün Yazılışı	43

4. ESERİN SES BİLGİSİ

4.1. Ünlüler	45
4.1.1. Ünlü Türleri	45
4.1.1.1. Kalın-İnce Ünlüler	46
4.1.1.2. Düz-Yuvarlak Ünlüler	46
4.1.1.3. Geniş-Dar Ünlüler	46
4.1.1.4. Uzun Ünlüler	47
4.1.2. Ünlü Uyumu	47
4.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	48
4.1.2.2. ken Zarf Fiil Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumu	48
4.1.2.3. ile Edatında Kalınlık-İncelik Uyumu	48
4.1.2.4. Ek Fiilin Çekimli Şekillerinde Kalınlık-İncelik Uyumu	49
4.1.2.5. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	49
4.1.3. Ünlü Değişimleri	50
4.1.3.1. Ünlü Kalınlaşması	50
4.1.3.2. Ünlü İncelmesi	50

4.1.3.3. Ünlü Genişlemesi	51
4.1.3.4. Ünlü Daralması.....	51
4.1.3.5. Ünlü Yuvarlaklaşması	51
4.1.3.6. Ünlü Düzleşmesi	52
4.1.3.7. Ünlü Düşmesi	53
4.1.3.8. Ünlü Türemesi.....	53
4.1.3.9. Ünlü Birleşmesi.....	54
4.2. Ünsüzler	54
4.2.1. Ünsüz Türleri	55
4.2.1.1. Ses Titreşimine Göre Ünsüzler.....	55
4.2.1.2. Oluşum Noktasına Göre Ünsüzler.....	56
4.2.1.3. Hava Akımının Durumuna Göre Ünsüzler.....	57
4.2.1.4. Ağız ve Geniz Sesi Oluşlarına Göre Ünsüzler	58
4.2.2. Ünsüz Uyumu	59
4.2.3. Ünsüz Değişimleri.....	59
4.2.3.1. Tonlulaşma	59
4.2.3.2. Tonsuzlaşma.....	65
4.2.3.3. Sızıcılaşma.....	65
4.2.3.4. Göçüşme	65
4.2.3.5. Ünsüz Türemesi.....	66
4.2.3.6. Ünsüz Düşmesi.....	66
4.2.3.7. Ünsüz Tekleşmesi.....	67
4.2.3.8. Ünsüz İkizleşmesi.....	68

5. ESERİN ŞEKİL BİLGİSİ

5.1. İsimler	69
5.1.1. Varlıkların Oluşumuna Göre Kelimeler.....	69
5.1.1.1. Somut İsimler	69
5.1.1.2. Soyut İsimler	70
5.1.2. Varlıklara Verilişlerine Göre Kelimeler.....	70
5.1.2.1. Özel İsimler	71
5.1.2.2. Cins İsimler	71
5.1.3. Oluş Kılış (Hareket) İsimleri.....	72

5.1.4. Yapılarına Göre İsimler.....	72
5.1.4.1. Basit (Yalın) İsimler	72
5.1.4.2. Türemiş İsimler	73
5.1.4.3. Birleşik İsimler	74
5.1.5. İsimlere Gelen Ekler	74
5.1.5.1. İsimlerde Yapım Ekleri	75
5.1.5.2. İsimlerde Çekim Ekleri	84
5.1.5.3. İsim Tamlamaları	93
5.2. Sıfatlar.....	95
5.2.1. Niteleme Sıfatları	96
5.2.2. Belirtme Sıfatları.....	96
5.2.2.1. İşaret Sıfatları	96
5.2.2.2. Sayı Sıfatları	97
5.2.2.3. Soru Sıfatları.....	97
5.2.2.4. Belgisiz Sıfatlar	98
5.2.3. Sıfat Tamlamaları.....	98
5.3. Zarflar.....	99
5.3.1. Yer Yön Zarfı.....	99
5.3.2. Zaman Zarfı.....	99
5.3.3. Niteleme ve Durum Zarfları.....	100
5.3.4. Miktar Zarfı.....	100
5.3.5. Soru Zarfı	101
5.4. Zamirler	101
5.4.1. Şahıs Zamirleri.....	102
5.4.2. Dönüşlülük Zamiri	103
5.4.3. İşaret Zamiri	103
5.4.4. Soru Zamiri	104
5.4.5. Belgisiz Zamiri.....	105
5.5. Fiiller	105
5.5.1. Yapıları Bakımından Fiiller	105
5.5.1.1. Basit Fiiller	106
5.5.1.2. Türemiş Fiiller.....	107

5.5.1.3. Birleşik Fiiller.....	112
5.5.2. Anlamları Bakımından Fiiller	113
5.5.2.1. Oluş Fiilleri.....	113
5.5.2.2. Kılış Filleri	113
5.5.2.3. Durum Fiilleri.....	114
5.5.3. Fiil Çekimi	114
5.5.3.1. Şahıs Ekleri.....	114
5.5.3.2. Şekil ve Zaman Ekleri	117
5.5.3.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri	126
5.5.3.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk ve Soru Şekilleri	128
5.5.4. Ek Fiiller	130
5.5.5. Fiilimsiler	133
5.5.6. Fiilde Çatı.....	140
5.5.6.1. Özne-Yüklem İlişkisine Göre Fiiller	141
5.5.6.2. Nesne-Yüklem İlişkisine Göre Fiiller	144

6. ESERİN SÖZ VARLIĞI

6.1. Türkçenin Söz Varlığı ve Özellikleri.....	148
6.2. Söz Varlığı Araştırmalarında Sıklık ve Önemi	150
6.3. Söz Varlığının İçerdiği Ögeler	152
6.3.1. Temel Söz Varlığı	153
6.3.1.1. Dinî Kişiler ve Varlıklarla İlgili Kelimeler	154
6.3.1.2. Ölüm ve Yaşamla İlgili Kelimeler	154
6.3.1.3. Aile ve Akrabalıkla İlgili Kelimeler.....	155
6.3.1.4. Kişilerin Antroponimleriyle İlgili Kelimeler	156
6.3.1.5. İnsan Vücuduyla İlgili Kelimeler	159
6.3.1.6. Mesleklerle İlgili Kelimeler	160
6.3.1.7. Güzellikle İlgili Kelimeler ve Kelime Grupları	162
6.3.1.8. Arkadaşlıkla İlgili Kelimeler.....	164
6.3.1.9. İnsanî ve Ahlakî Kavramlarla İlgili Kelimeler	165
6.3.1.10. Duygu ve Düşüncelerle İlgili Kelimeler	166
6.3.1.11. Olumsuz Duygu ve Durumla İlgili Kelimeler.....	167
6.3.1.12. Eşyalarla İlgili Kelimeler	168

6.3.1.13. Giyim ve Süsle İlgili Kelimeler.....	169
6.3.1.14. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Kelimeler.....	170
6.3.1.15. Hayvanlarla İlgili Kelimeler.....	171
6.3.1.16. Bitkilerle İlgili Kelimeler	172
6.3.1.17. Coğrafi Kavramlarla İlgili Kelimeler	172
6.3.1.18. Gök Cisimleriyle İlgili Kelimeler.....	173
6.3.1.19. Ülke Şehir ve Milletlerle İlgili Kelimeler	175
6.3.1.20. Değerli Taş ve Parayla İlgili Kelimeler.....	175
6.3.1.21. Renklerle İlgili Kelimeler.....	176
6.3.1.22. Zamanla İlgili Kelimeler	177
6.3.1.23. Miktarla İlgili Kelimeler	178
6.3.2. Yabancı Sözcükler	179
6.3.3. Deyimler.....	193
6.3.4. Atasözleri	194
6.3.5. İkilemeler	195
6.3.6. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)	197
6.3.7. Kalıplaşmış Sözler	198
6.3.8. Terim Sözcükleri.....	199
6.3.8.1. Dinî Kavramlarla İlgili Kelimeler	199
6.3.8.2. Coğrafi Kavramlarla İlgili Kelimeler	201
6.3.8.3. Gök Cisimleriyle İlgili Kelimeler.....	201
6.3.8.4. Meteorolojiyle İlgili Kelimeler	202
6.3.8.5. Müzikle İlgili Kelimeler.....	203
6.3.8.6. Meslekî Kavramlarla İlgili Kelimeler	203
SONUÇ	205
KAYNAKÇA.....	209
EKLER	
Ek-1: Tıpkı-Basım.....	216

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Şehr-engîz-i Edirne'deki Güzeller	10
Tablo 2. Ünlü Türleri	46
Tablo 3. Niteliklerine Göre Ünsüzler	58
Tablo 4. İyelik Ekleri	86
Tablo 5. Şahıs Zamirlerinin Çekimi ve Örnekleri	103
Tablo 6. İşaret Zamirlerinin Çekimi ve Örnekleri	104
Tablo 7. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri ve Örnekleri	115
Tablo 8. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri ve Örnekleri	116
Tablo 9. Emir Çekimli Şahıs Ekleri ve Örnekleri	117
Tablo 10. Görülen Geçmiş Zamanla İlgili Örnekler	119
Tablo 11. Duyulan Geçmiş Zamanın Örnekleri	120
Tablo 12. Geniş Zamanın Örnekleri	122
Tablo 13. Emir Kipi	124
Tablo 14. İstek Kipi	125
Tablo 15. Şart Kipi Örnekleri	126
Tablo 16. Duyulan Geçmiş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri	127
Tablo 17. Geniş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri	128
Tablo 18. İstek Kipinin Birleşik Zamanlı Çekimleri	128
Tablo 19. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk	129
Tablo 20. Dinî Kişiler ve Varlıklarla İlgili Örnekler	154
Tablo 21. Ölüm ve Yaşamla İlgili Örnekler	155
Tablo 22. Aile ve Akrabalıkla İlgili Örnekler	155
Tablo 23. Kişilerin Antroponimleriyle İlgili Örnekler	157
Tablo 24. İnsan Vücuduyla İlgili Örnekler	159
Tablo 25. Mesleklerle İlgili Örnekler	161
Tablo 26. Güzellikle İlgili Örnekler	163
Tablo 27. Arkadaşlıkla İlgili Örnekler	165

Tablo 28. İnsanî ve Ahlakî Kavramlarla İlgili Örnekler	166
Tablo 29. Duygu ve Düşüncelerle İlgili Örnekler	167
Tablo 30. Olumsuz Duygu ve Durumla İlgili Örnekler	168
Tablo 31. Eşyalarla İlgili Örnekler	169
Tablo 32. Giyim ve Süsle İlgili Örnekler	170
Tablo 33. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Örnekler	171
Tablo 34. Hayvanlarla İlgili Örnekler	172
Tablo 35. Bitkilerle İlgili Örnekler	172
Tablo 36. Coğrafi Kavramlarla İlgili Örnekler	173
Tablo 37. Gök Cisimleriyle İlgili Örnekler	174
Tablo 38. Ülke ve Milletlerle İlgili Kelimeler	175
Tablo 39. Değerli Taş ve Parayla İlgili Örnekler	176
Tablo 40. Renklerle İlgili Örnekler	176
Tablo 41. Zamanla İlgili Örnekler	177
Tablo 42. Miktarla İlgili Örnekler	178
Tablo 43. Yabancı Sözcüklerle İlgili Örnekler	181
Tablo 44. Deyimlerle İlgili Örnekler	194
Tablo 45. İkilemelerle İlgili Örnekler	197
Tablo 46. İlişki Sözleriyle İlgili Örnekler	198
Tablo 47. Dinî Kavramlarla İlgili Örnekler	200
Tablo 48. Coğrafi Kavramlarla İlgili Örnekler	201
Tablo 49. Gök Cisimleriyle İlgili Örnekler	202
Tablo 50. Meteorolojiyle İlgili Örnekler	202
Tablo 51. Müzikle İlgili Örnekler	203
Tablo 52. Meslekî Kavramlarla İlgili Örnekler	204

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Hazr.	: Hazırlayan
Moğ.	: Moğolca
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yun.	: Yunanca
yy.	: Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (إ)	a, ā	ص	ş
ا (إ)	a, e, ı, i, u, ü	ض	z, d
ء	‘	ط	ţ
ب	b, p	ظ	z
پ	p	ع	‘
ت	t	غ	ğ
ث	s	ف	f
ج	c, ç	ق	k
چ	ç	ك	k, g
ح	h	گ	g
خ	h	ڭ	ñ
د	d	ل	l
ذ	z, d	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, ū, u, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ی	y, ı, i, ĩ
ش	ş		

SÖZLÜK

Antroponim: Ön ad, soyadı, lakap, ünvan, mahlas, kod adı vb. içeren kişi adıdır.

Fonem: Ses birimi olarak tanımlanmaktadır.

Fonoloji: Dil biliminde ses sisteminin incelenmesi, ses bilimi olarak ifade edilmiştir.

Morfolojik: Dil biliminde biçim bilimsel ve şekil bilimsel şeklinde açıklanmıştır.

Motif: Kendi başlarına konuya özellik kazandıran öğelerin her biri; öрге.

Remil: Kumda çizgiler çizilerek bakılan fal bakma sanatıdır.

Remmâl: Remil sanatını yapan kişi, falcı anlamında kullanılan kelimedir.

Semantik: Dil biliminde anlam bilimi olarak ifade edilmektedir.

Sentaktik: Kökü sentaks olan kelime, dil biliminde söz dizimi olarak tanımlanmaktadır.

Şehr-engîz: Bir şehrin doğal güzellikleri ve toplumsal özelliklerini anlatan edebî bir türdür.

GİRİŞ

Şehr-engîzler, 16 yüzyıldan 18. yüzyıla kadar popülerliğini korumuş şehrin erkek olan güzellerini, onların güzelliklerini ve mesleklerini anlatan bir edebî türdür. Bu edebî tür muhtevası bakımından dönemin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik hayatının yanı sıra dinî inançlarını da ortaya koymaktadır. Şehr-engîz-i Edirne; ilk şehr-engîzlerden biri olması, içerik açısından farklı alanlara konu olabilmesi, Zâtî'nin Dîvânı'nın derkenarına yazılmış olması açısından önemli bir eserdir. Bu alanda, herhangi bir dil bilgisel çalışmanın ya da söz varlığı araştırmasının yapılmamış olması bu çalışmanın önemini ve farkını ortaya koymaktadır. Yapılan çalışma, Şehr-engîz-i Edirne adlı eseri dil bilgisel ve söz varlığı açısından ele alıp aynı zamanda kelimelerin sıklık değerlerini gösterip Zâtî'nin Dîvânı'nın derkenarına yazılmış olmasından mütevellit dîvânının söz varlığı hakkında ipuçları vermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Bu çalışma, Zâtî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Bölümü No: 443 Nüshası (S)'nin 161b-167b sayfaları incelenerek oluşturulmuştur. Bu nüsha üzerinde yapılan çalışmaya kaynaklık eden eserler Derya Karaca'nın 2018 yılında yayımladığı “*Türk Edebiyatında Şehr-Engîzler Şehirler ve Güzeller*” doktora tezi ve aynı yılda yayımlanan “*Zâtî'nin Edirne Şehrengizi*” makalesi başta olmak üzere şehr-engîzlerle ilgili Agâh Sırrı Levend, Fatih Tıgılı, Orhan Kurtoğlu ve birçok kişinin çalışmalarına yer verilmiş olup dil bilgisinin işlendiği bölümlerde Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin, Ahmet Bican Ercilasun, Tahsin Banguoğlu ve birçok kişinin çalışmalarına yer verilmiştir. Eserin söz varlığı açısından değerlendirildiği bölümde ise başta Doğan Aksan'ın ve Vecihe Hatiboğlunun yapmış olduğu çalışmalarla birlikte birçok dil bilim terim sözlüklerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra konuyla ilgili diğer makaleler, gramer kitapları ve birçok sözlükten yararlanılmıştır.

Bu tez çalışmasında, şehr-engîz tanımı ve Şehr-engîz-i Edirne hakkında bilgiler verilip eserin imla ve ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığına yer verilmiştir.

Yapılan çalışma Giriş, Zâtî'nin Hayatı, Şehr-engîz Kelimesi ve bir Edebî Tür Olarak Şehr-engîz, Eserin Yazım (İmlâ) Özellikleri, Eserin Ses Bilgisi, Eserin Şekil Bilgisi, Eserin Söz Varlığı, Sonuç ve Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, çalışmanın içeriği hakkında bilgi verilip kullanılan kaynaklar belirtilmiş; ardından çalışmanın her bölümüyle ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Birinci bölümde, şairin adıyla ilgili tartışmalara ve Zâtî'nin hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, dönemin yeni bir edebî türü olan şehir-engîzin kelime anlamı üzerinde durulup bu türün içeriği ve yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, sesin nasıl oluştuğuyla ilgili bilgi verilip bu seslerin ikiye ayrıldığı dile getirilmiştir. Ünlü ve ünsüzler başlığı altında, harflerin eser içerisinde başta ortada ve sonda yazımları incelenip örnekler verilmiştir. Dönemin yazım (imlâ) şeklinin daha iyi anlaşılabilmesi için örnek olarak gösterilen kelimelerin orijinal nüshadan görselleri eklenmiştir.

Dördüncü bölümde, harflerin birleşmesiyle oluşan ses olayları ele alınmıştır. Eser incelenerek kelimelerde yaşanan ses olaylarıyla ilgili örnekler tespit edilip açıklamalarda bulunulmuştur.

Beşinci bölüm, eserin dil bilgisel açıdan incelendiği kapsamlı bir bölümdür. Burada isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler ve fillerle kendi içlerinde bölümlere ayrılarak ayrıntılı bir şekilde incelenip eser üzerinden örneklendirilmiştir.

Altıncı bölüm, söz varlığının öğeleri olan temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ikilemeler, ilişki sözleri, kalıplaşmış sözler ve terim sözcükleri başlıkları altında eserdeki kelimelerin ele alındığı ve bu kelimelerin sıklık açısından incelendiği çalışmanın en önemli bölümüdür.

Sonuç bölümünde, tezin inceleme kısımları olan üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde elde edilen bilgiler, saptanan sonuçlar ve dikkat çeken unsurlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

1. ZÂTÎ'NİN HAYATI

Zâtî'nin hayatına dair başvuru kaynakların en önemlileri, çağdaşları tarafından yazılan tezkirelerden meydana gelmektedir. Bu tezkireler arasında Zâtî ile ilgili en kapsamlı bilgileri ise Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi vermiştir. Âşık Çelebi'nin bahsettikleri doğrudan dîvân şairi Zâtî'nin kendisinden öğrendiği bilgileri içerirken Sehî tarafından yazılanların ise fazla detay bulundurmayan kısa bilgiler şeklinde olduğu görülmektedir (Kim, 2005, s. 68).

Dîvân şiirinin önemli şairlerinden biri olan Zâtî, 1471'de Balıkesir'de doğmuştur. *Zâtî* ismi, şairin eserlerindeki mahlası olup asıl ismi ile ilgili ise çeşitli şairler tarafından farklı görüşler bulunmaktadır. Sehî ve Latîfî Zâtî'nin gerçek adının *Bahşî* olduğunu belirtirmiştir. Âşık Çelebi ise gerçek adının *Satılmış* olduğunu ve Zâtî'ye benzer sesli kalem adı olan *Satî* lakabıyla çağrıldığını ifade etmiştir (Kim, 2005, s. 69). Hatta başka bir kaynakta Zâtî mahlasının da *Satî* isminden yola çıkarak kullandığını belirtilmiştir (Kurtoğlu, 2017, s. 3). Âşık Çelebi son olarak Zâtî'den aldığı bilgiye göre adının *İvaz* olduğunu ve adının harflerinin sayısal değerinin doğum yılı olan 1471'e eşit olduğunu söylemiştir. Şairin kimliği hakkında farklı rivayetler olsa da Zâtî hayatının tamamında bu mahlasla tanınmış ve edebiyat tarihine bu isimle geçmiştir (Kim, 2005, s. 69).

Edebî biyografi yazarları, Zâtî'nin ailesi ve İstanbul öncesi yaşamı hakkında sınırlı bilgi vermektedir. Bir süre kendi memleketinde, baba mesleği olan çizmecilik ile uğraştığı bilinen şairin evli olup olmadığı hakkında ise net bir bilgiye rastlanmamıştır (Coşkun, 2013, s. 150).

Genç yaşta baba mesleğini terk ederek 1500 yılında İstanbul'a gelen şair, Mesîhî aracılığıyla Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Paşa'nın himayesini kazanarak II. Bayezid'in sarayına girip padişah için kasideler yazmaya başlamıştır (Kim, 2005, s. 70). Hadım Ali Paşa'nın himayesine girmeden önce eksik olduğu dil bilgisi eğitimi almış ve Müneccimzâde'den remil sanatını öğrenmiştir. Saraydakilerin henüz dikkatini çekmediği zamanlarda öğrendiği remil sanatını icra etmiş ve para kazanmıştır. Hatta daha sonraları Hadım Ali Paşa'ya sunduğu kasidelerinden birinde *Remmâl* mahlasını kullanarak bu konuya dikkat çekmiştir.

“Edinse gerdegi Remmâl reml ana kalmaz

Sürâdikât-ı guyûb içre hiç sırr mübhem” (Kim, 2005, s. 72).

Zâtî, İstanbul'da bir süre Şeyh Vefâ dergâhında kalmış olsa da gerçek anlamda bir derviş olup olmadığı tartışmalıdır. Sehî, onun Şeyh Vefâ'nın müridlerinden olduğunu belirtirken diğer biyografi yazarları bu konuda herhangi bir fikir belirtmemiştir. Dönemin şiirinde tasavvuf yaygın bir tema olup ilahi aşk ve şarap motifleri sıkça kullanılmasına rağmen Zâtî, hayatın zevklerine düşkün, arkadaşlarıyla meyhanelere giden bir şair olarak bilinmektedir. Bu yaşam tarzı, onun dervişlik bağlamında hareket etmediğini göstermektedir. Ancak Zâtî'nin Şeyh Vefâ dergâhında geçirdiği süre, edebî gelişimi için son derece önemli bir fırsat olmuştur. Burada dil bilgisi kitapları, edebî metinler ve zengin bir kütüphaneye erişim imkânı bulmuştur. Mevlevî çizgisinde tanınmış bir şair ve derviş olan Şeyh Vefâ'nın dergâhı, II. Mehmed'in inşa ettirdiği kompleksin bir parçasıdır. Bu entelektüel ve sanatsal ortam, Zâtî'nin şairlerle tanışmasına ve şiir sanatını öğrenmesine olanak sağlamıştır. (Kim, 2005, s. 77-78).

Zâtî, İstanbul'a geldiğinde kısa sürede şöhret kazanmış ve devletin ileri gelenlerinin takdirini toplamıştır. Sadrazam Hadım Ali Paşa, onun en önemli hamisi olmuştur. Paşa, o dönemde edebiyat ve bilim adamlarını destekleyen nüktedan bir devlet adamı olmuştur. Zâtî, de onun iltifatını kazanarak saray çevrelerine girmeyi başarmıştır. Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın yanı sıra Zâtî'nin saraydaki iki diğer hamisi ise Tâcîzâde Ca'fer Çelebi ve Müeyyedzâde'dir (Kim, 2005, s. 79). Fakat II. Beyazid'in hükümdarlığının sona ermesiyle güçlü destekçileri, sırasıyla hayatlarını veya görevlerini kaybetmiştir. Bu süreçte Zâtî, Bayezid Camii'nin avlusunda bir tezgâh açıp burada falcılık ve muska yazarlığı yaparak geçimini sağlamıştır. Bu dükkân yalnızca fal bakılan yer olmayıp edebiyata ilgi duyanların da uğrak noktası olmuştur. Zâtî'nin şair olarak ünü, bu dükkânı edebî çevrelerin buluşma yeri haline getirmiştir. Daha sonraları ünlenecek olan Hayâlî, Bâkî gibi o zamanın genç şairleri, eserlerini değerlendirmesi ve yol göstermesi için Zâtî'ye sunmuşlardır (Kim, 2005, s. 88, 92).

Kanuni Sultan Süleyman, Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan ve dönemin edebî hayatına destek veren önemli bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Sadrazamı İbrahim Paşa'nın da desteğiyle bu dönemde edebî çevreler ve kültürel hamilerin artması Zâtî

gibi şairlerin maddi ve manevi durumlarını iyileştirmiştir. Osmanlı şiiri ve sanatı altın çağını yaşarken Zâtî de bu kültürel gelişmeden nasibini almıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasıyla ona kaside sunan Zâtî, sultan tarafından takdirle karşılanarak ödüllendirilmiştir. Şair, bu hareketiyle tekrar saray çevresinde görülmeye başlanmıştır (Kim, 2005, s. 94-95).

Zâtî hayatının son yıllarını ise hastalık ve yoksullukla geçirmiştir. Dükkânını daha az ideal bir konuma taşımasına rağmen bu dükkân, genç şairler için bir sığınak olmaya devam etmiştir. Şair, 1546'da vefat etmiş ve Edirnekapı dışındaki şehir surlarına defnedilmiştir (Kim, 2005, s. 101).

2. ŞEHR-ENGİZ KELİMESİ VE BİR EDEBÎ TÜR OLARAK ŞEHR-ENGİZ

Şehr-engîz türünün kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Dihhuda, Edward G. Browne ve Muhammed Ca'fer Mahcûb gibi bazı araştırmacılar bu türün Fars edebiyatından Osmanlı edebiyatına geçtiğini düşünürken E. J. W. Gibb ve Agâh Sırrı Levend farklı bir bakış açısı sunarak, şehr-engîzin gazavâtnâme, sûrnâme ve târifnâmeler gibi doğrudan Osmanlı edebiyatı içerisinde gelişen özgün bir tür olduğunu ileri sürmüşlerdir (Kaya, 2010, s. 461). Edebî tür olan şehr-engîz ile ilgili yapılan tanımlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

Şehr-engîz kelimesi, Fars edebiyatında *şehr-âşûb* şeklinde kullanılmaktadır. Türk edebiyatında ise *şehr-engîz* şeklinde kullanılan bu kelime, Farsça birleşik sıfattan meydana gelmiştir. Şehir anlamına gelen *şehr* ve karıştran anlamına gelen *engîz* kelimelerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda şehr-engîzin Türkçedeki karşılığı; *şehir karıştiran* 'dır (Dursunoğlu, 2003, s. 57-58).

Ferit Devellioğlu, şehr-engîz terimiyle ilgili *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* adlı eserinde *şehri karıştiran* anlamına gelen Farsça birleşik bir sıfat olduğu dile getirilmiştir. Edebî bir tür olarak, bir şehrin doğal güzelliklerini ve toplumsal özelliklerini anlatan manzum eserlerdir. Ayrıca bu eserler genellikle toplumsal yaşamla ilgili dedikodulara neden olabilecek içeriğe sahip olması ile bilinmektedir ifadeleri de yer almaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1150).

İslâm Ansiklopedisi'ne göre bu edebî tür, Farsça kökenli birleşik bir sıfattır. Bir şehrin güzellerini, doğal ve tarihî zenginliklerini anlatmanın yanı sıra o şehirde mesleklerinde ün kazanmış kişileri ve onların toplum içindeki konumlarını da konu edinmektedir (Kaya, 2010, s. 461).

Nuran Tezcan da bu konuyla ilgili düşüncelerini dile getirmiş ve bu türü bir şehirde yaşayan insanlara özellikle esnaf olan delikanlılara duyulan hayranlığı ve onların güzelliklerini betimleyen ve yücelten şiirler olduğunu ifade etmiştir (Tezcan, 2001, s. 162).

Bu alandaki diğer bilim insanları da şehr-engîz hakkında bazı bilgiler vermiştir. Şehr-engîzlerle ilgili en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Agâh Sırrı Levend'dir. Ona göre şehr-engîzler, şehrin güzellerini betimlemek amacıyla yazılmıştır (Levend, 1958, s. 13).

Edebiyat tarihimizde bilinen şehir-engîz sayısı, yeni araştırmalar ve keşiflerle sürekli artış göstermektedir. Bu türün akademik incelenmesinde önemli bir dönüm noktası olan Mustafa İzzet'in çalışmasında 32 şehir-engîz tespit edilmiş daha sonra Ağâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul* adlı kapsamlı araştırmasıyla bu sayı 44'e yükselmiştir. Ardından Metin Akkuş'un yüksek lisans tezi bu sayıyı 49'a çıkarmış; günümüzde, yakın zamanda keşfedilen Nüvîsî'nin İstanbul ve Dürrî'nin Gümölcine şehir-engîzleri ile birlikte çeşitli kaynaklardaki referanslar değerlendirildiğinde toplam şehir-engîz sayısı 68'e ulaşmıştır. Bu metinlerden 23'ü akademik çalışmalara konu olmuş, 21'i yayımlanmış durumdadır. Ancak 19 şehir-engîzin metni ya kaybolmuş ya da henüz bulunamamıştır. Ayrıca eski ve yeni çalışmalara bakıldığında, tespit edilen 68 adet şehir-engîzin dışında akraba metin olarak ele alınan yapıtlarla birlikte bu sayı 78'e varmıştır (Karacasu, 2007, s. 259, 302, 304).

Şehir-engîz türü, Osmanlı edebiyat geleneği içerisinde belirli bir zaman diliminde varlık göstermiştir. Bu edebî tür ilk kez 16. yy.ın başlarında ortaya çıkmış ve yaklaşık iki yy. boyunca devam ederek 18. yy.da son örneklerini vermiştir (Karaca, 2018, s. 9). Şehir-engîz türünün ilk örneklerini ise II. Bayezid döneminde Zâtî ve Mesîhî vermiştir. Her iki şair de Edirne'nin güzellerini anlatan eserler kaleme almıştır. (Levend, 1958, s. 14). Haklarında en fazla şehir-engîz yazılan yerler İstanbul, Bursa ve Edirne'dir. Birçoğu Osmanlı döneminde birer kültür merkezi olan Diyarbakır, Antakya, Belgrad, Gelibolu, Keşan, Manisa, Mostar, Rize, Sinop, Siroz, Taşköprü, Vize, Yenice, Üsküp gibi şehirler için kaleme alınmış şehir-engîzler de vardır (Kaya, 2010, s. 462).

Şehir-engîzler içerik ve yaklaşım bakımından üç temel kategoride incelenebilmektedir: Birinci grupta, tek bir güzelin hikâyesini hasbihâl veya sergüzeştname tarzında anlatan ve bununla beraber şehir tasvirlerine de yer veren eserler yer almaktadır. İkinci grupta, belirli bir yerdeki güzelleri, önemli şahsiyetleri veya çeşitli meslek sahiplerini betimleyen metinler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise bir şehrin gezilip görülmeye değer doğal güzelliklerini, tarihî yapılarını ve toplumsal özelliklerini anlatan eserler yer almaktadır. Bu eserlerde betimlenen kişiler için *âfet*, *şuh*, *mehrû*, *işveger*, *mahbûb*, *dilber*, *hûban* ve *bûtan* gibi genellikle kadınları nitelendirmekte kullanılan sözcükler tercih edilmiştir. Fakat şehir-engîzlerde

betimlenen güzellerin çoğunluğu erkektir ve bu kişiler metinlerde kimi zaman isimleriyle kimi zaman da meslekleriyle anılmaktadır (Kaya, 2010, s. 461).

Şehr-engîz türünün eserlerine bakıldığında, şairlerin en çok mesnevi nazım şeklini tercih ettiği görülmüştür. Ancak bu türün bazı örnekleri muhammes ve kıt'a biçimlerinde de kaleme alınmıştır. Eserlerin temel bölümlerindeki bu nazım biçimlerinin yanı sıra, metinlerin çeşitli kısımlarında gazel, kıt'a, nazım ve rubai gibi farklı şiir formlarının da kullanıldığı görülmektedir (Tıǧlı, 2020, s. 207). Türk edebiyatındaki şehr-engîzlerin yapısal düzeni belirli bir kompozisyon içermektedir. Eserler genellikle Allah'a yakarış anlamına gelen münacat bölümüyle açılmaktadır. Ardından eserin yazılış sebebini açıklayan sebeb-i telif kısmı gelir; daha sonra ana konunun işlendiği bölüm yer alır ve eserin sonuç kısmı olan hatime bölümüyle eser tamamlanmaktadır (Karaca, 2018, s. 3-4).

Münâcât: Münacat, mesnevilerin giriş kısmını oluşturan bir bölümdür. Bu bölümde şairler, Allah karşısında kulun acizliğini ve O'nun yardımına olan muhtaçlığını ifade etmektedir (Kartal, 2014, s. 116). Ancak Şehr-engîzlerde münâcâtın kullanımı daha farklıdır. Burada şair, ibadetlerini aksatıp güzellerin ardından gittiğini itiraf eder ve tövbe eder gibi görünmektedir. Fakat bu tövbe ve pişmanlık ifadeleri esasında güzellerin tasvirini yapmak için bir ön hazırlık niteliğindedir (Karaca, 2018, s. 4).

Sebeb-i Telif: Mesnevilerde sebeb-i telif bölümü, eserin yazılış amacını açıklamaktadır. Şehr-engîzlerde de şair önce eserini yazma nedenini belirtir, ardından şehir tasvirine başlamaktadır. Bu bölüm kimi eserlerde gece, gündüz veya bahar tasvirleriyle açılırken bazılarında doğrudan şehir anlatımına geçilerek yapılmaktadır. Şair burada etkilendiği şehrin güzelliklerini ve diğer şehirlerden üstün bulduğu yönlerini övmektedir (Akkuş, 1987, s. 13).

Asıl Konunun İşlendiği Bölüm: Şehr-engîzlerin ana bölümünü güzellerin tasviri oluşturmaktadır. Bu kısımda şair, şehir tasvirinden sonra çeşitli meslek sahiplerini ve sanatlarını anlatmaya başlamaktadır. (Genellikle) erkek güzellerin anlatıldığı bu bölümde, isimlere uygun kafiye ve mesleklerle ilgili cinaslar yapılmıştır. Güzeller bazen isimleriyle bazen de isimsiz olarak betimlenmektedir (Karaca, 2018, s. 4).

Hatime: Şehr-engîzlerin son bölümü olan hatimede, şair güzellerin tasvirini tamamladıktan sonra kendi övgüsüne yer vermektedir. Burada şair, şehirde daha pek çok güzel olduğunu belirtirken eserine en ünlü güzelleri aldığını vurgulamaktadır. Bölüm, tüm güzeller için yapılan hayır dualarıyla son bulmaktadır (Akkuş, 1987, s. 13-14).

2.1. Zâtî'nin Şehr-engîz-i Edirne'si

Edirne, stratejik konumu ve tarihsel önemiyle öne çıkan bir şehirdir. Üç önemli nehrin birleştiği noktada kurulmuştur. İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak hizmet vermiş sonrasında da padişahların gözde şehri olmaya devam etmiştir. 1365'te Bursa'dan sonra başkent olan şehir, imparatorluğun önemli bir bilim, kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. 16. yy.da Kahire, Halep, Şam ve Bursa gibi Osmanlı'nın en önemli şehirleri arasında yer almıştır (Erdoğan ve Kuter, 2010, s. 139-140). 16. yy.ın yeni edebî türü olan şehr-engîzin ilk örnekleri de bu dönemde verilmiş olup bunlardan biri de dönemin önemli isimlerinden biri olan Zâtî'nin, II. Bayezid'in Edirne'ye gelişine ithafen yazmış olduğu *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eseridir (Tıgılı, 2020, s. 154).

Zâtî'nin Edirne şehr-engîzinin dört farklı nüshası günümüze ulaşmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ilk nüsha, Zâtî Dîvânı'nın derkenarında yer alıp 166 beyitten oluşmaktadır. Bu nüshanın başlığı yoktur. İkinci nüsha Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nde bulunmakta olup 74 beyitlik eksik bir metindir ve bu nüshada da başlık yoktur. Diğer iki nüsha Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi'ndedir. Bunlardan biri *Şehr-engîz-i Zâtî* başlığını taşır ve çeşitli şairlerin eserlerinin bulunduğu bir mecmuada yer almaktadır. Diğerisi ise Süleymaniye nüshasından kopya edilmiştir. Her iki nüsha da 130 beyitten oluşmaktadır. Zâtî'nin Edirne şehr-engîzinin, incelenen dört nüshanın karşılaştırılması sonucunda 167 beyitten oluştuğu belirlenmiştir. Eser mesnevi nazım şekliyle ve *Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün* aruz kalıbıyla yazılmıştır (Karaca, 2018, s. 116).

Zâtî'nin kaleme aldığı *Şehr-engîz-i Edirne*'nin yapısı şöyle şekillenmiştir: Eser, başlangıçta yaratılış teması ve Allah'a şükür içeren 11 beyitlik bir giriş bölümüyle açılış yapmaktadır. Bunu takiben Hz. Adem'e meleklere, Hz.

Peygamber'e ve dört halifeye övgü niteliğindeki 9 beyitlik na't kısmı yer almaktadır. Ardından, Edirne şehrinin güzelliklerini ve II. Bayezid'i öven 23 beyitlik bir bölüm bulunmaktadır. Şair, *Sıfat-ı Subh* başlığı altında sabah vakitlerini anlatan 4 beyitlik tasvirlerden sonra eserin en kapsamlı bölümü olan 106 beyitlik güzel tasvirlerine geçmektedir. Bu bölümde Edirne'nin toplam 52 güzelini betimlemektedir. Son olarak şair, eserini 13 beyitlik bir dua bölümüyle sonlandırmaktadır (Tıgılı, 2020, s. 154)

Tablo 1. Şehr-engîz-i Edirne'deki Güzeller

İsim	Meslek	Baba Adı/Mesleği	Lakap
Yakûb	Haâfız Mustafâ	Muallim-zâde Muhammed	Kuyruklu Yıldız Yahyâ
Mahmûd	Hâfız Mahmûd	Nal-bend oğlu Ahmed	Kız Alî
İsâ	Kazâz Ebrî	Ser-mahfil oğlu Alî	Âlem Şâh
Yûsuf	Kazâz Lutfî	Müezzîn-zâde Turmuş	Câdû Memî
Halîl	Serrâc	İbn-i Abâcî	Benli Alî
Hamza	Çizmeçi	Helvâcî-zâde	Yahûd Beççe
Hürmüz	Derzi Hasan	Takyeci oğlu Memî	
Seydî	Külelî-düz Mustafâ	Sarrâf-zâde	
Abdî	Takyeci Hasan	Vâlâcî Şâdî oğlu Memî	
Kaya Bâlî	Kasab	Harbend-zâde Perî	
Nimet	Cerrâh	Divdet oğlu	
Safer	Semerci	Sikender-zâde Bahşî	
Receb	Çengî	Şerbetçi-zâde	
Cafer	Okçı		
	Sîm-keş		
	Attâr		
	Hallâc		
	Bezzâr Alî		
	Bezzâr İbâd		

Kaynak: Karaca, D. (2018). *Türk edebiyatında şehr-engîzler “şehirler ve güzeller”*. [Doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.

Şehr-engîz türünün öncü isimleri Mesîhî ve Zâtî'dir ve her iki şair de II. Bayezid döneminde Edirne'nin güzellerini anlatan eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin kesin yazılış tarihleri günümüze ulaşmamasından kaynaklı ilk yazanın kim olduğuyla ilgili farklı görüşler meydana gelmiştir (Levend, 1958, s. 14).

Zâtî, *Medh-i Bâyezîd Hân Nevvera'llâhu Mazca'ahu* başlığında II. Bayezid döneminde kaleme alındığını net bir şekilde belirtmiştir. Mesîhî ise padişahın Edirne'ye gelişini yalnızca bazı beyitlerde dolaylı yolla anlatmıştır. İlginç bir nokta olarak, Mesîhî'nin Edirne güzellerini övdüğü eserin bir nüshasında *Azimet-kerden-i Sultan Selim Han der şehr-i Edirne* başlığı bulunmaktadır. Bu durum tarihsel açıdan soru işaretleri doğurmaktadır. Çünkü I. Selim'in 1512'de tahta çıkışı ve 1513'te

savaştan sonra Edirne'ye gelişi, Mesîhî'nin 1512'deki vefatıyla çelişmektedir. Bu çelişkiyi açıklayabilecek üç ihtimal öne çıkmaktadır: Şairin ölüm tarihinin yanlış kaydedilmiş olması, eserin Selim henüz şehzadeyken yazılması veya bahsedilen hükümdarın II. Bayezid olup başlığın sonradan eklenmiş olmasıdır (Levend, 1958, s. 15; Karaca, 2018, s. 22).

Dönemin önemli tezkire yazarlarından Âşık Çelebi, Mesîhî'nin vefatını gün ve saat detayıyla kaydetmiş, bu bilgi *Mesîhî fevt şüd* ebced hesabıyla da teyit edilmiştir. Kaynaklarda, Şehzâde Selim'in 1511'de kısa süreliğine Edirne'yi ziyareti anlatılmıştır. Bu esnada Mesîhî'nin koruyucusu Hadım Ali Paşa hayatını kaybetmiş şair de yeni hamilik arayışına girmiştir. Ancak olayların hızlı gelişimi, şairin o dönem Edirne'de olma olasılığını düşürmektedir. Bütün veriler değerlendirildiğinde, eserin II. Bayezid'in Edirne seferlerinden birinde yazıldığı ve Selim Hân başlığının sonradan ilave edildiği fikri ağır basmaktadır. Mesîhî'nin bu türün ilk temsilcisi olduğu, kendisinden sonra gelen şairlerin ona nazireler yazmasından anlaşılmaktadır (Levend, 1958, 15-16).

Başka bir kaynakta bu konu ele alınmış olup Mesîhî'nin bu türde eser veren ilk kişi olduğu şu beyitlerle ispatlanmıştır:

İlâhî buldurup sözüme ragbet

Bu şehir-engîze vir şehir içre şöhret (Karaca, 2018, s. 11)

Bu beyitin ispat niteliği göstermesinin sebebi *şehir-engîz* kelimesinin kullanımıdır. Zâtî'nin eserinde bu kelimenin geçmemesi Mesîhî'nin bu türde ilk eser veren şair olarak değerlendirilmesini sağlamıştır (Karaca, 2018, s. 11)

3. ESERİN YAZIM (İMLÂ) ÖZELLİKLERİ

Kelimeler seslerden oluşmaktadır. Bu sesler ilkel değil; gelişmiş seslerdir. Ses, akciğerlerden çıkan havanın ses yolunda şekillenmesiyle oluşan ve kulakta ünlü veya ünlü ile birlikte algılanan titreşimdir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik, bu sesleri zihinsel süreçlerle birleştirerek anlamlı konuşma seslerine dönüştürebilmesidir. Konuşma sırasında kullanılan sesler sınırlı sayıda olup doğadaki ham seslerden farklı olarak işlenmiş bir nitelik taşımaktadır. Bu sesler, akciğerler, diyafram, gırtlak, ses telleri gibi çeşitli organların ortak çalışmasıyla üretilmektedir. Her sesin kendine özgü bir oluşum şekli vardır ve bu süreçte havanın ses yolunda belirli noktalarda boğumlanması önemli rol oynamaktadır. Boğumlanma noktaları, ses yolunun daralıp kapandığı yerler olup farklı seslerin oluşmasını sağlamıştır (Vural ve Böler, 2011, s. 61-63).

Dildeki en temel yapı taşları olan sesler, bir sistem içinde anlam kazanan göstergelerdir. Bu sesler birbirleriyle olan farklılıkları ve ilişkileri sayesinde bir bütün oluşturup kendilerine değer katmaktadır. Dil biliminde sesler, çıkış ve kullanım özelliklerine göre ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana grupta ele alınmaktadır (Bozkurt, 2017, s. 88).

Çalışmanın bu bölümünde, eserin söz varlığını teşkil eden vokallerin açıklamaları yapıp dil bilimsel açıdan incelenmiştir.

3.1. Türkçe Kelimelerde Ünlülerin Yazılışı

Türk dilinin ünlü sistemi tarihsel gelişim sürecinde araştırmacılar tarafından farklı açılardan incelenmiştir. J. van Ginneken, başlangıçta dört ton grubundaki ünsüzlerden sonra sekiz ünlünün oluştuğunu savunmuştur. M.A. Çerkassky, Orhun devrinden önce üçlü bir ünlü sistemin (i,a,u) varlığını, Orhun devriyle birlikte bunun dördü sistem $(i,a,u,ü)$ geçtiğini ve sonrasında sekiz ünlülü bir fonetik sistemin oluştuğunu belirtmiştir. W. Radloff, Teleut lehçesine dayanarak ilk Türkçe için sekiz ünlü öngörmüş ve bu görüş bugün çoğu Türkolog tarafından kabul edilmektedir. A. von Gabain ise ET için dokuz ünlülü bir sistem önermiş; Louis Bazin ise sekiz fonemli bir ünlü sistemi tanımlamıştır. ET dönemindeki yazılı belgeler, ünlülerin bağımsız sesbirimler olarak varlığını kanıtlamaktadır (Özek, 2009, s. 39-42).

Yukarıda yapılan araştırmalar ET'ye dair olan ünlü harflerle ilgilidir. Osmanlı Türkçesinde bu harf sayısı farklı kültür sanat etkileşimlerinden kaynaklı daha da arttığı söylenebilmektedir. Fakat Türk dilinin ses yapısına Arap alfabesinin ünlü işaretleri yeterli gelmemiştir. Bu alfabede bir işaret birden fazla Türkçe ünlüyü karşılamak zorunda kalmış, bazen bir harf iki veya dört farklı ünlüyü göstermiştir. Özellikle bu harflerin tümü aynı zamanda ünsüz değeri de taşıdığından ünlüyle başlayan kelimelerde özel harf kombinasyonları kullanılması gerekmiştir. Elif harfinin aslında hemze olduğu düşünüldüğünde, bu yetersizlik daha da belirgin hale gelmektedir (Ergin, 1962, s. 14-15).

3.1.1. a Ünlüsünün Yazılışı

Bu madde altında, metinde bulunan *a* ünlüsünün yazımı ile bilgiler verilmiştir. Kelime içindeki *a* ünlüsünün başta, ortada ve sonda yazılışları ile ilgili aşağıda açıklama ve örneklerde bulunulmuştur.

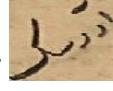
Başta Yazılışı

Eserde, başta *a* ünlüsü genellikle medli elif (İ) ile yazılmıştır. Ancak bazı kelimelerde sadece elif (İ) ile gösterilmiştir.

altun 161b/6

alupdur 165a/92

ağzınuñ 162a/35

ararsañ 166b/136

Ortada Yazılışı

Üzerinde çalışılan eserde, ortadaki *a* ünlüsü her zaman elif (İ) harfi ile yazılmıştır.

ağmasunmı 165b/106

yana 165b/110

olmaya 167b/156

bularuñ 167b/162

Sonda Yazılışı

Çalışmada, son hecedeki *a* harfi güzel he (◌◌) ile yazılmıştır.

aña 161b/3

ela 165a/97

ola 162a/17

ķaya 166b/131

3.1.2. e Ünlüsünün Yazılışı

Burada, metnin tamamında kullanılan *e* ünlüsünün yazımıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Başta ve sonda yazılan *e* ünlüsünün örnekleri aşağıda bulunmaktadır. “*ë Ünlüsünün Yazılışı*” maddesinde kapalı *ë* ile ilgili bilgi verilmemiştir. Bu harf farklı bir maddede ele alınıp incelenmiştir.

Başta Yazılışı

Zâtî'nin eserinde, *e* harfinin başta yazılışı yalnızca ilk harfte elif (◌◌) harfi ile yazılmaktadır. Bu konuyla ilgili örnekler çoktur. Bulunan bazı örnkeler aşağıdaki gibidir.

eylerler 161b/3

eyitdi 163a/46

eger 162b/33

eliñden 164a/ 7

Ortada Yazılışı

Osmanlı Türkçesinin genel imlâ özelliklerinden biri de kelime ortasında *e* ünlüsünün yazılmaması durumudur (Ergin, 1962, s. 18).

Bu durum metinde de geçerli olup böyle bir yazımla karşılaşılmamıştır.

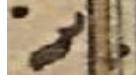
Sonda Yazılışı

Eserde *e* harfinin sonda yazımı daima güzel *he* (ه) ile yazılmıştır.

düğme 161b/6

gitse 162b/ 32

yire 161b/24

yine 167b/166

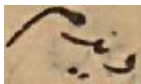
3.1.3. ê Ünlüsünün Yazılışı

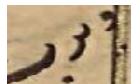
Kapalı *ê* meselesi, Türkçe ünlü sistemindeki önemli tartışma konularından biridir. Ana Türkçenin sekiz ünlüsüne ek olarak *e* ile *i* arasında ayrı bir ünlü varlığının olması farklı düşünceleri beraberinde getirmiştir. Fakat bu tartışma, eski Türk yazıtlarının okunmasıyla önem kazanmıştır. V. Thomsen, Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda bu sesin varlığını ilk kez ortaya koymuş ve bunun rastlantısal olmadığını savunmuştur. Radloff ise tek bir *e* ünlüsünün var olduğunu ileri sürerek buna karşı çıkmıştır. A. Von Gabain, Brahmi metinlerinden yola çıkarak kapalı *ê* sesinin bağımsız bir ses birimi olduğunu ve uzun şeklinin de bulunduğunu belirtmiştir. Reşit Rahmeti Arat da yetersiz kanıtlar nedeniyle Radloff gibi bu sesin varlığına karşı çıkmıştır. Son olarak Emine Yılmaz, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kapsamlı araştırmasıyla Ana Türkçede kapalı *ê* sesinin birincil bir ses olabileceğini göstermiştir. (Özek, 2009, s. 46-50).

Zâtî'nin bu eserinde kapalı *ê* ünlüsüyle yazılmış örnekler bulunmaktadır. Bu harf eserde her zaman “*i*” şeklinde yazılmış olup kelime başında Osmanlı Türkçesi alfabesindeki elif (ل) ve (ی) harflerinin kullanıldığı görülürken ilk hecede ise yalnızca (ی) harfleri ile yazıldığı dikkat çekmektedir.

ède 162a/17

gece 164b/80

dédüm 163a/47

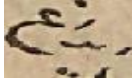
vérüp 166a/118

3.1.4. ı Ünlüsünün Yazılışı

Bu maddede, ı ünlüsünün metin içerisindeki yazımı incelenecektir. İnceleme, ı ünlüsünün başta ortada ve sonda yazımı ile ilgili olup örnekler verilecektir.

Başta Yazılışı

Eserde, Türkçe kelimeler içerisinde başta yazılmış olan tek bir kelime görülmektedir. Bu kelimede, ı ünlüsünün ise elif (ل) ve ye (ی) harfleriyle yazılmıştır.

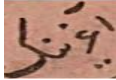
ırağ 167b/161

Ortada Yazılışı

Metin içerisindeki ı harfinin kelime ortasındaki yazımı ye (ی) harfiyle yazıldığı görülmektedir.

kıldılar 161b/2

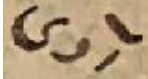
kanı 163b/58

ağzınıñ 162b/35

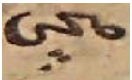
başına 165b/106

Sonda Yazılışı

Metin içerisinde ı harfi sonda daima ye (ی) harfi ile yazılmıştır. Kelime sonundaki ı harfi, başta ve ortada yazımından daha fazla örnek bulundurmaktadır. Bu örnekler aşağıda sıralanmıştır.

adı 163a/49

kaşları 163a/ 51

saçı 163b/59

başı 164a/7

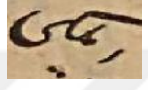
3.1.5. i Ünlüsünün Yazılışı

Bu kısımda *i* ünlüsünün metin içerisindeki yazımı incelenecektir. Bu inceleme başta, ortada ve sonda yazılan *i* ünlüsü ile ilgili olup aynı zamanda kelime içerisindeki belirtilen konumlardaki yazımına örnekler verilecektir.

Başta Yazılışı

Metinde ilk harf olarak *i* ünlüsünün kullanımı, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki elif (ل) ve ye (ی) harfleriyle karşılandığı görülmektedir.

iner 163a/47

iligi 164a/74

iki 163a/52

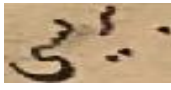
it 167b/165

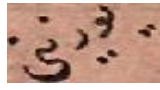
Ortada Yazılışı

Eserde *i* ünlüsünün orta hecedeki yazımı her zaman ye (ی) harfiyle gerçekleştirilmiştir.

içini 162b/31

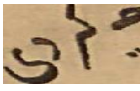
görünür 164a/74

birisi 163a/53

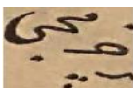
yüzini 165a/101

Sonda Yazılışı

Çalışmada, sondaki *i* ünlüsü daima ye (ی) harfiyle yazılmıştır.

girdi 161b/13

indi 164b/86

çizmeci 164b/81

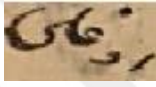
bigi 166b/138

3.1.6. o Ünlüsünün Yazılışı

Bu maddede, o ünlüsünün metin içerisindeki yazımı incelenmiştir. o ünlüsünün başta ortada ve sonda yazımları incelendikten sonra ayrı ayrı örneklendirme yapılmıştır.

Başta Yazılışı

Türkçe kelimelerde o ünlüsü her zaman ilk hecede yer almaktadır. Eserde bununla ilgili örneklere rastlanmaktadır. Kelimenin başında yazılan o ünlüsü elif (ا) ve vav (و) harfleriyle yazılmıştır.

oğlı 163a/55

okçu 165b/105

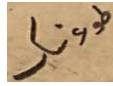
oğ 165b/105

od 165b/110

Ortada Yazılışı

Türkçe kökenli kelimelerin yalnızca ilk hecesinde bulunan o ünlüsü, metinde kelime ortasında da yer almaktadır. Kelime ortasındaki o ünlüsünün yalnızca vav (و) harfiyle yazıldığı görülmektedir. Bu kelimelerden bazıları aşağıda gösterilmiştir.

koyup 162a/22

toğarsaň 166b/138

koyun 165a/97

kopunca 167b/156

Sonda Yazılışı

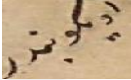
Türkçe kökenli kelimelerin yalnızca ilk hecesinde bulunan o ünlüsü, ortada yazılmamasıyla birlikte sonda yazımı da bulunmamaktadır. Eserde bu durumdan kaynaklı sonda yazılan o harfiyle ilgili herhangi bir örnek tespit edilmesi mümkün değildir.

3.1.7. ö Ünlüsünün Yazılışı

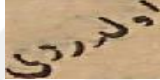
Burada ö ünlüsünün metin içeisindeki yazımına bakılacaktır. Kelime içerisindeki konumuna göre incelenip baştaki yazımına göre örnekler sunulmuştur. o ünlüsünde olduğu gibi ö ünlüsünün de yalnızca kelime başında görülmesi, Türkiye Türkçesi kurallarıyla benzerlik göstermektedir. Bu konuyla ilgili açıklama ve örnekler aşağıda ifade edilmiştir.

Başta Yazılışı

Türkçe imla kurallarına göre o ünlüsü gibi ö ünlüsü de sadece ilk hecede yer almaktadır. Eserde bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. İlk harf olarak ö ünlüsünün yazımında elif (ل) ve vav (و) harfleri kullanılmıştır.

öykünüpdür 163a/52

öñünde 165b/108

öldürdi 164a/70

özi 165b/114

Ortada Yazılışı

Eserde, Türkiye Türkçesinde ö ünlüsünün yalnızca ilk hecede görülmesi kuralı metinde de geçerlidir. Metnin bu kurala uyum gösterdiği görülmüş olup örnekler tespit edilmiştir. Bulunan örnekler aşağıda sıralanmıştır.

göz 166b/13

öker 165a/97

gözi 166b/13

gözli 165a/97

Sonda Yazılışı

Ortada yazımı bulunmayan ö harfinin kural gereği sonda yazımı da mümkün değildir.

3.1.8. u Ünlüsünün Yazılışı

Burada *u* ünlüsünün kelimenin başında ortasında ve sonunda yazımıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında incelenen metinden örnekler sunulmuştur.

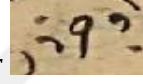
Başta Yazılışı

Metinde *u* ünlüsü, Türkçe asıllı kelimelerin başında elif (ا) ve vav (و) ile yazıldığı görülmektedir.

uyan 164a/79

ursa 165b/105

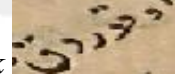
urupdur 164b/90

ucuzdur 166a/122

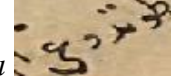
Ortada Yazılışı

Eserde, ortada *u* ünlüsü daima vav (و) harfi ile yazılmıştır.

kamusından 161b/1

okurduk 163b/62

ağupdur 162b/35

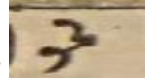
tutduğu 164b/87

Sonda Yazılışı

Çalışmada, sonda *u* ünlüsünün vav (و) harfi ile yazıldığı tespit edilmiştir.

şu 161b/11

kuyruklu 166a/119

kamu 167a/140

tatlu 167b/153

3.1.9. ü Ünlüsünün Yazılışı

Bu başlıkta, *ü* ünlüsünün kelime içerisindeki başta ortada ve sondaki konumlarına göre inceleme yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda gerekli açıklamalarla birlikte örnekler verilmiştir.

Başta Yazılışı

Metinde *ü* ünlüsü kelimenin ilk harfinde elif (ل) ve vav (و) harfleri ile yazılmıştır.

üstüne

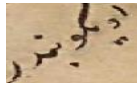

161b/3

Ortada Yazılışı

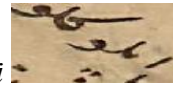
Aşağıda örnekleri sunulan bazı kelimeler, kelime köküne *ü* harfli eklerin kelimeye eklenmesiyle oluşan örnekleri teşkil etmektedir. Bu kelimelere gelen bazı *ü* harfli eklerin ise Osmanlı Türkçesinin geleneksel imlâsına uygun olarak yardımcı ünlülerin yazılmadığı görülmektedir. Aynı kelimedede iki olayın da yaşandığı görülmüştür. Aşağıda örnek olarak gösterilen *öykünüpdür* kelimesinde *-üp* ekindeki *ü* ünlüsü vav (و) harfi ile belirtilirken *-dür* ekindeki *ü* ünlüsünün yazılmadığı tespit edilmiştir. Orta hecede yazılan *ü* ünlüsü her zaman vav (و) harfiyle yazılmaktadır.

öykünüpdür

163a/52

iplüklü

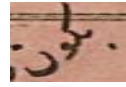
164b/87

ölürsem

165a/94

bugün

165a/96

Sonda Yazılışı

Eserde *u* ünlüsü her zaman vav (و) harfi ile gösterilmiş olup metinde bu harfle ilgili az sayıda örnek tespit edilmiştir. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

iplüklü

164b/87

kendü

165b/104

3.2. Türkçe Kelimelerde Ünsüzlerin Yazılışı

Türkçenin ünsüz sistemi, tarihsel süreçte adeta bir gelişim hikâyesi yaşamıştır. Ses bilimi açısından bakıldığında, ünsüzler ses aygıtında kapanma, daralma ve çarpma gibi engellerle açığa çıkan seslerdir ve en eski dönemlerden bugüne Türkçenin ses yapısı dramatik bir değişim göstermiştir. Ünlü sistemi fakirleşirken, ünsüz sistemi tam tersine zenginleşmiştir. Sayısal olarak bakarsak, ünlü sayısı 16'dan 6-13'e düşerken, ünsüz sayısı 15-17'den 20-25'e yükselmiştir. Bu zenginleşmenin iki temel kaynağı vardır: İçsel dönüşüm ve dış etkileşim. İçsel dönüşümde, var olan ses gruplarının zamanla bağımsız fonemlere dönüşmesi rol oynamıştır. Dış etkileşimde ise farklı dil ve kültürlerle temasın ünsüz sistemine katkısı söz konusudur. Köktürkçe döneminde kelime başında sadece 13 ünsüz fonem kullanılırken, bunların çoğu alıntı kelimelerde görülmüştür. Türkçe kelimelerin başında "sıfır ünsüz", *b*, *t*, *k*, *ç*, *s*, *y* ünsüzleri bulunurken Eski Oğuz Türkçesi döneminde kelime başı ünsüz sayısı 20'ye çıkmış; *h*, *h*, *f*, *v* gibi yeni ünsüzler sisteme dahil olmuştur (İnce, 2017, s.387).

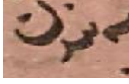
Osmanlı Türkçesindeki ünlü harfler için kullanılan ekler ünsüzler için de kullanılmaktadır (Ergin, 1962, s. 14). Bundan kaynaklı Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılan ünsüz harfler ile toplam harf sayısı eşittir. Bu dönemin alfabesindeki harf sayısı konusunda kaynaklarda görüş ayrılıkları vardır. Bazı görüşler, Arapçadan 28, Farsçadan 4 harf ve Türkçeye özgü nazal *n* sesi ile birlikte lamelif, hemze ve ha-i resmiyenin eklenmesiyle toplam 36 harf olduğunu belirtirken (Elban ve Özdemir, 2017, s. 293) bazı görüşler ise 28'i Arapça, 3'ü Farsçadan alınan toplam 31 harflik bir sistemden bahsetmektedir (Tosun, 2021, s. 14).

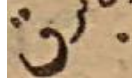
3.2.1. *b* Ünsüzünün Yazılışı

Bu kısımda *b* ünsüzü incelenmiştir. Türkçe kelime içerisindeki *b* ünsüzünün başta ortada ve sondaki yazımlarıyla ilgili örnekler bulunup açıklamalar yapılmıştır.

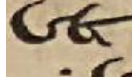
Başta Yazılışı

Türkiye Türkçesindeki *b* ünsüzü Osmanlı Türkçesinde *be* (ب) harfi ile karşılanmaktadır. Kelime başında oldukça yazımı bulunan bu harfin örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

benden 162a/16

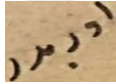
berķ 163a/53

biñ 162a/23

beñli 167a/143

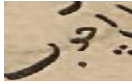
Ortada Yazılışı

b ünsüzünün, ortada yazımıyla ilgili Türkçe kelimelerde az sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örnekler genellikle kelime köküne gelen zarf-fiil eki olan *-Up* ekiyle sağlanmıştır. Bu ek, bazı kelimelerde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *p* ünsüzüyle yazılırken bazı kelimelerde ise *b* ünsüzüyle yazılmıştır. Metinde *b* harfi daima *be* (ب) harfi ile yazılmıştır. Bu kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

urubdur 164b/90

alubdur 165a/92

ķalubdur 165a/92

aķub 167b/157

Sonda Yazılışı

Sonda yazılan *b* ünsüzü, metinde *be* (ب) harfi ile yazılmıştır. Kelime sonundaki *b* harfi, tıpkı ortada yazılan *b* ünsüzü gibi kelime köküne gelen *-up* ekindeki *p* harfinin *b* olarak yazılması şeklinde görülmüştür. Bu harfin örnekleri aşağıdaki gibidir:

ķoyub 162a/22

idüb 162b/40

düşüb 162a/25

gelüb 163a/45

3.2.2. c Ünsüzünün Yazılışı

Bu maddede, c ünsüzünün kelime içerisindeki yazımı incelenmiştir. Başta ortada ve sonda bulunan c ünsüzüyle ilgili örnekler bulunup bu örneklerle ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Başta Yazılışı

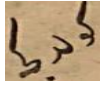
Türkçe kökenli kelimeler incelendiğinde, c ünsüzünün başta yazımıyla ilgili herhangi bir örnek bulunamamıştır.

Ortada Yazılışı

Eserdeki Türkçe kelimelere bakıldığında, c ünsüzünün ortada yazımıyla ilgili örnek tespit edilmiştir. Bu kelimelerdeki c ünsüzü, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki cim (چ) harfiyle gösterilmiştir.

gice 162b/32

acıtdı 164a/72

güldükce 163b/66

aca 166b/134

Sonda Yazılışı

Metinde sonda yazılan c ünsüzü ile ilgili Türkçe kelimelerde herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

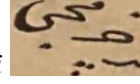
3.2.3. ç Ünsüzünün Yazılışı

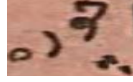
Burada, ç ünsüzünün ilk harfte yazımıyla ilgili inceleme yapılmıştır. Başta ortada ve sondaki ç ünsüzünün yazımıyla ilgili örnekler tespit edilip bu örnekler ışığında açıklamalarda bulunulmuştur.

Başta Yazılışı

Zâtî'nin bu eserinde ç ünsüzü Türkçe asıllı kelimelerde çoğunlukla cim (چ) harfinin üç noktalısı şeklinde yazılan çim (چ) harfi ile gösterilmektedir.

çoğ 162a/26

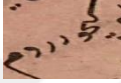
çizmeci 164b/81

çevre 162b/34

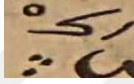
çiñ 165a/98

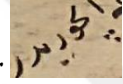
Ortada Yazılışı

Eserde orta hecede ç ünsüzünün çoğunlukla çim (چ) harfi ile yazıldığı görülmektedir.

geçürürdüm 162b/42

gerçe 166b/132

içre 163b/57

içürüpdür 167a/149

Sonda Yazılışı

Eserde ç harfi ile biten herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır.

3.2.4. d Ünsüzünün Yazılışı

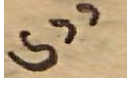
Burada *d* ünsüzüyle ilgili incelemeler yapılmış ve kelime içerisinde başta ortada ve sondaki konumuna göre örnekler sunulmuştur. Bu konuyla ilgili yapılan açıklama ve örnekler aşağıda gösterilmiştir.

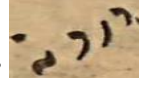
Başta Yazılışı

Yapılan çalışmada *d* ünsüzünün başta yazımıyla ilgili pek çok örnek tespit edilmiştir. Türkçe kelimelerde *d* ünsüzü ile başlayan kelimeler, Osmanlı Türkçesi alfabesinde daima dal (د) harfiyle yazılmaktadır.

dün 161b/3

deñizden 167b/155

didi 161b/6

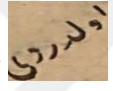
dördine 166b/136

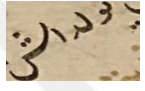
Ortada Yazılışı

İncelenen metinde, ortada yazılan *d* ünsüzünün genellikle Arapça ve Farsça kelimelerde kullanımı dikkat çekmektedir. Bahsedilen harfle ilgili Türkçe kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimelerde bulunan *d* ünsüzü ise daima dal (ـ) harfiyle yazılmıştır.

idindüm 162b/37

yıldız 166a/119

öldürdi 164a/70

yoldaş 167a/148

Sonda Yazılışı

Türkçede son harfte *d* ünsüzünün kullanımı, genellikle Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde görülmektedir.. Son harfte kullanımı nadir olan *d* ünsüzüyle ilgili eserde tek bir örnek bulunmaktadır. Bu kelime günümüzde ateş olarak kullandığımız, ET'den günümüze kadar varlığını sürdüren *od* kelimesidir.

od 165b/110

3.2.5. f Ünsüzünün Yazılışı

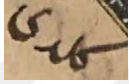
Eserde, Türkçede bulunmayan seslerden biri olan *f* ünsüzüne dair herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır.

3.2.6. g Ünsüzünün Yazılışı

Bu kısımda, kelime içindeki *g* ünsüzünün başta ortada ve sonda kullanımlarına dair açıklamalar yapılacak ve örnekler verilmiştir. Ayrıca bu ünsüzün, Osmanlı Türkçesinde iki farklı harf ile karşılanmasından da bahsedilmiştir.

Başta Yazılışı

Türkiye Türkçesinde *g* ünsüzü tek bir harf ile karşılanmaktadır. Osmanlı Türkçesinde ise bu harf iki ünsüz ile karşılanmaktadır. Kalın sıradan olan ünlülerden sonra Osmanlı Türkçesi alfabesindeki gayın (غ) harfi kullanılırken ince sıradan ünlülerden sonra Osmanlı Türkçesi alfabesindeki kef (ك) harfi ile yazılmıştır. *g* ünsüzünün başta yazımıyla ilgili eserde örnekler tespit edilmiştir. Türkçe kelimelerde, *g* ünsüzünün başta yazımıyla ilgili örneklerin hepsi ince sıradan kelimeler olduğu için bulunan örneklerin hepsi kef (ك) ile yazılmıştır.

geldi 161b/1

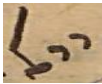
güzel 164a/69

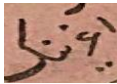
gitse 162b/32

güneşden 167b/155

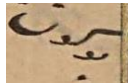
Ortada Yazılışı

Kelime ortasında *g* ünsüzünün yazımı az bulunmaktadır. Bu kelimelerden bazıları kalın sıradan olmaları bakımından gayın (غ) harfinin kullanımına da rastlanmaktadır.

düğme 161b/6

ağzınıñ 162b/35

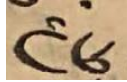
toğdı 162a/23

bugün 163a/54

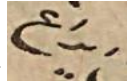
Sonda Yazılışı

Türkiye Türkçesinde kelime sonun da *g* ünsüzü bulunmamaktadır. Fakat Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan eserde, günümüzde *k* ile yazılan kalın sıradan kelimelerin ğ (غ) ile yazıldığı görülmektedir.

çoğ 162a/26

tağ 166b/131

yoğ 162a/26

ırag 167b/161

3.2.7. ğ Ünsüzünün Yazılışı

Bu maddede, ğ ünsüzünün kelime içerisindeki yazımı incelenmiştir. Türkçede kelime başında bulunmayan ğ ünsüzünün, başta yazımı ile ilgili örnek de tespit edilememiştir. Ortada ve sonda yazımıyla ilgili örnekler ise açıklamaları ile aşağıda sıralanmıştır.

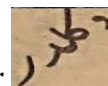
Başta Yazılışı

Bahsi geçen ünlü harf, Türkçe kelimelerin ilk harfinde hiçbir zaman bulunmamaktadır. Bundan kaynaklı ğ ünsüzünün başta yazımıyla ilgili herhangi bir istisnai örneğe rastlamak da mümkün değildir.

Ortada Yazılışı

Bu harf tıpkı *g* ünsüzünde olduğu gibi kalın sıradan ünlülerden sonra gayin (غ) harfiyle yazılırken ince sıradan ünlülerden sonra ise kef (ك) harfiyle yazılmıştır. Bu harfle ilgili örnekler şunlardır:

göge 162b/28

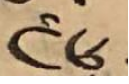
degildür 164b/81

iligi 164a/74

ağzı 167a/149

Sonda Yazılışı

Eserde bu ünsüzle ilgili tek bir kelime tespit edilmiştir. Bu kelime kalın sıradan ünlüyle yazılmasından ötürü gayın (ġ) ile yazılmıştır.

tağ 166b/131

3.2.8. h Ünsüzünün Yazılışı

Burada, kelime içerisindeki *h* ünsüzleri incelenmiştir. İncelenen *h* ünsüzleri, başta, ortada ve sonda olmak üzere kategorize edilmiştir. Kategorize edilen *h* ünsüzü kelime içerisindeki konumuna göre örnekleri bulunup açıklamaları yapılmıştır.

Başta Yazılışı

Kelime başında, *h* ünsüzünün yazıldığı herhangi bir Türkçe kökenli kelime tespit edilememiştir. Metin içerisinde *h* ünsüzünün ilk harfte yazımı, yalnızca Arapça-Farsça kelimelerde görülmüştür.

Ortada Yazılışı

Eserde kelime ortasında *h* ünsüzüyle ilgili Türkçe kökenli bir kelime bulunamamıştır. *h* ünsüzünün kelime ortasında yazımıyla ilgili yalnızca Arapça-Farsça kökenli kelimeler örnek gösterilebilmektedir.

Sonda Yazılışı

Metinde *h* ünsüzünün sonda yazımıyla ilgili dört kelime tespit edilmiştir. Bunların üç tanesi *oh* bir tanesi ise *ah* kelimesidir. Bu örneklerden *oh* kelimesi, metinde iki anlamda kullanılmıştır. Aynı beyit içerisinde hem nida olarak hem de Türkiye Türkçesindeki *ok* kelimesi anlamlarında kullanılmıştır. Burada sızıcılaşma olayından kaynaklı *ok* kelimesindeki *k* ünsüzünün *h* ünsüzüne dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bir diğer örnek ise yine nida olarak kullanılan *ah* kelimesi eserde

de nida anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeler, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki hı (ح) ve güzel he (ه) ile yazılmış olup aşağıda örnek olarak gösterilmiştir.

ah 161b/6

oh 165b/106

3.2.9. k Ünsüzünün Yazılışı

Bu kısımda, *k* ünsüzünün başta ortada ve sonda yazımıyla ilgili metinden örnekler bulunup bu örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır.

Başta Yazılışı

Türkiye Türkçesi alfabesindeki *k* harfi, Osmanlı Türkçesi alfabesinde kaf (ق) ve kef (ك) olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçe kelimelerde kalın sıradan ünlülerden sonra daima kaf (ق) harfi, ince sıradan ünlülerden sonra ise daima kef (ك) harfi gelmektedir. Eserde, başta *k* harfinin yazımına örnek olarak pek çok örnek bulunmuştur. Türkçe kökenli kelimelerin çoğu kalın sıradan ünlülü olmasından kaynaklı kaf (ق) ile yazılan kelime sayısı oldukça fazladır. Aşağıda kaf (ق) ve kef (ك) harfleriyle yazılmış olan başta *k* harfiyle ilgili örnekler verilmiştir.

kimdür 163a/46

kız 166a/122

koyun 165a/97

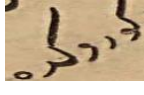
kez 166b/129

Ortada Yazılışı

Başta yazılan *k* harfinde olduğu gibi Türkçe kelimelerde ortada yazılan *k* harfinde de kalın sıradan ünlülerle oluşturulan kelimelerin sayısı daha fazla olmasından kaynaklı kaf (ق) harfi ile yazılmış kelimeler kef (ك) harfiyle yazılardan daha fazladır. Her iki harfle de yazılan kelimeler bulunup aşağıda gösterilmiştir.

ağanlar 162b/34

barmaqlarından 164a/74

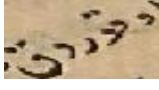
gördükde 164b/86

akıtdı 164b/88

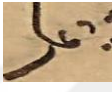
Sonda Yazılışı

Yapılan çalışmada, *k* harfinin sonda yazımına ait kelimeler tespit edilip aşağıda sıralanmıştır.

yok 161b/9

okurduk 163b/62

itmek 163a/50

dimek 166b/137

3.2.10. *l* Ünsüzünün Yazılışı

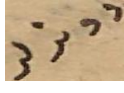
Burada, *l* ünsüzünün Türkçe kelimelerin başına gelemeyeceği ifade edilerek ortada ve sondaki yazımı incelenip örnekler sunulmuştur. Bu örnekler ışığında açıklamalarda bulunulmuştur.

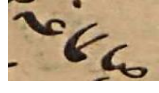
Başta Yazılışı

Metinde *l* ünsüzünün başta olduğu kelimeler vardır. Fakat bu kelimeler Arapça-Farsça kökenli kelimelerdir. Türkçe kelimelerde, kelime başında *l* ünsüzü bulunmamaktadır (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 123).

Ortada Yazılışı

Eserde *l* ünsüzünün ortada yazımıyla ilgili pek çok örnek vardır. Türkiye Türkçesindeki *l* ünsüzü, Osmanlı Türkçesi alfabesinde lam (ل) harfi ile karşılanmaktadır. Bu harfin dışında fiil kökenli kelimelerde lamelif (لا) kullanımı bulunmasına karşın metinde görülen “başlamışdı” 167b/166 fiilinin lam (ل) ile yazıldığı görülmektedir.

dönerler 161b/3

şalmağa 163b/66

alurdı 165b/112

başlamışdı 167b/166

Sonda Yazılışı

Zâtî'nin bu eserinde, kelime sonundaki *l* ünsüzüyle ilgili örnek bulunmaktadır. *l* ünsüzüyle ilgili bulunan örnekler aşağıda gösterilmiştir.

al 164a/78

el 167b/157

kul 167a/143

kıl- 167b/165

3.2.11. m Ünsüzünün Yazılışı

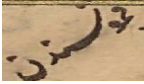
Bu maddede, kelime başında, ortasında ve sonundaki *m* ünsüzünün yazımıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Metinden örnekler bulunarak, konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Başta Yazılışı

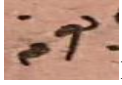
Eserde, başta yazılan *m* ünsüzü ile ilgili örneklerin hepsi Arapça-Farsça kökenli kelimelere aittir. Türkçe asıllı kelimelerin başında *m* ünsüzünün bulunması mümkün değildir (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 123).

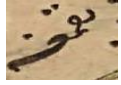
Ortada Yazılışı

Metinde kelime ortasında yazılan *m* ünsüzüyle ilgili örnekler vardır. Fakat bu örneklerin çoğu kelime kökünde değil; kelime köküne gelen eklerde görülmüştür. Bahsedilen durumla ilgili örnekler aşağıda verilmiş olup bu harf, metinde mim (م) harfi ile gösterilmiştir.

ķamusından 161b/1

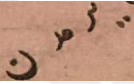
ķurmuķ 163b/57

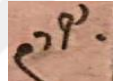
baķruma 162b/41

baķmaķa 166b/132

Sonda Yazılıķı

Metinde kelime sonunda *m* ünsüzü, daima kelime köküne gelen eklerde görölmektedir. Tek bir istisna vardır. Bu kelime cümle içerisinde zarf olarak kullanılan *nitekim* kelimesidir. Bu kelime de tıpkı diēer kelimelerde olduēu gibi mim (م) harfi ile yazılmıķtır.

yirümden 162a/27

baķardum 162b/41

oldum 162a/27

nitekim 165a/97

3.2.12. n Ünsüzünün Yazılıķı

Bu kısımda, *n* ünsüzünün yazımıyla ilgili bilgiler sunulmuķtır. Kelime başında, ortasında ve sonundaki *n* ünsüzü hakkında örnekler verilmiķ ve bu örneklerle birlikte açıklamalar yapılmıķtır. nazal *ñ* ünsüzü bu başlık altında deēil; “nazal *ñ* Ünsüzünün Yazılıķı” başlığı altında ayrıca incelenmiķtir.

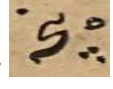
Baķta Yazılıķı

Türkçede birkaç istisna dışında kelime başında *n* ünsüzü bulunmamaktadır (Efendioēlu ve İķcan, 2010, s. 123). Metinde sadece *ne...ne* bağlama edatı olarak karķımıza çıkmaktadır. *Nazal ñ*’nin kullanımı dışında bütün *n* ünsüzleri Osmanlı Türkçesindeki nun (ن) harfiyle yazılmıķtır.

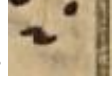
“*Ne leyli fark ķıldı ol ne rūzı*

Aña haķ pādiķahlıķ itdi rūzı” 161b/8

N'ola 162b/29

niçe 164b/90

nitekim 162b/41

ne 166a/120

Ortada Yazılışı

Eserde, kelimelerde *n* ünsüzünün ortada yazımıyla ilgili örnekler vardır. Ortada yazılan *n* ünsüzü kelime kökünde bulunmakla birlikte kelime köküne gelen eklerde de bulunmaktadır. Ayrıca metinde *n* ünsüzünün ortada yazımıyla ilgili farklı bir kelime grubundan örnek tespit edilmiştir. Bu kelime *yana yana* ikilemesidir. Aşağıda verilen örnekler, bahsedilen ikileme ve kelime kökünde bulunan *n* ünsüzüyle ilgili kelimelerdir.

şanmañ 162b/30

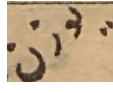
yana yana 165b/110

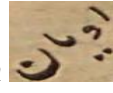
kanı 165a/97

güneşden 167b/155

Sonda Yazılışı

Metinde, kelime sonunda yazılan *n* ünsüzüyle ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler, genellikle kelime köküne gelen yapım ekleri ve çekim eklerinde bulunan *n* ünsüzüyle oluşmaktadır. Aşağıda örnekleri verilmiş olan kelimeler, kelime kökünde bulunan *n* ünsüzü ve kelime köküne gelen *n* ünsüzünü barındıran kelimelerdir.

yüzün 161b/2

uyan 164a/79

altun 161b/6

koyun 165a/97

3.2.13. ñ Ünsüzünün Yazılışı

Eski Türk lehçelerinde *nazal ñ* sesi, farklı alfabelerde kendine özgü şekillerde gösterilmiştir. Köktürk alfabesi, bu sesi özel bir harfle belirtirken, Uygur ve Mani alfabeleri *nd* şeklinde kullanmıştır. Brahmi yazılarında da ses, normal *n*'den farklı olarak temsil edilmiştir. Arap harfli eserlerde ise genizsi *n* sesi, *ng* نڭ bileşik harfleriyle veya bazen yalnızca *kef* harfinin ك, ڭ şekilleriyle yazılmıştır (Çağatay, 1954, s. 15).

ET'den sonra da varlığını sürdüren *nazal ñ* ünsüzü, bugün Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Metinde, Osmanlı Türkçesinde imlâsı kalıplaşmış olarak bulunan bazı kelimelerle *nazal n* ile yazılan ekler *kef* (ك) harfi ile gösterilmiş olup aşağıda ortada sonda yazımları gösterilmiştir.

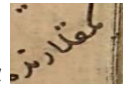
Başta Yazılışı

Türkçede kelime başında *nazal ñ* bulunmamaktadır. Birkaç istisna dışında esasen Türkçede *n* ile başlayan kelime yoktur. Bundan kaynaklı eserde de böyle bir örneğe rastlamak mümkün değildir.

Ortada Yazılışı

Kelime ortasında *nazal n* her zaman *kef* (ك) harfi ile gösterilmiştir. Metin içerisinde ortada *nazal n* kullanımıyla ilgili örnekler bakıldığında, Türkçe kelime köklerinin yanında Türkçe kelimelere gelen eklerde de *nazal ñ* varlığını göstermektedir. Eserde, *ben* kelimesine gelen yönelme ekinden sonra ortadaki *n* ünsüzünün *nazal ñ* ünsüzüne dönüşerek genizsi söylenen *baña* 164b/84 kelimesine örnek de bulunmaktadır. Ayrıca *nazal ñ* ile yazılan bazı kelimelerin ve kelimelere gelen bazı eklerin *nun* (ن) harfi ile yazımı dikkat çekmektedir. Bu duruma örnek olarak *yanaklarında* 163b/66 verilebilmektedir. Bahsedilen bu iki durum için örnekler verilmiştir.

göñüller 163b/65

yañaqlarında 163b/66

öñünde 165b/108

anuñla 167b/166

Sonda Yazılışı

Tıpkı ortada yazılan *nazal ñ* ünsüzü gibi sonda yazılan *nazal ñ* için de aynı durumlar geçerlidir. Yukarıda ayrıntılı bahsedilen kelime kökünün sonunda bulunan *nazal ñ* ve ek olarak kelime sonundaki *nazal ñ* ünsüzüne dair örnekler aşağıdaki belirtilmiştir. Bunun dışında yansıma sözcüğün sonunda *nazal ñ* kullanımına rastlanmıştır. Beyit içindeki *çıñ çıñ* 165a/98 kelimesi bu anlamda dikkat çeken kelimelerden biri olmuştur.

ayuñ 166b/13

biñ 162b/32

birinüñ 162b/40

senüñ 167b/163

3.2.14. p Ünsüzünün Yazılışı

Burada, *p* ünsüzünün başta ortada sonda yazımı incelenmiş, bu kategorilere ait örnekler bulunup örnekler ışığında açıklamalar yapılmıştır.

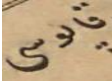
Başta Yazılışı

Türkçede, Türkçe kökenli kelimelerde *p* yazımının başta olduğu az sayıda örnek vardır. Bu örnekler ise metinde bulunmamaktadır.

Ortada Yazılışı

Eserin yazıldığı dönemin imlâsında *p* ünsüzünün yazımına pek rastlanılmamasına rağmen Zâtî'nin bu eserinde *p* ünsüzünün kelime ve eklerde kullanımına rastlanmaktadır. Bu harf Osmanlı Türkçesi alfabesindeki pe (پ) harfiyle yazılmıştır.

aķupdur 162b/35

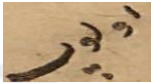
ķapısı 166a/116

iplüklü 164b/87

ķopuńca 167b/156

Sonda Yazılışı

Kelime ortasında *p*'nin yazımıyla ilgili yapılan açıklamalar sonda yazımı için de geçerlidir. Aşağıda verilen örnekler, bu durumu kanıtlamaktadır.

olup 161b/12

ķörüp 162b/35

3.2.15. r Ünsüzünün Yazılışı

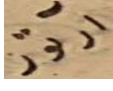
Burada, Türkçe kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunan *r* ünsüzü incelenmiştir. Bu harfin metinden örnekleri bulunup açıklamaları yapılmıştır.

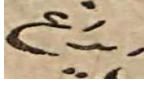
Başta Yazılışı

Türkçe asıllı kelimelerde, kelime başında *r* ünsüzü bulunmamaktadır (Efendioğlu ve Işcan, 2010, s. 123).

Ortada Yazılışı

Türkçe kelimelerde, kelime ortasındaki *r* ünsüzüyle ilgili eserde örnekler vardır. Örnekler içerisinde bir tanesi deyim olarak karşımıza çıkmaktadır. İki kelimededen oluşan *başardum bağruma* 162b/41 deyiminde iki kelimedede de *r* ünsüzünün bulunması ve ortada yazımıyla ilgili olmasıyla önemli örneklerdendir. Ayrıca bu deyimde *r* ünsüzünün hem kelime köküne hem de kelime köküne gelen ekte görülmesi dikkat çekici bir unsurdur. Bu ünsüz harf metinde her zaman Osmanlı Türkçesindeki *re* (ر) harfiyle yazılmıştır. Bu konuyla ilgili diğer örneklerimiz aşağıdaki gibidir:

artur 163a/50

ırag 167b/161

virüp 166a/118

ıogrı 167b/165

Sonda Yazılışı

Türkçe kelimelerde, *r* ünsüzünün sonda yazımıyla ilgili örnekler vardır. Ancak bu örneklerin çoğunu Arapça-Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Türkçe asıllı kelimelerde, kelime sonundaki *r* ünsüzü genellikle geniş zaman çekimiyle sağlanmıştır. Bunun dışında kök halinde bulunan kelimelerin sonunda, az sayıda da olsa *r* ünsüzü tespit edilmiştir. Her iki açıklamayla ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

göster 163b/60

beñzer 166b/136

dir 165b/110

şatar 167a/144

3.2.16. s Ünsüzünün Yazılışı

Bu maddede, *s* ünsüzünün başta ortada ve sonda yazımıyla ilgili inceleme yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda örnekler verilip örnekler üzerinden açıklamalarda bulunulmuştur.

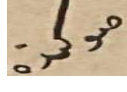
Başta Yazılışı

Türkiye Türkçesi alfabesindeki *s* ünsüzü Osmanlı Türkçesi alfabesinde üç harf ile karşılanmaktadır. Bu harfler; sin (س), sad (ص) ve peltek se (ث) harfleridir. Türkçe kelimelerde genellikle sin (س) harfi kullanılmasının yanı sıra kalın sıralı ünlülerden oluşan kelimelerde sad (ص) harfinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Aşağıda ince sıradan ve kalın sıradan ünlülerle oluşan kelimelere örnekler verilmiştir.

şuyı 162b/35

suñar 167a/145

sevdi 164b/88

şoñunda 167a/153

Ortada Yazılışı

Kelime başında anlatılanlar kelime ortasındaki s ünsüzü için de geçerlidir. Aşağıda hem sin (س) hem sad (ص) harfiyle yazılan kelimelere örnekler verilmiştir.

üstüne 161b/3

başardum 162b/41

olsun 162a/16

gösterme 166b/135

Sonda Yazılışı

Eserde, Türkçe kelimelerin sonunda sin (س) ve sad (ص) harfinin yazımıyla ilgili örnekler bulunamamıştır.

3.2.17. Ş Ünsüzünün Yazılışı

Bu kısımda, kelime başı, ortası ve sonunda bulunan ş ünsüzü ile ilgili inceleme yapılmıştır. Bu kategorilere uygun örnekler tespit edilip açıklamalarda bulunulmuştur.

Başta Yazılışı

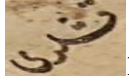
Metinde ş ünsüzünün başta yazımıyla ilgili az sayıda örnek vardır. Bulunan örnekler şu kelimesi ve çekimli halidir. Türkiye Türkçesinde ş ile gösterilen harf, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki şın (ش) harfiyle yazıldığı görülmektedir.

Şu 161b/7

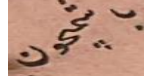
şunun 161b/9

Ortada Yazılışı

Eserde, kelime ortasında yazılan ş ünsüzüyle ilgili örnekler bulunmaktadır. Bulunan kelimelerden bazıları aşağıda örnek olarak gösterilmiştir.

kaşları 163a/51

yaşı 166b/132

başum-çün 165a/94

işitdük 167a/ 150

Sonda Yazılışı

Metinde, kelime sonunda yazılan ş ünsüzüyle ilgili az sayıda örneğe rastlanmıştır. Bulunan bu nadir örneklerden bazıları aşağıda yazılmıştır.

eylemiş 162b/31

baş 162b/33

taş 162b/32

turmuş 163b/57

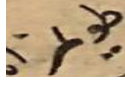
3.2.18. t Ünsüzünün Yazılışı

Burada, t ünsüzünün kelime içerisinde yazılışı incelenmiştir. Başta ortada ve sonda şeklinde kategorize edilip her bir kategori için örnekler tespit edilmiştir. Bu örnekler ışığında açıklamalar yapılmıştır.

Başta Yazılışı

Türkiye Türkçesindeki t ünsüzü, Osmanlı Türkçesi alfabesindeki te (ت) ve tı (ط) harfleriyle karşılanmaktadır. Türkçe kelimelerde genellikle ince sıradan ünlülü kelimelerde te (ت) harfi kullanılırken kalın sıradan ünlülerle meydana gelen kelimelerde tı (ط) harfi kullanılmaktadır. Açıklaması yapılan her iki harfle de ilgili aşağıda örnekler verilmiştir. Fakat kelime başında te (ت) harfinin kullanımı tek bir kelimeye bulunup bu kelimenin de kalın sıradan ünlülerle meydana geldiği görülmektedir.

tutdı 162a/22

toymaz 166b/133

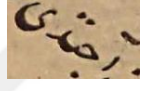
tatar 165b/110

tatlu 167b/153

Ortada Yazılışı

Yukarıda bahsedilen kurallara ek olarak, Türkçe kelimelerde tı (ط) harfinin ortada yazımı pek bulunmadığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda eserde ortada tı (ط) harfiyle yazılan kelime bulunamamıştır. Orta hecede genellikle te (ت) harfi bulunur ve metinde bulunan bu kelimeler aşağıda gösterilmiştir.

yetişdi 162a/27

acıtdı 164a/72

istedügin 163b/64

akıtmadı 164b/88

Sonda Yazılışı

Metindeki, sonda t ünsüzüyle ilgili Türkçe bir kelime bulunamamıştır.

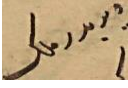
3.2.19. v Ünsüzünün Yazılışı

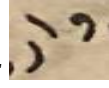
Bu kısımda, Türkçe kelimelerde v ünsüzüyle ilgili örnekler bulunmuş ve başta ortada ve sonda şeklinde kategorize edilip bulunan örnekler kategorilerine göre açıklanmıştır.

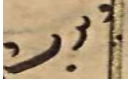
Başta Yazılışı

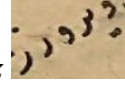
Türkçede, kelime başında v ünsüzü bazı istisnalar dışında bulunmamaktadır (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 123). Eserde v ünsüzünün başta kullanımına dair

istisna iki kelime tespit edilmiştir. Metinde v ünsüzü daima Osmanlı Türkçesindeki vav (و) harfiyle yazılmıştır.

virüpdür 166a/123

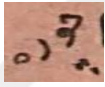
var 167b/154

virüp 166a/118

virürüz 166a/122

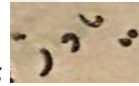
Ortada Yazılışı

Eserde, kelime ortasında yazılan v ünsüzüyle ilgili üç farklı kelime bulunmuştur. Bunlardan biri ET’de *fena*, *zayıf/kötü* ya da *kötü durum* anlamlarında kullanılan *yabız* kelimesidir (Onat, 1953, s. 123). Metinde bu kelime, *b>v* dönüşümüne uğramış hâli olan *yavuz* 167b/161 şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ortada yazılan v ünsüzüyle ilgili diğer örnekler ise aşağıda gösterilmiştir.

çevre 162b/34

sevdüm 163b/60

sevdi 162b/36

yavuz 167b/161

Sonda Yazılışı

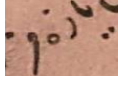
Metinde bu harf, Türkçe kelimelerde nadir görülmekle birlikte sonda yazımıyla ilgili herhangi bir örneği bulunmamaktadır.

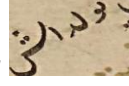
3.2.20. y Ünsüzünün Yazılışı

Burada, y ünsüz harfiyle ilgili inceleme yapılmıştır. Metinde, y ünsüzünün bulunduğu kelimeler başta, ortada ve sonda yazımlarıyla kategorize edilip örnekleri gösterilip bu örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır.

Başta Yazılışı

Kelime başında, Osmanlı Türkçesinde ye (ی) harfi ile yazılan y ünsüzünün başta yazımıyla ilgili örnekler vardır. Bu örnekler aşağıda sıralanmıştır.

yazamaz 162b/31

yoldaş 167a/148

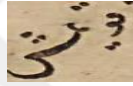
yıldız 166a/119

yine 167b/166

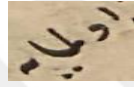
Ortada Yazılışı

Metinde kelime ortasında yazılan y ünsüzü ile örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

şayaydum 165a/98

koymış 167a/150

şaraydum 165a/100

olmaya 167b/156

Sonda Yazılışı

Eserde, sonda yazılan y ünsüzü ile ilgili yalnızca bir örnek tespit edilmiştir. Bu kelime nida sanatında kullanılan ey kelimesidir. Bu kelimenin Osmanlı Türkçesindeki ye (ی) harfiyle yazıldığı görülmektedir.

ey 163a/54

3.2.21. z Ünsüzünün Yazılışı

Alfabemizin son harfi olan z ünsüzünün kelime başında ortasında ve sonunda yazımı incelenmiş ve bu kategorilere ait örnekler bulunup açıklamalar yapılmıştır.

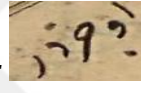
Başta Yazılışı

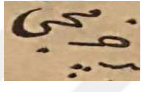
Türkiye Türkçesindeki z ünsüzü Osmanlı Türkçesi alfabesinde üç harf ile karşılanmaktadır. Bunlar: ze (ز), zel (ز) ve zı (ظ) harfleridir. Arapçaya ait olan zel (ز) ve zı (ظ) harfi metinde yalnızca Arapça kelimelerde bulunmaktadır. Türkçe asıllı kelimelerde ze (ز) harfi kullanılmıştır; ancak metinde başta ze (ز) ünsüzünün kullanımına dair bir örneğe rastlanmamıştır.

Ortada Yazılışı

Metinde Türkçe kelimelerin ortasında bulunan z ünsüzü baştaki yazımında Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ze (ز) harfiyle yazılmıştır. Bu harfle ilgili örneklerden bazıları aşağıda bulunmaktadır.

güzeller 164a/69

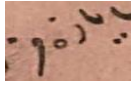
ucuzdur 166a/122

çizmeci 164b/81

deñizden 167b/155

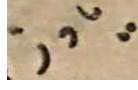
Sonda Yazılışı

z ünsüzünün sonda yazımı, başta ve ortada olduğu gibi ze (ز) ünsüzü ile yazılmıştır. Bu harfin sonda yazımıyla ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

yazamaz 162b/31

kız 166a/121

yıldız 166a/119

yavuz 167b/161

4. ESERİN SES BİLGİSİ

Ses bilgisi (fonetik), bir dilin ses birimlerini, ses değişimlerini ve bunların tarihsel gelişimini bilimsel bir yaklaşımla inceleyen dil bilim dalıdır. Temel araştırma konusu konuşma eylemidir; çünkü sesler olmadan iletişimsel bir süreçten söz etmek neredeyse imkânsızdır. Bu bilim dalı, dilin ses sisteminin yapısal ve tarihsel yönlerini kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele almayı hedeflemektedir (Ediskun, 1999, s. 67).

Her dilde 25-30 civarında ses bulunmakla birlikte, bu seslerin çeşitleri dilden dile büyük farklılıklar göstermektedir. Sesler, hece, kelime ve söz içinde yan yana geldiklerinde değişirler ve konuşma aygıtının işleyişine uyum sağlamaktadırlar. Dilde en az emek kanunu geçerlidir ve bu mekanik değişimler dilin yapısına göre farklılaştırmaktadır. Türkçe, eklemeli bir dil olarak kelime çekimi ve üretimini son ekler ve ses kurallarıyla gerçekleştirir; bu nedenle kelime ve söz geniş ölçüde ses değişimlerine uğramaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 23).

4.1. Ünlüler

Türkçede sekiz adet ünlü harf bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* harfleridir. Bu ünlü harfler, ağız boşluğunun üç temel organın hareketine bağlı olarak aldığı farklı konumları temsil etmektedirler. Dilin ileri geri hareketi, dudakların düz veya yuvarlak biçimi ve çenenin yükseklik düzeyi, ağız boşluğunun sekiz farklı ses oluşturmaya olanak sağlamaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 34). Başka bir tanımla ünlüler, ses organlarının koordineli çalışmasıyla meydana gelen, herhangi bir yapay engelle karşılaşmayan ses türleridir. Oluşum süreçlerinde dilin konumu, çenenin hareketi ve dudakların biçimi belirleyici rol oynamaktadır (Ediskun, 1999, s. 69).

4.1.1. Ünlü Türleri

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere Türkçede ünlüler, ses organlarının konumlarına bağlı olarak üç temel sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, dilin, alt çenenin ve dudakların aldığı pozisyonlara göre belirlenmektedir (Ediskun, 1999, s. 69).

4.1.1.1. Kalın-İnce Ünlüler

Kalın-ince ünlüler dilin ileri-geri konumuna göre ikiye ayrılmaktadır. Dilin geriye doğru çekildiği pozisyonda oluşan ünlülere kalın ünlüler olarak adlandırılmaktadır. Bu grupta *a, ı, o* ve *u* ünlüleri yer almaktadır. Buna karşılık dilin ileriye doğru uzandığı pozisyonda meydana gelen ünlülere ince ünlüler denmektedir. Bu grubu *e, i, ö, ü* ünlüleri oluşturmaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 34).

4.1.1.2. Düz-Yuvarlak Ünlüler

Düz-yuvarlak ünlüler dudakların aldığı biçime göre ikiye ayrılmaktadır. Çıkarılan sesle birlikte dudakların düz ya da yana doğru yayılmasıyla ortaya çıkan ünlülere düz ünlüler denmektedir. Bu grupta *a, e, ı, ve i* ünlüleri bulunmaktadır. Dudakların yuvarlak ya da büzülmüş pozisyonda olduğu zamanlarda meydana gelen ünlülere yuvarlak ünlüler adı verilmektedir (Ediskun, 1999, s. 70).

4.1.1.3. Geniş-Dar Ünlüler

Türkçede ünlüler, alt çenenin konumuna bağlı olarak da sınıflandırılmaktadır. Alt çenenin oldukça düşük olması ve ağız boşluğunun geniş tutulması durumunda oluşan ünlülere geniş ünlüler denmektedir. Bu grupta *a, e, o, ö* ünlüleri bulunmaktadır. Buna karşılık, alt çenenin az düşük tutulması ve ağız boşluğunun daraltılması sonucunda meydana gelen ünlülere ise dar ünlüler adı verilmektedir. Bu grubu *ı, i, u, ü* ünlüleri oluşturmaktadır (Ediskun, 1999, s. 70).

Aşağıda bulunan tablo ünlü türlerini özetler niteliktedir (Banguoğlu, 1990, s. 34-35).

Tablo 2. Ünlü Türleri

	Düz Ünlüler		Yuvarlak Ünlüler	
	Geniş Ünlüler	Dar Ünlüler	Geniş Ünlüler	Dar Ünlüler
Kalın Ünlüler	a	ı	o	u
İnce Ünlüler	e	i	ö	ü

Kaynak: Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

4.1.1.4. Uzun Ünlüler

Türkçenin temel ünlüleri sekiz ünlüden oluşan yukarıda da belirtilen harflerdir. Bu harfler, kısa ünlüler olarak nilendirilmektedir. Yazı dilimizde uzun ünlülerin varlığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat dilimize yabancı kelimelerle giren uzun ünlü harfler de bulunmaktadır. Bunlar özellikle konuşma ve halk dilinde genellikle kısaltılarak söylenmektedir (Banguoğlu, 1990, s. 38-39).

Metinde, Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında kullanılan bu uzun ünlüler aşağıda gösterilmiştir.

â: Uzun söylenen *a* harfidir.

î: Uzun söylenen *i* harfidir.

û: Uzun söylenen *u* harfidir.

Zâtî'nin *Şehrengîz-i Edirne* adlı eserinde Türkiye Türkçesi alfabesinde kullanılan sekiz ünlüden başka *a*, *ı* ve *u* ünlülerinin uzun ünlülü *â*, *î*, *û* versiyonları da kullanılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesi alfabesinde ve Osmanlı Türkçesi alfabesinde kullanılan kapalı *é* ünlüsü metinde bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ses *e* ünlüsü ile gösterilirken üzerinde çalıştığımız eserde *i* ünlüsü ile gösterilmiştir.

4.1.2. Ünlü Uyumu

Türkiye Türkçesinde ünlülerin kelime içindeki dizilişi, ses bilgisel özellikleri bakımından belirli kurallara bağlıdır. Ünlülerin birbirine yakın niteliklerinden kaynaklanan bu düzenleme, *ünlü uyumu* adı verilen dil bilgisel bir olguyu ortaya çıkarmıştır. Ünlü uyumu, dilin ses yapısındaki uyumluluğu ve akıcılığı sağlayan önemli bir dilsel mekanizmadır. Bu kural, Türkçenin ses sisteminin en temel özelliklerinden biridir ve dilin fonetik yapısının inceliklerini yansıtmaktadır. Bu uyum mekanizması, temel olarak iki başlıkta incelenmektedir. Bunlar dilin konumuna bağlı olan kalınlık-incelik uyumu ve dudağın şekline bağlı olan düzlük-yuvarlaklık uyumudur (Korkmaz, 2021, s. 6) .

4.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Büyük ünlü uyumu olarak da adlandırılan kalınlık-incelik uyumu, Türkçenin temel ses özelliklerinden biridir. Bu kurala göre bir kelime, kalın ünlü ile başlayıp kalın ünlü ile ince ünlü ile başlayıp ince ünlü ile devam etmelidir. Bu kural, ET ve sonraki dönemlerde bu yapıyı güçlü bir şekilde koruduğu görülüp az sayıda istisnaya sahiptir. Türkçeleşmiş kelimelerde de bu uyum sağlanmaya çalışılmış; uymayanların aldığı eklere bakıldığında ise kelimenin son hecesine göre şekil aldığı görülmektedir (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 137-138).

İncelediğimiz metinde kalınlık incelik uyumu fazlasıyla kuvvetlidir. Bununla ilgili örnekler aşağıda bulunmaktadır.

Uyanlar

yanı 162b/34

bağruma 162b/41

uyan 164a/79

ararsañ 166b/136

Uymayanlar

bugün 163a/54

ela 165a/97

4.1.2.2. ken Zarf Fiil Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumu

Metinde yalnızca bir örneği bulunan *-ken* zarf fiil eki, kelimeye bitişik yazılmış olup kelimenin ünlü uyumuna uyum sağladığı gözlemlenmiştir.

düğme dögerken 164a/74

4.1.2.3. ile Edatında Kalınlık-İncelik Uyumu

Üzerinde çalışılan metinde *ile* edatı, yabancı ve Türkçe kökenli kelimelerde her zaman bitişik yazılmış olup kalınlık-incelik uyumunu bozmadığı görülmektedir.

bunuñla 162b/42

anuñla 163b/64

tağla 166b/130

aduñla 167b/166

4.1.2.4. Ek Fiilin Çekimli Şekillerinde Kalınlık-İncelik Uyumu

İncelediğimiz metinde, yabancı kökenli isim türündeki kelimelere *i-* fiiliyle görülen ve duyulan geçmiş zamanla birlikte şart kipinin ekleri eklenerek bu kelimeleri fiil haline getirmiştir. Türkçe kökenli kelimelerde ise ek fiil çekimli fiillere eklenerek birleşik zamanlı fiiller meydana getirmiştir. Yabancı kökenli kelimelerde daha sık görülen ek fiilin bu kullanımı, Türkçe kelimelerde de örnek ihtiva etmektedir. Türkçe kökenli kelimelerde ek fiil çekim ekleri her zaman bitişik yazılmış ve uyumu bozmamıştır.

geçirürdüm 162b/42

şayaydum 165a/98

ölürsem 165a/94

iderdi 165a/98

4.1.2.5. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Küçük ünlü uyumu olarak da bilinen düzlük-yuvarlaklık uyumu, Türkçenin bütün dönemleri ve lehçelerinde görülmeyen bir ses olayıdır. Türkçe kelimelerdeki ünlülerin belirli kurallara göre sıralanmasını sağlamaktadır. Bu kurala göre düz ünlü ile başlayan kelimeler düz ünlülerle devam ederken yuvarlak ünlü ile başlayan kelimeler ya düz-geniş ya da dar-yuvarlak ünlülerle devam etmelidir. *o* ve *ö* ünlülerinin ilk heceden sonra kullanılmaması, bu yapının önemli bir özelliğidir. Türkçe kelimeler ve ekler genellikle bu kurala uyup yabancı kelimeleri de kendi yapısına uydurmuştur. Uyuma uymayan kelimelere gelen ekler, kelimenin son hecesine göre şekillenmektedir (Efendioğlu, Işcan, 2010, s. 138).

Eserde, düzlük-yuvarlaklık uyumu incelik-kalınlık uyumuna göre daha düzensizdir. İsim ve fiil tabanlarına gelen bazı eklerin, yalnızca düz ünlü ile yazılmasıyla bu uyumun sağlanamadığı görülmektedir.

Uyanlar

yetişdi 162a/27

gözden 164b/88

döker 165a/97

sürer 167a/141

Uymayanlar

şamusından 161b/1

öldürdi 164a/70

oğcı 165b/105

koymuş 166b/150

4.1.3. Ünlü Değişimleri

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünlüler, fonetik açıdan çeşitli özellikler bakımından sınıflandırılabilir. Boğumlanma yerleri ve özellikleri itibarıyla kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık, genişlik-darlık gibi farklılıklar göstermektedirler. Bu ünlüler, birbirleriyle etkileşimleri sonucunda çeşitli ses değişimlerine uğramaktadırlar. Dil bilimciler bu tür değişimlere *ünlü benzeşmesi* veya *ünlü değişmesi* gibi adlar vermektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu nitelikteki ünlü değişimleri kendini incelmeleri, kalınlaşması, yuvarlaklaşması, düzleşmesi, genişlemesi ve daralması şeklinde göstermektedir. Önemle belirtmek gerekir ki ünlülerin geçirdiği bu kurallı ses değişimleri, rastgele değil; belirli ses bilgisi kurallarına bağlı düzenli değişimlerdir (Korkmaz, 2021, s. 6-7).

4.1.3.1. Ünlü Kalınlaşması

Ünlü kalınlaşması, ince ünlülerin kalın ünlülere dönüşmesi sonucunda ortaya çıkan bir ses olayıdır. Bu fonetik değişim, dilimize sonradan girmiş yabancı kelimelerde sıkça gözlemlenebilen bir ses olayıdır (Korkmaz, 2021, s. 8).

Zâtî'nin bu eserinde, ünlülerin kalınlaşma durumu sadece Arapça kelimelerde görülmüştür. Aşağıda örnekleri verilen Arapça kökenli kelimelerin orijinali *i* ünlüsüyle yazılmış olmasına rağmen; Türkiye Türkçesinde *ı* ünlüsüyle yazılıp telaffuz edilmektedir.

'*ākibet* (< Arp. '*ākibet*) *şādık* (< Arp. *şādik*) 167a/140
166b/128

4.1.3.2. Ünlü İncelmeleri

Türkçede bazı ünsüz sesler, etraflarındaki kalın ünlüleri zamanla ince ünlülere dönüştürme özelliğine sahiptir. Bu değişim, özellikle *y* ön damak ünsüzü ile *ç* ve *ş* diş eti ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşmektedir. İncelme süreci kelimeye iki şekilde görülmektedir: Kelime içindeki *ya* tüm hecelerdeki ünlüler incelmektedir ve buna *tam incelme* adı verilmektedir ya da sadece bir hecedeki ünlü incelir ki buna da *yarı incelme* denmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 134).

Metinde, ünlü incelmeseine örnek teşkil eden Türkçe bir kelimeye rastlanmamıştır. Bulunan örnekler, yabancı kökenli olup tam incelme olayına örnektir.

ümmet (< Arp. *ummet*) 162a/17

cümle (< Arp. *cumla*) 167b/163

4.1.3.3. Ünlü Genişlemesi

Ünlü genişlemesi dar ünlü olan *ı, i, u, ü* harflerinin geniş ünlü olan *a, e, o, ö* harflerine dönüşmesiyle oluşan bir ses olayıdır (Vural ve Böler, 2011, s.134).

Metinde, bu ses olayıyla ilgili herhangi bir örneği bulunmamaktadır.

4.1.3.4. Ünlü Daralması

Türkçenin ses bilgisi özelliklerinden biri olan ünlü daralması, *y* ve *ç* gibi ünsüzlerin, kelimelerin ses yapısında meydana getirdiği değişimlerdir. Bu ünsüzlerin daraltma yönündeki boğumlanma özellikleri, gerileyici benzeşme olayını tetiklemektedir. ET'deki “*edgü*” kelimesi zaman içerisinde *edgü* > *eygü* > *eyü* > *iyi* şeklinde değişime uğramıştır. Bu örnekte görüldüğü üzere *y* ünsüzü *e>i* değişimini sağlamaktadır. Söz konusu değişim, *y* ünsüzünün daraltıcı ses özelliğinden kaynaklanmakta ve kelimenin ses yapısını dönüştürmektedir (Korkmaz, 2021, s. 7).

Yukarıda açıklaması yapılan ses olayı, farklı dönemlerdeki yazım kurallarına uygun olarak farklılıklar göstermektedir. Eserde ise dönemin yazım kurallarına uygun olarak kapalı *é* ünlüsü daima geniş yazımı yerine dar ünlülü şekliyle yazılmıştır.

irişdi 161b/11

idindüm 162b/37

yirinde 162b/22

dir 165b/106

4.1.3.5. Ünlü Yuvarlaklaşması

Yuvarlaklaşma, bir benzetme olayı olarak ortaya çıkan dil bilimsel bir ses değişimidir. Bu süreçte, düz bir ünlü, yanındaki dudak ünsüzü veya kelimedeki

yuvarlak ünlünün etkisiyle yuvarlak bir ünlüye dönüşmektedir. ET’de kısmen var olan dudak uyumu, zamanla farklı evrelerde değişime uğramıştır. Bu özellik asıl Doğu Türkçesinde başlayıp Harezmi ve Çağatay Türkçesinde gelişmiş olsa da bu konuyla ilgili kritik olan dönem EAT dönemedir (Savran, , 2018, s. 95).

Doğu Türkçesinin dudaklılaşma özelliğini bünyesine katarak yuvarlaklaşmayı daha da geliştiren EAT, modern anlamda bir dudak uyumundan yoksun bir yazı dili olarak dikkat çekmiştir. Bu dönem, özellikle çekim ve işletme eklerindeki yardımcı ünlülerin yuvarlaklaştırılması konusunda oldukça ileri bir noktaya ulaşmıştır. EAT sonrasında da dudak uyumsuzluğu yazı dilinde varlığını sürdürmüştür. Yazı dili geleneğinin muhafazakâr yapısı, fiili söyleyişten bağımsız olarak, bazı eklerin ve kelimelerin ısrarla yuvarlak sıradan yazılmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde dudak uyumu, ancak Latin harflerinin kullanılmaya başlanmasıyla sistemli bir kurala bağlanabilmiştir (Savran, , 2018, s. 95).

Türkiye Türkçesindeki bazı kelimelerin, ilk iki hecesinde düz ünlü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak eserde, ilk iki hecesinde düz ünlü bulunduran kelimelerde ikinci hecedeki düz olan ünlüde yuvarlaklaşma görülmektedir. Bu konuyla ilgili örneklerimiz aşağıda bulunmaktadır.

kendü 165b/104

tatlu 167b/153

kapısı 166a/116

açup 167b/157

4.1.3.6. Ünlü Düzleşmesi

ET’de henüz tam oturmamış olan bu durum, sonraki dönemlerde farklı değişimler sergilemiştir. ET’de düz formlarıyla kullanılan kelime ve ekler, EAT ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de varlığını sürdürerek mevcut ses uyumunu etkilemiştir. İsimden isim yapan +*çI* eki, üçüncü tekil şahıs iyelik ekleri, +*DIn* çıkma durumu eki ve görülen geçmiş zaman üçüncü tekil ve çoğul şahıs ekleri, ET’deki düz ünlülü formlarını EAT ve Osmanlı Türkçesinde korumaya devam etmiştir. Bahsedilen ekler, EAT metinlerinde daha sık görülürken, Osmanlı Türkçesine ait metinlerin bazılarında bu eklerin dudak uyumuna girdiği görülmektedir (Gökçe, 2009, s. 1005-1008).

Ünlü düzleşmesi, yuvarlak ünlü olan *o, ö, u, ü* harflerinin düz ünlü olan *a, e, ı, i* harflerine dönüşmesiyle meydana gelmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak eserde, ilk iki hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerde ikinci hecedeki yuvarlak olan ünlüde düzleşme görülmektedir. Bunun dışında metin içerisinde üçüncü tekil şahıs eki ve o işaret zamirinin çekimli hallerinde de aynı durum geçerliliğini sürdürürken görülen geçmiş zaman üçüncü tekil ve çoğul eklerinin dudak uyumuna girmediği görülmektedir.

anı 161b/10

buldı 163a/64

şuyı 162b/35

özi 165b/114

4.1.3.7. Ünlü Düşmesi

Kelimeler, zamanla bazı ses özelliklerini kaybederek ya da değiştirerek bugünkü hallerini almıştır. Bazı yer adları ve kelimeler, iyelik eklerini kaybederek daha kısa ve yalın bir forma bürünmüştür. ET'deki yardımcı fiiller zamanla dil bilgisel eklere dönüşmüş, kelimelerin orta hecesindeki vurgusuz yahut güçsüz dar ve geniş ünlülerin düşerek kelimenin formunu değiştirmiştir (Korkmaz, 2021, s. 8-9).

Üzerinde çalıştığımız bu eserin, Türkçe kelimelerinde yer adlarının iyelik ekini düşürmesinden kaynaklanan herhangi bir örnek yoktur. Bulunan örnekler vurgusuz ve güçsüz olan orta hecedeki ünlü harfin kelimeye gelen ekten sonra düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konuyla ilgili örnekler genellikle organ adlarında görülmesinin yanı sıra diğer kelimelerde de görülmektedir.

ağzınuñ (< *ağız*) 162b/35

oğlı (< *oğul*) 163a/55

bağruma (< *bağır*) 162b/41

göñlüm (< *göñül*) 165b/112

4.1.3.8. Ünlü Türemesi

Türkçede ünlü türemesi, kelimelerin yapısını genişleten bir ses olayıdır. Her ne kadar dilimizde sık rastlanmayan bir olay olsa da dört temel şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak, Türkçenin ses yapısında kelime başında akıcı ünsüz bulunmadığından yabancı kelimelerdeki bu durumu gidermek için dar bir ünlü

türetilmektedir. İkincisi, Türkçe kelimelerde görülen ve özellikle pekiştirme ve küçültme sıfatlarında karşımıza çıkan ünlü türemesidir. Son iki tür ise yabancı kelimelerdeki ünsüz çiftlerini ayırmak için yapılan türemelerdir: Bunlardan biri kelime sonundaki düzensiz ünsüz çiftlerini ayırmak için araya dar ünlü eklenmesi; diğeri ise kelime başındaki düzensiz ünsüz çiftlerini ayırmak için başa veya ünsüzlerin arasına dar ünlü eklenmesidir (Banguoğlu, 1966, s. 35).

Zâtî'nin *Şehrengîz-i Edirne* adlı eserine baktığımızda, Arapça asıllı yalnızca bir kelimedede ünlü türemesi olduğu görülmektedir (*faķirüñ* 166b/132). Bunun dışında yukarıda bahsedilen diğeri hususlarla ilgili Türkçe asıllı herhangi bir kelimedede bu ses olayı bulunamamıştır.

4.1.3.9. Ünlü Birleşmesi

Kelimenin sonunda bulunan ünlü ile kendinden sonra ünlü harfle başlayan kelimenin gelmesiyle bu iki ünlü zamanla birleşir ve tek kelime şeklinde yazılmasına ünlü birleşmesi denilmektedir (Yapıcı, 2015, s. 13).

Bu ses olayının eserde yalnızca bir örneğine denk gelinmiştir.

N'ola (< *ne ola*) 162b/29

4.2. Ünsüzler

Çiğerlerden gelen havanın ses yolu üzerindeki çeşitli fizyolojik yapılarla çarpması sonucunda oluşan ünsüzler, ses telleri, dil, diş ve damak gibi organların oluşturduğu engellerden geçen hava, ağız boşluğunun farklı bölgelerinde şekillenerek ünsüzleri meydana getirmektedir (Korkmaz, 2021, s. 9).

Türk dilinin erken dönem yazı sistemini temsil eden Köktürk alfabesi, zengin bir ünsüz yapısına sahiptir. Toplam otuz ünsüz harf barındıran bu alfabe, ses bilgisi açısından oldukça detaylı bir görünüm sergilemektedir. Bu harflerin yirmi tanesi (*b, d, g, k, l, n, r, s, ,t, y*), kalınlık-incelik uyumunu farklı harflerle farklı sesleri ifade eden ünsüzlerdir. Bu harflerin dışında kalan on ünsüzün yedi tanesi (*ç, m, p, ş, z ny*), kelime içerisindeki heceden bağımsız olarak sabit harflerle ifade edilirken geriye

kalan üç ünsüz ise çift ünsüz (*ık-kı, iç-çi, ok-uk/ko-ku,ök-ük/kö-kü*) özelliği taşımaktadır Uygur Türkçesinde yabancı kelimelerle birlikte alfabeyle farklı seslerin girmesine rağmen sayıca azalma görölmektedir. Uygur Türkçesinde yirmi beş tane olan ünsüz harf sayısı (İnce, 2017, s. 41,51).

Oluşumları sırasında karşılarına farklı zorluklar çıkan bu engelli fonemler, ET'den bu yana dilin yapısal unsurlarını oluşturmaktadır. Doğru ve estetik bir söyleyiş, ünsüzlerin tam ve doğru bir şekilde çıkarılmasına bağılıdır. Kendilerine özgü bağımsız bir sesleri olmayan ünsüzler, mutlaka yanlarında bir ünlü bulunmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde, herhangi bir ses üretmeleri mümkün değildir (Ediskun, 1999, s. 69).

4.2.1. Ünsüz Türleri

Bu sesler, oluşum özellikleri bakımından zengin ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ses tellerinin titreşimi, oluşum noktaları, hava akımının nitelikleri ve ağız ya da geniz boşluğundaki şekillenmeleri dikkate alınarak sınıflandırılmaktadırlar. Her bir inceleme kriteri, ünsüzlerin ses üretimi sırasındaki benzersiz özelliklerini ve oluşum mekanizmasını ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2021, s. 9).

4.2.1.1. Ses Titreşimine Göre Ünsüzler

• Tonlu-Tonsuz Ünsüzler

Türkçedeki ünsüzler, ses özelliklerine göre tonlu ve tonsuz olarak ikiye ayrılmaktadır. Tonlu ünsüzler *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z* iken; tonsuz ünsüzler *ç, f, h, k, p, s, ş, t*'dir. Bu ünsüzlerin çoğu aynı ses bölgesinde oluştuğu için birbirleriyle eşleşir. Bu eşleşmeler *b-p, c-ç, d-t, g-k, ğ-k, g-h, j-s, v-f, z-s* şeklindedir. Ancak (ince ve kalın) *l, m, n, r, y* sesleri tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüzlerdir (Ergin, 2009, s. 46)

4.2.1.2. Oluşum Noktasına Göre Ünsüzler

Ünsüzlerin sınıflandırılmasında, oluşum noktası oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Bu sınıflandırma, konuşma organlarının en esnek elemanı olan dilin, ağzın farklı bölümleriyle etkileşimine dayanmaktadır. Dilin dudak, diş, diş eti, damak gibi farklı anatomik yapılarla kurduğu ilişki, ünsüzlerin çeşitli alt gruplarının oluşmasına neden olmaktadır. Her bir etkileşim, konuşma organının belirli bir noktasında gerçekleşir ve ünsüzlerin benzersiz ses özelliklerini belirlemektedir (Korkmaz, 2021, s. 10).

- **Dudak Ünsüzleri**

Konuşma seslerimiz arasında *b*, *p* ve *m* ünsüzleri dudakların birleşmesiyle oluşmaktadır. Alt dudağın üst dudağa temasıyla ortaya çıkan bu seslerde farklı özellikler görülmektedir. Dudakların ani açılmasıyla *b* ve *p* sesleri patlamalı bir şekilde çıkarken, *m* sesi havanın burun boşluğundan geçmesi sebebiyle yumuşak bir nitelik taşımaktadır. Ses tellerinin hareketine bağlı olarak bu ünsüzler iki gruba ayrılmıştır. Ses tellerinin titreşimiyle oluşan *b* ve *m* sesleri tonlu özellik gösterirken, ses tellerinin hareketsiz kalmasıyla oluşan *p* sesi tonsuz bir karaktere sahiptir (Coşkun, 2001, s. 66).

- **Diş-Dudak Ünsüzleri**

Diş-dudak ünsüzleri *f* ve *v* seslerinden oluşmaktadır. Bu sesler, üst ön dişin alt dudağa temas etmesiyle meydana gelmektedirler (Ergin, 2009, s. 46). Bu iki ünsüz arasındaki temel fark ise ses tellerinin titreşiminden kaynaklanmaktadır. *f* ünsüzü tonsuz özellik gösterirken *v* ünsüzü tonlu bir nitelik taşımaktadır (Korkmaz, 2021, s. 10).

- **Diş ve Diş-Damak Ünsüzleri**

Türkçedeki *c*, *ç*, *j* ve *ş* sesleri, dilin önünün ve ucunun ağız içindeki belirli bölgelere değmesi veya yaklaşmasıyla oluşan ünsüzlerdir. Bu seslerden *c* ve *ç*

oluşurken dil, diş yuvasına tam temas edip ses yolunu kapatmaktadır. Bu iki sesin çıkış noktası ağzın ön kısmına daha yakındır. Diğer yandan *j* ve *ş* seslerinin oluşumunda dil, damağa tam temas etmemektedir; sadece yaklaşır ve ses çıkış noktası ağzın biraz daha arka bölgesindedir (Ergin, 2009, s. 46).

- **Damak Ünsüzleri**

Türkçede damak ünsüzleri, damağın çeşitli bölgelerinde meydana gelen *g, ğ, k, l, r* ve *y* ünsüzlerini kapsamaktadır. Bu ünsüzler, oluşum yerlerine ve özelliklerine göre farklılık göstermektedir. *y* ünsüzü, dil ortasının ön damağa yaklaşmasıyla oluşur ve ses bilimciler tarafından yarı ünlü olarak değerlendirilmektedir. Bunun sebebi ise ses özellikleri bakımından *i* ünlüsüne oldukça yakın olmasıdır. *k* ve *g* ünsüzleri, bulundukları ünlülere göre boğumlanma noktalarında değişiklik göstermektedir. Kalın ve ince ünlülerle birlikte kullanıldıklarında farklı ses özellikleri sergilemektedirler. *k* ünsüzü tonsuz, *g* ünsüzü ise tonlu bir karaktere sahiptir (Korkmaz, 2021, s. 10).

- **Gırtlak Ünsüzleri**

Dilimizde gırtlak ünsüzü olarak bilinen *h* sesi, akciğerlerden çıkan havanın yarı açık durumdaki ses tellerinin iç yüzeylerine sürtünmesiyle meydana gelmektedir. Havanın ses tellerine sürtünmesi sırasında titreşim oluşmadığı için *h* sesi tonsuz bir ünsüz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürtünme sesi, gırtlakta oluşan tek ünsüzdür (Coşkun, 2001, s. 68).

4.2.1.3. Hava Akımının Durumuna Göre Ünsüzler

Ünsüzler, hava akımının ses yolundaki geçişine göre iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Bazı ünsüzlerin oluşumu sırasında hava akımı için hiçbir boşluk bulunmazken, diğerlerinde az çok bir geçiş aralığı mevcuttur. Hava akımının tamamen engellendiği ünsüzler (*b, c, ç, d, g, k, p, t*), ağızdan patlama ile çıkarılır ve süreksiz ünsüzler olarak adlandırılmaktadır. Buna karşılık, hava akımının kısmen geçişine izin veren ünsüzler (*f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z*) ,sürekli ünsüzler

kategorisinde yer almaktadır. Sürekli ünsüzler, ses yolunun açıklık derecesine göre kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Ses yolu tam açık iken oluşan ünsüzler (*l, m, n, r, y*) akıcı ünsüzler, ses yolu yarı açık durumda iken oluşanlar (*f, ğ, h, j, s, ş, v, z*) ise sızıcı ünsüzler olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2021, s. 11).

4.2.1.4. Ağız ve Geniz Sesi Oluşlarına Göre Ünsüzler

Bu grubun ünsüzleri oluşum şekillerine göre iki kategoride incelenmek mümkündür. Bunlar başlıktan da anlaşılacağı üzere ağız ve burun ünsüzleridir. Ağız ünsüzlerinde ses çıkarılırken hava akımı yalnızca ağız yolundan geçmektedir. Bu kategoride tonlu ve tonsuz olarak gruplandırılabilen ünsüzler *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, p, r, s, ş, t, v, y, z* harfleridir. Burun ünsüzlerinde ise küçük dil ağız yolunu kapatır ve hava akımı burun yolundan geçmektedir. Bu kategoriye *m* ve *n* ünsüzleri girmektedir. Bu ünsüzlerin ayırt edici özelliği, ses oluşumunda burun boşluğunun aktif rol oynamasıdır (Korkmaz, 2021, s. 11).

Niteliklerine göre ünsüzleri ise aşağıdaki tablodan incelemek mümkündür (Korkmaz, 2021, 12).

Tablo 3. Niteliklerine Göre Ünsüzler

		Süreksiz Ünsüzler		Sürekli Ünsüzler	
		Tonlu Ünsüzler	Tonsuz Ünsüzler	Tonlu Ünsüzler	Tonsuz Ünsüzler
Dudak Ünsüzleri	Çift Dudak Ünsüzleri	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>m</i>	
	Diş-Dudak Ünsüzleri				<i>f</i>
Diş Ünsüzleri	Diş Ünsüzleri	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>z, n</i>	<i>s</i>
	Diş-Damak Ünsüzleri	<i>c</i>	<i>ç</i>	<i>j</i>	<i>ş</i>
Damak Ünsüzleri	Ön Damak Ünsüzleri	<i>g</i>	<i>k</i>	<i>l, r, y</i>	
	Art Damak Ünsüzleri	<i>ğ</i>	<i>ķ</i>	<i>ğ</i>	
Gırtlak Ünsüzleri					<i>h</i>

Kaynak: Korkmaz, Z. (2021). Türkiye Türkçesinin ses bilgisi üzerine notlar-2. *Türk Dili*, 70(829), 4-16.

4.2.2. Ünsüz Uyumu

Kelime içerisinde yan yana duran ünsüzlerin titreşim açısından birbiriyle uyumlu hale gelmesi durumudur (Coşkun, 1998, s. 797).

Eserde, dönemin dil özelliklerine bağlı olarak ekler her zaman tonlu şekilde yazılmıştır. Tonsuz sesle biten kelimeye gelen tonlu ekin tonsuzlaşmamasından kaynaklı ünsüz uyumu bu kelimelerde sağlanamamıştır. Fakat tonlu harf ile biten kelimelere gelen eklerin yine tonlu olarak eklenmesinden dolayı bu kelimelerde ünsüz uyumunun sağlandığı görülmektedir.

Uyanlar

girdi 162a/13

toğdı 162a/23

idinürdüm 162b/38

oğçı 165b/105

Uymayanlar

irişdi 161b/11

yokdur 163b/56

gördükde 164b/86

düşmişdür 167a/150

4.2.3. Ünsüz Değişimleri

Türkçenin ses yapısında ünsüzler, dildeki anlam ve yapı değişimlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ünsüzler arasında meydana gelen benzeşmeler, dilin doğal akışkanlığını ve söyleyiş kolaylığını sağlama amacı taşımaktadır. Özellikle ton uygunluğu ve çıkarılış sırasındaki karşılıklı etkileşimler, ünsüzlerin dönüşümüne neden olmuştur. Alıntı kelimelerde daha belirgin görülen bu değişimler, en az çaba kuralının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Türkçenin ses özellikleri, ünsüzlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve dönüşümlerini şekillendirerek dilin zengin ve esnek ses yapısını oluşturur (Vural ve Böler, 2011, s. 101).

4.2.3.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, dil biliminde süresiz ünsüzlerin sürekliliğe ve sızıcılığa dönüşme sürecidir (Koç, 2005, s. 46). Dil bilimciler bunu ötümlüleşme, titreşimleşme veya yumuşama gibi terimlerle de açıklamışlardır. Araştırmacılar, tek heceli kelimelerdeki

bu dönüşümün temel nedeninin, Ana Türkçedeki uzun ünlülerin zaman içinde kısalması olduğunu belirtmişlerdir (Koç, 2005, s. 338).

İlk kez Talat Tekin, bu ses olayının örneklerini Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lugati't-Türk eserinde tespit etmiş olsa da Fatih Özek ve Aylin Koç gibi araştırmacılar, tonlulaşmanın kökenlerini daha da gerilere, Orhun Abideleri dönemine kadar gittiğini belirtmişlerdir. (İnce, 2017, s.91,98). Köktürkçede sınırlı sayıda tek heceli kelime bulunmaktadır. Koç'un yaptığı araştırma göstermiştir ki, bu tek heceli sözcükler genellikle vokalle başlayan ekler aldığında tonlulaşma göstermemektedir. Ancak *öd* kelimesi bu kuralın dışında kalan özel bir örnektir. Bu kelime hem yalın halde hem de vokalle başlayan bir ek aldığında tonlulaşma özelliği gösterdiği tespit edilmiştir (Koç, 2005, s. 338).

- **İlk Seste Tonlulaşma**

/p-/ > /b-/

ET'yi kapsayan Köktürkçe ve Uygurca metinlerinde ilk hecede *p-* ünsüzünün kullanımına dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır (İnce, 2017, s. 176-177). Daha sonraki devirlerin eserleri incelendiğinde, *p > b* değişimine dair herhangi bir örnek tespit edilememiştir (İnce, 2017, s. 177-184).

Eserde bu konuyla ilgili tek bir örneğe denk gelinmiştir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde *p* fonemiyle yazılırken eserde *b-*'li versiyonuyla karşımıza çıkmaktadır.

barmaqlarından 164a/74

/k-/ > /g-/

Türkçenin tarihsel gelişim sürecinde önemli ses değişimlerinden biri olan ilk seste */k/ > /g/* değişimi, Oğuz Türkçesi döneminde başlamıştır. Bu ses değişimi özellikle sözcük başlarında görülüp günümüzde de devam etmektedir. Oğuz Türkçesinin kolları olan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde, kelime başındaki *k-* sesi *g-* sesine dönüşebilmektedir (Karaağaç, 2013, s. 202).

Eserde bu konuyla ilgili pek çok örneğe rastlanmıştır. Bu örnekler, ET’de *k*-fonemiyle yazılan daha sonraki devirlerde *g*-fonemine dönüşmüş kelimelere örnek teşkil etmektedir.

geldi (< ET *kel-*) 161b/1

gitse (< ET *kit-*) 162b/32

gördi (< ET *kör-*) 161b/2

geçürürdüm (< ET *keç-*)
162b/42

/t-/ > /d-/

Türkçenin ET döneminde bu ses olayına rastlanılmamaktadır (İnce, 2017, s. 98,124). /t/ > /d/ değişimi Oğuz Türkçesinde görülen önemli ses değişimlerinden biridir. Bu değişimi 11. yy.da Kaşgarlı Mahmut, Oğuzların ve onlara yakın ilişkiler içerisinde olanlarda görülen bir ses olayı olduğu şeklinde ifade etmiştir. Bu ses olayı, 13. yy.dan sonra daha yaygın hale gelmiş ve EAT döneminde sistemli bir özellik kazanmıştır. Bu ses değişimi günümüzde Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde düzenli olarak görülürken diğer Türk dillerinde de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 230).

ET’de *t*- ile yazılan ince sıradan kelimeler, eserde *d*- ile yazıldığı görülmektedir. Aşağıda verilen örneklerin Türkiye Türkçesindeki kullanımı ile eserdeki kullanımı aynıdır.

dün (<ET *tün*) 161b/3

dimek (< ET *te-*) 166b/137

dördine (< ET *tört*) 166b/136

dilden (< ET *til*) 167b/157

- **İç Seste Tonlulaşma**

/-ç-/ > /-c-/

Eski Oğuz Türkçesi döneminde, *c* foneminin ortaya çıkışı ve yazımı oldukça dikkat çekici bir fonetik özelliktir. Çok heceli isimlerde *ç* sesi, *cim* (چ) ve üç noktalı *cim* (چ) harfleriyle gösterilmiştir. Bu yazım sisteminde, günümüzde ünlü eklerle tonlulaşan kelimelerin *cim* (چ) harfiyle, tonsuzlaşma ise üç noktalı *cim* (چ) harfiyle yazılması dikkat çekicidir. Üç noktalı *cim* (چ) harfleriyle yazılanlarda tonlulaşma

olmadığı açıkken, *cim* (ж) harfleriyle yazılanlarda bir /ç/ > /c/ dönüşümü olduğu anlaşılmaktadır. Arap alfabesinin yazımsal sınırlılıkları, bu fonetik sürecin tam olarak yansıtılmasını zorlaştırmıştır. Bundan kaynaklı kesin bir yargıya varmak oldukça zordur. (İnce, 2017, s. 211-212).

Yukarıda bahsedilen durum ne kadar isimlerle ilgili olsa da fiiller de aynı şekilde meydana gelmiştir. İnce'nin Kıpçak başlığı altında incelediği /ç/ > /c/ değişimiyle ilgili bilgilerin yanısıra vermiş olduğu *ac* kelimesiyle de bu durum ispatlanabilmektedir. Bu kelime ET'de *aç* olarak kullanılırken (İnce, 2017, s. 215) metinde ünlü bir ekin gelmesiyle değişime uğrayarak *aca* şekline evrildiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili diğer örnekler ise aşağıdaki gibidir.

gice (< ET *kiçe*) 162b/32

aca 166b/134

güldükce 163b/66

eyledükce 167a/151

/-t-/ > /-d-/

Bazı Türk dillerinde ünlüler arasında bulunan -t- sesi -d- sesine dönüşmektedir. Bu değişim özellikle Tuva, Hakas, Altay ve Tofalar dillerinde belirgin bir özellik olarak kendini göstermektedir (Karaağaç, 2013, s. 233-234). Eski Oğuz Türkçesine baktığımızda ise bu ses değişimi daha özel bir durumda ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde yalnızca dört fiilde ünsüz tonlulaşması görülmüştür: *yut-*, *git-*, *güt-* ve *it-*. Bu fiillere ünlü ile başlayan bir ek eklendiğinde ses değişimi gerçekleşmektedir. Ancak *it-* fiili diğerlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Bu fiil, sadece ünlü ile değil; ünsüz ile başlayan eklerde de ses değişimine uğrayabilmektedir. (İnce, 2017, s. 130).

Çalışmada yukarıda açıklaması yapılan konuyla ilgili tek bir kelime tespit edilmiştir. *it-* fiili, metin içerisinde sık kullanılmış olup farklı ekler almış halleriyle aşağıda gösterilmiştir.

idinürdüm 162b/38

iderler 164b/82

idüpdür 163a/52

ider 166a/119

/-k-/ > /-g-/

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde, tek heceli isimlerdeki *k* fonemlerinin belirli koşullarda *k > g* şeklinde tonlulaşması dikkat çekicidir. Bu dönüşüm, genellikle ünlü ile başlayan ekler veya fiiller söz konusu olduğunda gerçekleşmektedir. Özellikle Ana Türkçede aslî uzun ünlülü kelimelerde görülen bu ses olayı, kısa ünlülü kelimelerde bulunmamaktadır. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde, *gökyüzü* anlamındaki aslî uzun ünlülü *kök* kelimesi *k > g* tonlulaşmasına uğrarken, *kök*, *asıl* anlamındaki kısa ünlülü *kök* kelimesinde bu dönüşüm görülmemektedir. Bu durum, aslî uzun ünlülerin ses değişimindeki belirleyici rolünü göstermektedir (İnce, 2017, s. 151).

Yukarıda bahsedilen *gök* kelimesiyle ilgili gerçekleşen tonlulaşma, üzerinde çalışılan metinde de yer almaktadır. *Gök* kelimesi gibi ince sıradan örnekler bulunurken kalın sıradan örneklere de rastlanmıştır.

göge 162b/28

gögde 163b/64

ırmağlardur 162b/34

iligi 164a/74

- **Son Seste Tonlulaşma**

/-k-/ > /-g-/

Art damak pozisyonunda bulunan *k* sesi, kelime sonunda yer aldığında zayıflama eğilimi göstermektedir. Bu ses olayı sonucunda bazı Türk yazı dillerinde kelime sonundaki *-k* sesi, patlayıcı özelliğini kaybetmiştir (Karaağaç, 2013, s. 209). Eski Oğuz Türkçesinde bu değişim, sadece ünlü eklerin gelmesiyle meydana gelen bir ses olayıyla sınırlı değildir. Ses biriminin iki ünlü arasında kalmasına neden olan yapılar da bu değişime yol açabilmenin yanında her zaman da tonlulaşma olayını gerçekleştirmedikleri de söylenmektedir (İnce, 2017, s. 151).

Bu konuyla ilgili eserdeki örneklere bakıldığında yukarıdaki açıklamadan farklı olarak hiçbir ek alınmadan tonlulaşma meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bahsedilen örnekler ise aşağıda sıralanmıştır.

çoğ 162a/26

ırağ 167b/161

/-p/ > /-b/

ET dönemini kapsayan Köktürkçede *p* harfinin sonda yazımıyla ilgili tek bir örnek tespit edilmiştir. Bulunan örnek *alp* kelimesi olup çoğunlukla ünsüzle başlayan ekler almıştır. Ünlüyle başlayan ek aldığı tek bir örnek olsa da her iki türlü de bu kelime tonlulaşma görülmemiştir. Aynı durum Uygur Türkçesi için de geçerlidir. Farklı olarak, bu dönemin eserlerinde altı farklı kelime tespit edilmiş olmasıdır. Fakat gelen ünlü ve ünsüzle başlayan eklerden sonra herhangi bir tonlulaşma görülmemesi durumu aynıdır (İnce, 2017, 176-177). Eski Oğuz Türkçesinde ise bu konu, alfabeden kaynaklı net bir sonuca bağlanamamıştır. Farsçadan alınan *pe* harfi yalnızca *p* sesini karşılarken *be* harfi hem *b* hem de *p* ünsüzünü karşılamaktadır. Dönem eserleri incelendiğinde, Türkiye Türkçesinde ünlü ekle tonlulaşan sözcüklerin Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde *be* (ب) harfiyle, tonlulaşmayanların ise *pe* (پ) harfiyle yazılmış olması dikkat çeken bir unsurdur (Koç, 2005, s. 243-244).

Eserde sonu *-p* ile biten tek kelime “*iplüklü* 164b/87” kelimesidir. Bu kelimeye ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde herhangi bir tonlulaşma görülmemektedir. Yukarıda da açıklaması yapıldığı üzere bahsedilen kelimeye ünlü ek de gelse Türkiye Türkçesinde *p* harfinde bir değişim olmayacağı için tonlulaşmanın olmayacağı da nettir.

/-t/ > /-d/

Sayısı az olsa da ET’ni Köktürkçe döneminde bulunan ses olayı, tarihî Türk lehçelerinde Oğuzcanın belirgin özelliklerinden biri olup Eski Oğuz Türkçesi döneminde yaygınlaşma eğilimi göstermiştir. Bu ses dönüşümü, Oğuzcanın bağımsız bir yazı dili haline gelmesiyle birlikte neredeyse genelleşmiştir. Ancak bazı istisnai durumlarda *t*’li kullanımlar varlığını sürdürmüştür. Bu *t*’li kullanımlar, Eski Oğuz Türkçesi içindeki farklı ağızların karakteristik özellikleri olarak görünmektedir (İnce, 2017, s. 99, 110-111).

Eserde bu konuyla ilgili tek bir örnek tespit edilmiştir.

od (<ET *öt*) 165b/110

4.2.3.2. Tonsuzlaşma

Türkçede ses bilgisi açısından önemli bir olgu olan tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin ses yolunu daraltarak tonsuz ünsüzlere dönüşme sürecidir. Bu süreçte ses olarak birbirine benzeyen tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüzlere dönüştüğü görülmektedir. Tonlu olan *b* sesi tonsuz olan *p*'ye, *d* sesi *t*'ye, *v* sesi *f*'ye kalın ve ince *g* sesi kalın ve ince olan *k*'ye, *j* sesi *ş*'ye, *c* sesi *ç*'ye ve *z* sesi *s*'ye dönüşmektedir (Karaağaç, 2013, s. 140).

Türk dilinin ses sistemi, ünsüzler arasında mükemmel bir uyum ve düzenlilik sergilemektedir. Bu uyum, yalnızca ünsüzler arasında değil; aynı zamanda ünsüzler ile ünlüler arasındaki ilişkide de kendini göstermektedir (Karaağaç, 2013, s. 140).

Çalışmada ilk ses, iç ses ve son seste herhangi bir tonsuzlaşma örneği bulunmamaktadır.

4.2.3.3. Sızıcılaşma

Patlamalı ünsüzlerin akıcı ünsüz olan *f, ğ, h, j, s, ş, v, z* seslerine dönüşmesine sızıcılaşma denmektedir (Vardar, 2007, s. 176)

Çalışmada bu ses olayıyla ilgili tek bir örnek bulunmaktadır. Aşağıda da görüldüğü gibi örneğimiz *oĥ* kelimesidir. Cümledeki anlama bakıldığında *oĥ* kelimesinin aslında *ok* kelimesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Burada *k* sesinin *h* sesine dönüştüğü görülmektedir.

biri bir oĥçı ursa 'āşıkā oĥ 165b/105

4.2.3.4. Göçüşme

Göçüşme, Türkiye Türkçesi dil bilgisinde metatez veya yer değiştirme olarak da bilinen bir ses olayıdır. Türkçe Sözlük'te bir kelime içinde birbirini izleyen iki ünsüzün yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Gramer uzmanları bu olguyu farklı şekillerde açıklamışlardır. Zeynep Korkmaz *kelime içindeki komşu veya uzak*

seslerin yer değiştirmesi, Berke Vardar *bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbirimin yer değiştirmesi* olarak tanımlamıştır. Günay Karaağaç ise diğer ses olayları gibi yaygın olmayan ve herhangi bir nedene bağlı olmadan iki sesin meydana getirdiği bir ses olayı olarak tanımlarken Kerim Demirci konuyu en kapsamlı şekilde ele almış ve göçüşmeyi *hem fonolojide hem de dil düzeylerinde meydana gelen yer değiştirme* olarak açıklamıştır. Ayrıca dil hastalığı kaynaklı göçüşmelere de dikkat çekmiştir (Ersöz, 2018, s. 2190).

Eserde, göçüşme ile ilgili yalnızca bir örnek bulunmuştur. Bu örnek aşağıda gösterilmiştir.

göñül gün bigi rūřen ola her gāh 166b/138

4.2.3.5. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, bir kelimenin ön, iç veya son sesinde, orijinal yapısında bulunmayan bir ünsüzün ortaya çıkması durumudur. Bu ses olayı genellikle iki şekilde gerçekteşmektedir. Ön ses ve iç ses ünsüz türemesi, ünlü türemelerine kıyasla daha az yaygın görülen bir fonetik olgudur. Ön seste meydana gelen ünsüz türemelerinin kalıcı örnekleri ve yazı diline yansımaları oldukça sınırlıdır. Kelimenin kullanım sıklığı, bu türemelerin yaygınlaşmasında ve yazı diline aktarılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. İç ses ünsüz türemesi, yazı dili, konuşma dili ve ağızlarda sıkça karşılaşılan bir ses olayıdır. Bazı kelimelerde *n*, *m*, *b*, *v* gibi ünsüzlerin iç seslerde türediği gözlemlenmiştir (Vural ve Böler, 2011, s. 104-105).

Bu konuyla ilgili Türkçe herhangi bir örnek tespit edilmemiştir. Bulunan örnek Arapça kökenli bir kelime olup “*ħudānuñ sırrına mahrem degildür*161b/9” beyitinde geçmektedir.

4.2.3.6. Ünsüz Düşmesi

Dildeki ses olaylarından biri olan ünsüz düşmesi, dil bilgisi yapısı içerisinde farklı ses birimlerinin bir araya gelişi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu ses olayı, kelimelerin birleşimi esnasında bazı ünsüz seslerin kaybolması şeklinde gerçekteşmektedir. Özellikle Türkçede iki sözcük ya da ek bir araya geldiğinde,

söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla ünsüz seslerden biri kendiliğinden kaybolabilmektedir (Ergin, 2009, s. 51). Bu ses olayları farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Türkçede ünsüz düşmesi özellikle küçültme ve karşılaştırma ekleri geldiğinde görülmektedir. Bu durumda sözcüklerin sonundaki *k* ve *ķ* sesleri düşmektedir. Bu düşmeler sadece küçültme ve karşılaştırma eklerinde değil; ET döneminde kelime sonunda yazılan *k* ve *g* ünsüzlerinin diğer dönemlerde düşmesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dilimizde *l*, *r*, *y* ve *n* ünsüzleri de kolaylıkla düşme eğilimi göstermektedir. Bu ses olaylarının bazıları geçici olurken, bazıları kalıcı olarak dilde yer edinmiştir (Vural ve Böler, 2011, s. 115-116).

Eserde, küçültme ve karşılaştırma ekleriyle meydana gelen herhangi bir örnek tespit edilememiştir. Fakat ET’de kullanılan *ol*, *bol*- gibi kelimelerin metinde *l* ve *b* ünsüzleri olmadan yazıldığı görülmektedir. Ancak *ol işaret zamir ve sıfatının ol* şeklinde yazımlarına da rastlanmıştır. Bunlardan bir tanesi *ol kıyāmet* 166b/129 beyitlerinde görülmektedir. Yine ET döneminde sonu özellikle *g/ğ* ünüsü ile biten kelimelerin metinde düştüğü gözlemlenmiştir. Bahsedilen başta *b* sonda *l* ve *g* seslerinin düşmesi olayı dilde kalıcı yer edinmiştir.

o dem (< ET *ol*) 161b/4

ölürsem (< ET *ölüg*) 165a/94

ķabā oldı (< ET *boldı*)

ķamu (< ET *kamağ*) 167a/140

161b/7

4.2.3.7. Ünsüz Tekleşmesi

Türkçenin ses yapısı, doğal olarak aynı türden iki ünsüzün yan yana gelmesine izin vermemektedir. Bununla birlikte, çeşitli dilsel süreçler sonucunda (ekleşme, birleşme, türetme gibi) benzer ünsüzlerin yan yana bulunduğu örnekler mevcuttur. Yabancı kökenli kelimelerde, özellikle Arapçadan Türkçeye geçen sözcüklerde, iç ve son seste yan yana gelen aynı cinsten ünsüzlerden biri düşmektedir. Bu ses olayına *tekleşme* adı verilir. Bu ses olayı Anadolu ağızlarında da sıkça rastlanan fonetik bir özelliktir (Vural ve Böler, 2011, s. 117).

Üzerinde çalışmış olduğumuz bu eserde bu konuyla ilgi örneklerle rastlanmaktadır. Bu ses olayının önüne geçmek için Arapça ve Farsça asıllı

kelimelerin çift ünsüzünü belirtmek için şedde kullanımı metinde bulunmamaktadır. Bu durumdan kaynaklı orijinali çift ünsüzlü olan Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde bu ses olayı gerçekleşmiş ve örnekleri de aşağıda sıralanmıştır.

hak (< Arp. *hak*) 161b/8

gevher-i hāş (< Arp. *hāşş*) 165a/95

hāline (< Arap. *hāll*) 163b/67

yâ Rab (< Arp. *Rabb*) 166b/134

4.2.3.8. Ünsüz İkizleşmesi

İkizleşme, bir kelimedeki bir ünsüzün iki kez tekrarlanması şeklinde gerçekleşen ses olayıdır. Türkçede yaygın olmamakla birlikte, bazı kelimelerde ünsüz ikizleşmesine rastlanmaktadır (Ergin, 2009, s. 52).

Kelimenin son iki harfi aynı ünsüzden oluşan Arapça kökenli kelimeler, Türkiye Türkçesinde yalın haldeyken tek harfli şekliyle yazılmaktadır. Bu kelimelere yardımcı fiil ya da ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde bahsi geçen harflerde ikizleşme olduğu görülmektedir. Metinde bununla ilgili yalnızca “*sırrına* 161b/9” örneğine rastlanmıştır.

5. ESERİN ŞEKİL BİLGİSİ

Kelime yapıları incelendiğinde, anlamlı ve görevli parçalardan oluştuğu görülmektedir. Anlamlı parçalar kökler, görevli parçalar ise eklerdir. Kökler tek başına kullanılabilen bağımsız birimlerdir. Ekler ise ancak köklere eklenerek işlev kazanan bağımlı birimlerdir. Kökler, anlamlarına göre isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılmaktadır. İsim kökleri, somut ve soyut varlıkları, nesneleri ve kavramları ifade ederken fiil kökleri ise bu varlık ve kavramların eylemlerini, durumlarını ve değişimlerini belirtmektedir (Korkmaz, 2009, s. 8-9,12).

5.1. İsimler

İsimler, fiiller gibi dilin temel yapı taşlarından biri olup, insanın algıladığı ve kavradığı her türlü olguyu, varlığı ve soyut düşünceyi kodlayan dilsel işaretlerdir. Bu dil birimleri, yalnızca fiziksel nesneleri değil; aynı zamanda düşünce dünyamızın soyut kategorilerini, duyguları, eylemlerin sonuçlarını, toplumsal olguları ve insan zihninin ürettiği her türlü kavramsal çerçeveyi de kapsayıcı bir niteliğe sahiptir (Altun, 2009, s. 3). Bu sözcükleri birbirinden ayırt etmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Örneğin, taşıdıkları nitelikler, dildeki görevleri, şekilsel yapıları, kullanıldıkları yerler ve diğer özellikleri göz önünde bulundurularak farklı kategorilere ayrılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 314).

5.1.1. Varlıkların Oluşumuna Göre Kelimeler

Bu başlık, kendi içerisinde *Somut İsimler* ve *Soyut İsimler* olarak iki başlığa daha ayrılarak incelenecektir. Beş duyu organımızla algıladığımız isimler ile algılayamadığımız isimler tespit edilip kendi başlıkları altında örneklendirilip açıklanacaktır.

5.1.1.1. Somut İsimler

İsimler arasında önemli bir kategori olan somut isimler, duyularımızla algılayabildiğimiz ve fiziksel dünyada maddesel olarak var olan nesneleri ve

varlıkları ifade eden kelimelerdir. Farklı bir deyişle bu isimler, görme, dokunma, işitme, tatma veya koklama gibi herhangi bir duyu yoluyla varlığı hissedilebilen ve somut olarak var olduğu kabul edilen nesnelere verilen isimlerdir (Ediskun, 1999, s. 106).

Eserde somut isimlerle ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

baş 162b/33

saçı 163b/59

ırmaglardur 162b/34

tağla 166b/130

5.1.1.2. Soyut İsimler

Somut isimlerin aksine soyut isimler, doğrudan duyu organlarımızla algılanamayan ancak zihinsel süreçlerimizle kavranabilen kavramları temsil etmektedirler. Dil bilimciler arasında yaygın olan bir görüş bulunmaktadır. Bu görüşe göre insan dilinin gelişim sürecinde somut adlandırmanın ilk, soyut adlandırmanın ise sonradan geldiği yönündedir (Atabay, 1983, s. 27). Zeynep Korkmaz bunun nedenini insanların ilk olarak çevrelerindeki somut varlıkları adlandırdıkları, soyut kavramları ise düşünce ve duyguların gelişimiyle paralel olarak daha sonra isimlendirdikleri varsayımından yola çıkarak açıklamıştır (Korkmaz, 2009, s. 196-197).

Metinde bu konuyla ilgili pek çok örnek vardır. Bunların bazılarını yabancı asıllı kelimeler oluşturmakta olup Türkçe asıllı soyut anlamlı kelimelerin sayısı yabancı kökenli kelimelere kıyasla daha bulunmaktadır.

dün 161b/3

göñül 162b/36

güzel 164a/69

yavuz 167b/161

5.1.2. Varlıklara Verilişlerine Göre Kelimeler

İsimler, dildeki kullanım amaçlarına ve temsil ettikleri varlıklara göre iki temel gruba ayrılmaktadır: Bunlar özel isimler ve cins isimlerdir (Korkmaz, 2009, s. 199).

5.1.2.1. Özel İsimler

Özel isimler, belirli bir varlığı, kişiyi veya topluluğu tanımlayan ve diğerlerinden ayırt eden özel kelimelerdir. Genellikle sonradan verilmiş ve çoğunlukla mecazi bir nitelik taşımaktadırlar. Herkes tarafından bilinmeyen anlamları da vardır; ancak o varlığı yakından tanıyanlar tarafından anlamlandırılabilirler. Özel isimler, çok geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında kişi adları, kurum ve kuruluş isimleri, din adları, milletlerin isimleri, ülke adları, şehir isimleri, dil adları sayılabilmektedir. Bu tür isimler, genel bir kavramı değil; spesifik ve benzersiz bir varlığı ifade eder ve bu nedenle özgün bir niteliğe sahiptir (Vural ve Böler, 2011, s. 198).

Eserde bu konuyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Özellikle insanların ve yaptıkları mesleklerin anlatıldığı bu metinde, insanlara verilen isimler, lakaplar, ünvanlar fazlasıyla yer almaktadır. Bu konuyla ilgili örnekler aşağıdadır:

mışra 163a/45

tatar 165b/109

turmuş 163b/57

ķaya 166b/131

5.1.2.2. Cins İsimler

Cins isimleri, aynı türden veya birbirine benzer varlıkları tanımlayan ya da soyut kavramları ifade eden isimlerdir (Vural ve Böler, 2011, s. 198). Bu isimler, tek bir nesneyle sınırlı değildir. Ortak isimlerde kelime ile nesne arasında herkes tarafından bilinen köklü bir bağlantı söz konusudur. Bu bağlantı, geçmişten gelen, önceden kabul edilmiş ve toplumun tamamını kapsayan bir niteliktedir. Özel isimler gibi varlıklara sonradan verilen özgül etiketler değildir; aksine varlıkların dildeki asıl, genel ve gerçek karşılıklarıdır (Ergin, 2009, s. 219).

Eserde Türkçe kökenli kelimelerde cins isim oldukça fazladır. Bunlardan bazıları şunlardır:

od 165b/11

barmaķlarından 164a/74

gice 162b/32

ķız 165b/121

5.1.3. Oluş Kılış (Hareket) İsimleri

İsimler genel olarak bir nesneyi ya da durumu ifade eden kelimeler olarak tanımlanmaktadır. Fakat isimler bazen bir hareketin adı olarak da kullanılmaktadır. Genellikle bu hareket bildiren isimler, fiillerdeki hareketin daima isim haliyle adlandırılır. Bu isimler *+mA*, *+mAk*, *+Iş*, *+Uş* ekleriyle oluşturulmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 214-215).

beyān itmek 163a/50

yüzine bakmağa 166b/133

yūsufin şalmağa 163b/66

meh demek 166b/137

5.1.4. Yapılarına Göre İsimler

İsimleri, anlamsal ve işlevsel özelliklerinin yanı sıra morfolojik yapılarına göre de sınıflandırabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, isimler dört temel gruba ayrılmaktadır. İlk olarak, herhangi bir ek almamış temel haldeki kelimeler olan *basit (yalın) isimler* vardır. İkinci grup, kök veya gövdelere çeşitli ekler eklenerek oluşturulan *türemiş isimlerdir*. Son olarak iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan *birleşik isimler* bulunmaktadır. (Korkmaz, 2009, s. 219).

5.1.4.1. Basit (Yalın) İsimler

Basit isimler, herhangi bir yapım ekiyle genişletilmemiş, kök hâlinde bulunan tek kelimeden oluşan isimlerdir. Bu isimler, hiçbir ek almadan doğrudan kullanılan sözcüklerdir (Vural ve Böler, 2011, s. 199).

Eserdeki Türkçe asıllı basit isimlerle ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilen örneklerdir:

dün 161b/3

yıl 162b/32

altun 161b/6

ay 165b/108

5.1.4.2. Türemiş İsimler

Türemiş isimler, dilimizin sözcük hazinesini zenginleştiren önemli bir unsurdur. Bu isimler, mevcut ad köklerine veya gövdelerine çeşitli ekler eklenerek yeni kavramları ifade etmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 199).

İsim yapım ekleriyle oluşturulan türemiş isimler, orijinal anlamlarından farklı yeni bir anlam kazanmaktadır. Ancak eklendikleri isim veya fiille olan anlamsal bağlantıları tamamen kopmuş değildir. Aralarında kök-ek ilişkisine dayanan bir anlam bağı varlığını sürdürmektedir. Türemiş isimler ya isim veya isim soylu kelimelerden ya da fiillerden türetilmektedir. Türkiye Türkçesinde bu yöntemle oluşturulmuş çok sayıda isim ve bu yolla isim türeten birçok ek bulunmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 224).

İsimden İsim Türeten Ekler

İsimden isim yapan pek çok ek vardır. Bunlar kelimeye eklenerek farklı nitelikte kelimeler meydana getirmektedir (Korkmaz, 2009, s. 224).

Çalışmada Türkçe kelimeler ele alınarak isimden isim türetme konusuyla ilgili inceleme yapıldığında sayılı örnek karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu ekler, Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan, en işlek eklerdir. *Şehr-engîz-i Edirne*'de meslek yapımında kullanılan ve geldiği kelimenin ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olan +CI eki, eserde en çok kullanılan eklerden biridir. Bu ekle birlikte diğer eklere örnek olarak aşağıdaki kelimeler alınmıştır:

çizmeci 164b/81

okçı 165b/105

iplüklü 164b/87

beñdeşi 167a/143

Fiilden İsim Türeten Ekler

Fiil kök ve gövdelerine, farklı farklı pek çok ek gelerek birbirinden farklı isim soylu kelime meydana getirilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 226).

Şehr-engîz-i Edirne'de, Türkçe kökenli fiilden isim türeten eklerle ilgili sözcükler ele andığında, isimden isim türetme eklerine nazaran daha fazla örnek

olduğu görülmektedir. Özellikle hareketleri adlandıran *-mAk* ve *-mA* ekleri dikkat çekmektedir. Bu eklerin her türlü olumlu ve olumsuz fiil köklerine ve çatı eki almış fiil gövdelerine de geldiği bilinmektedir. Eserde bununla ilgili örnek bulunmaktadır. Eserde, en çok kullanılan fiilden isim yapan ek ise *-Up* zarf-fiil ekidir. Aşağıda bu konuyla ilgili farklı eklerle örnekler verilmiştir.

gördükde 164b/86

içürüpdür 167a/149

bakmağa 166b/133

añmağa 167b/153

5.1.4.3. Birleşik İsimler

Türkçenin sözcük hazinesini genişletmede kullanılan etkili yöntemlerden biri kelimeleri birleştirmektir. Bu yöntemle ortaya çıkan yapılara birleşik kelime adı verilmektedir. Birleşik kelimeler, yeni bir fikri veya objeyi tanımlamak için iki veya daha çok kelimenin, dil kurallarına uygun şekilde kaynaştırılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu oluşum sürecinde, çeşitli sözcük öbekleri temel alınmaktadır. Birleşik kelimelerdeki her bir parça, orijinal anlamlarından sıyrılarak yepyeni ve özgün bir anlam kazanmaktadır. İşte bu anlam dönüşümü, birleşik kelimeleri sıradan sözcük gruplarından ayıran kilit noktadır (Korkmaz, 2009, s. 137).

Hacıeminoğlu ise birleşik isimlerin, iki ismin yeni kavramı ifade edecek şekilde birleşmesine *birleşik isim* demektedir. Ona göre birleşik isimler iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlar; özünü kaybederek ve özünü kaybetmeden oluşan birleşmelerdir (Hacıeminoğlu, 1996, s 28).

Eser incelendiğinde, yukarıda yapılan iki açıklamaya göre örnekler tespit edilmiştir. Bu örnekler aşağıda verilmiştir:

n'ola 162b/29

beyān itmek 163a/50

kuyruklu yıldız 166a/119

bugün 167a/144

5.1.5. İsimlere Gelen Ekler

Türkçenin yapı taşlarından olan ekler, kelimelerin oluşumunda ve kullanımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu görevli şekiller, tek başlarına anlam

taşımazlar; ancak kökler ve gövdelerle birleşerek yeni anlamlar ve ilişkiler oluşturmaktadır. Dilimiz, çeşitli kavram ve eylemleri ifade etmek için kök ve ek birleşiminden yararlanmaktadır. Ayrıca kelimeler arasındaki bağlantıları kurmak ve anlaşılabilirliği artırmak için de ekleri kullanmaktadır. Eklerin ses yapısında, kök ünlüleriyle uyum içinde bir kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık ilişkisi gözlenmektedir. Türkçe kökenli kelimelerde o ve ö ünlüleri yalnızca ilk hecede bulunabildiğinden ekler genellikle bu ünlüleri içermemektedir. Bu kurala tek istisna, -yor şimdiki zaman ekidir. Bunun dışında bazı ekler ses uyumu kurallarının dışında kalarak tek biçimli hale gelmiştir (Korkmaz, 2009, s. 15-16).

5.1.5.1. İsimlerde Yapım Ekleri

Türkçede yapım ekleri, dilin sözcük hazinesini genişleten önemli unsurlardır. Bu ekler, isim veya fiil kök ve gövdelerine eklenerek yeni isimler oluşturmaktadır. Türkçenin sistemli yapısı gereği, isimlere ve fiillere gelen ekler birbirinden ayrılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 21).

İsimden İsim Yapan Ekler

İsimden isim yapan ekler, isim kök ve gövdelerine gelerek yeni isim türetmeye yardımcı olan eklerdir. Elde edilen yeni isimler, genellikle kelime köküyle yakından ilişkili olup aitlik, bağlılık, yer, vasıf, topluluk, meslek gibi anlamları ifade etmektedir. Bu ekler sayıca az olmakla birlikte kullanım alanları çoktur. Neredeyse tüm isimlere eklenerek onlardan yeni isimler türeten bu eklerin bazıları geçici isimler oluşturduklarından işlev açısından çekim eklerine benzemektedir. Ancak kalıcı isimler oluşturan gerçek yapım eki niteliğindeki bazı eklerde de genel kullanıma sahip olma özelliği bulunmaktadır. Bununla birlikte bu genel özellikten yoksun olan ve yalnızca sınırlı sayıda örnekte görülen isimden isim yapan ekler de vardır. Bu ekler zamanla canlılıklarını yitirerek kullanımdan düşmüştür (Ergin, 2009, s. 154-155).

+Ak Eki

+Ak eki, kökenini ET'deki küçültme adlarından almıştır. Türkiye Türkçesinde çeşitli kelimelerde kullanımı bulunsada artık kullanımı sınırlıdır. Bu ek, fiil köküne gelen +Ak eki ile karıştırılmamalıdır (Banguoğlu, 1990, s. 173).

Beyitler incelendiğinde eserde bu ekle ilgili tek bir örnek bulunmuştur.

yañaklarında 163b/66

+CA Eki

Bu ekin gelişimi ilginç bir yol izlemiştir. Başlangıçta çekim eki olarak kullanılırken, zaman içinde işlevi değişmiştir. Belirli kalıplar içinde sıkça kullanılması sonucunda, ek giderek yapım eki özelliği kazanmıştır (Ergin, 2009, s. 167).

Özellikle eşitlik bildiren, karşılaştırma ve benzerlik anlamları da katan bu ek eserde az sayıda bulunmasına karşın *niçe* kelimesinin kullanımı dikkat çekmektedir. Örnekleri verilmiş olan kelimeler metinde bir kere kullanılmış fakat *niçe* kelimesinin kullanımı birden fazladır. Öyle ki bir beyitte iki kez kullanımı da bulunmaktadır.

“niçe kim hüsna ola ‘âlemde mergüb

niçe kim hüsna zıkr ola her hüb” 167b/159

âhence 164b/88

tanca 164b/90

niçe 164b/90

niçe 165a/102

+CI/ +CU Eki:

+CI/+CU eki, Türkçenin en işlek eklerindendir. Temel işlevi adlardan kılıcı adı türetmek olan bu ek, geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu ek meslek veya sanatla uğraşan kişileri tanımlamanın yanı sıra bir nesneyle ilişkili kişileri ve alışkanlıkları da ifade etmektedir. Bunun dışında çeşitli düşünce ve inanç sisteminin takipçilerini tanımlayan sözcükler türetmektedir. Coğrafi adlandırmalarda da

kullanılan bu ek, birçok yer adına da eklendiği görülmektedir (Banguoğlu, 1990, s. 162-163)

Eserimizin konusu, Edirne şehrinin güzelleriyle ilgili olduğu için bu güzellerin yaptıkları meslekleri ya da uğraşları belirtirken +CI/+CU ekinin kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Metindeki bu ek, Türkçe kökenli kelimelerin yanında Türkçeleşmiş kelimelerde de bulunmaktadır. Örnekleri ise şunlardır:

‘abācı 164a/77

semerci 165a/101

çizmecı 164b/81

oķcı 165b/105

taķyecilerde 164b/91

vālācı 165b/115

taķķeci 165a/93

şerbetçi-zāde 167a/149

+DAş Eki

+DAş eki, Türkçede genellikle ortaklık veya eşitlik bildiren kelimeler türetmede kullanılan az işlek bir yapım ekidir. Tarihsel süreçte bu ekle oluşturulan bazı kelimelerde ünlü uyumu bulunmazken son dönemlerde üretilen sözcüklerde ses uyumunun dikkate alındığı görülmektedir (Hatiboğlu, 1981, s. 58-59).

Zâtî’nin *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eserinde, bu ekin az sayıda kullanıldığı görülmektedir.

beñdeşi 167a/143

yoldaş 167a/148

+dIz/ +dUz Eki

Bu ek, artık kullanılmayan, işlevi tam olarak bilinmeyen bir yapım ekidir. ET’de de yaygın bir kullanımının olmadığı bilinen bu ekin büyük olasılıkla ET evresinden de önceki bir dil evresine ait olduğu düşünülmektedir (Korkmaz, 2009, s. 47).

Günümüzde kalıplaşmış halleriyle kullanılan +dIz/ +dUz ekinin eserdeki örnekleri aşağıdaki gibidir:

gündüz 162b/32

yıldız 166a/119

+lAr Eki

+lAr eki, kişi isimleri, soyadları ve unvanlarla kullanıldığında aile veya grup adları oluşturmaktadır. Bu kullanım, *-gil* ekiyle yapılan benzer yapılara alternatif sunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu ek özel isimlere eklendiğinde, belirli bir dini veya tarikatı takip edenleri belirtmek için de kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 51).

Yukarıdaki açıklama dikkate alınarak eser incelendiğinde sayılı örneğē rastlanmıştır.

<i>ola yanınca sulṭānlar sipāhi</i>	<i>biri beñli 'alī şehler aña kıl</i>
166a/124	167a/143

<i>revādur pādīşahlar olsa 'abdī</i>
166a/125

+II/ +IU Eki

Bu ek, isimlerden yeni isimler türetir ve bu yeni isimler sıfat görevi de görebilmektedir. Ekin temel işlevi, bir şeyin başka bir şeye sahip olduğunu veya içerdiğini belirtmektir. Ayrıca, bir nesnenin diğerine bağı olduğunu da ifade edebilmektedir (Ergin, 2009, s. 159).

Metinde bu ekle ilgili örneklerin yarısı yuvarlak yarısı düz ünlülü versiyonlarıyla yazılmıştır. Bu açıklamaya bağı kalarak kalın ünlülü kelime köküne kalın ünlülü *+ı/ +lu* gelirken ince ünlülü kelime köküne ise ince ünlülü *+i/ +ü* eki gelmiştir. Fakat daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında ne kadar büyük ünlü uyumu bulunsa da küçük ünlü uyumunun bozuk olduğı görülmektedir.

iplüklü 164b/87

beñli 167a/143

oğlı 165a/93

gözli 165a/97

kuyruklu 166a/119

ṭatlu 167b/153

+IIk/ +IUk Eki

Bu ek, ET'den beri Türkçenin en işlek yapım eklerinden biridir. Temel olarak isimlerden yeni isimler türetmektedir. Oluşturduğu yeni kelimeler genellikle üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; toplulukları ifade eden isimler, yer isimleri ve alet isimleri. Bunların yanı sıra, daha az sıklıkla soyut kavramları belirten isimler de türetebilmektedir (Ergin, 2009, s. 155-156).

Eserde bu ekle ilgili kelimelere örnek, daha çok Türkçeleşmiş kelimelerden oluşmaktadır. Fakat Türkçe soylu kelimelere bakıldığında ünlü uyumunun sağlandığı görülmektedir.

pādişahlık 161b/8

iplüklü 164b/87

terlükde 164a/73

+z Eki

+z eki, topluluk sayı eki, asıl sayı isimlerinden yakınlık ve eşitlik bildiren sayı isimleri yapmaktadır. ET'den bu yana kullanılmakla birlikte kullanım alanı sınırlıdır. Genellikle ikiden sekize kadar olan sayıları kapsamaktadır. En çok kullanılanlar *iki-z*, *üçü-z*, *dörd-üz* ve *beş-i-z*'dir. Nedeni ise bu sayıların doğum esnasında aynı anda çıkan bebekler için kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bir, sekiz ve dokuz sayıları için bu durum geçerli değildir; nedeni ise son harflerinin *r* ve *z* ünsüzüyle bitmiş olmasıdır (Ergin, 2009, s. 170). Ayrıca +z eki, aynı organdan iki tane bulunduğu da bu ek kullanılmaktadır. (Korkmaz, 2009, s. 66).

Eserde aynı kelimenin birden fazla beyitte kullanımı dışında farklı bir kelimeye rastlanmamıştır. Bu kelime, ikiz, üçüz gibi direkt sayı bildiren bir kelime olmayıp vücudumuzun bir uzvu için kullanılmıştır.

beñzi 165a/101

beñzer 166b/136

beñzini 165a/103

Fiilden İsim Yapan Ekler

Türkçede fiillerden isim yapma, hem temel üretim ekleri hem de zamanla üretim değeri kazanmış çekim ekleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Fiil köklerinin isim köklerinden belirgin şekilde ayrılması ve sayıca fazla olması, bu tür sözcük türetmeyi oldukça verimli kılmıştır. Ancak yazı dilimizin yabancı kelime etkisi altında kalması, Türkçe fiillerden türetilen yalın ad ve sıfatların tam anlamıyla gelişmesini engellemiştir (Banguoğlu, 1990, s. 224-225).

-(y)A Eki

-(y)A eki, eski bir zarf-fiil eki olarak bilinmektedir. Bu ek zamanla, -rAk eki ile genişleyerek Türkiye Türkçesindeki -ArAk zarf-fiil eki haline gelmiştir. Bu ekin çeşitli kullanım alanları vardır. -(y)A zarf-fiil eki, bazı sözcüklerde kalıplaşarak yeni ve kalıcı kelimeler ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2009, s. 67-68).

Aşağıda gösterilen -(y)A eki ile ilgili *çevre* kelimesi bu açıklamaya uygun bir örnektir. *yana yana* ikilemesi ise kök halindeki *yan* fiiline eklenerek oluşturulduğu görülmektedir.

çev(i)re 162b/34

yana yana 165b/110

-(A)l Eki

Türkçede, kökeni belirsiz bazı kelimeler -(A)l ekleriyle oluşmuştur. Bu kelimeler, ET'deki fiilden türeyen sıfat ve isimlere benzer yapıdadır. Moğolcada da bulunan bu ek, artık Türkçede kullanılmamaktadır. Ancak bu ekle, geçmişte türetilmiş sıfat ve isimler hala dilimizde yaşamaktadır (Korkmaz, 2009, s. 71).

Eserde, kalıp halinde günümüzde varlığını devam ettiren -(A)l ekine örnek olarak yalnızca bir kelime tespit edilmiştir.

güzel 164a/69

-(y)An Eki

-An eki, Türkçenin en işlek ve üretken yapım eklerinden biridir. Bu ek, öncelikle sıfat-fiil oluşturmakta kullanılmaktadır ancak zaman içinde kalıcı isim ve sıfatlar türetme işlevi de kazanmıştır. Bu ekin dikkat çekici özelliklerinden biri de birleşik yapılar oluşturmadaki rolüdür. Farklı sözcüklerle bir araya gelerek yeni ve kalıcı birleşik sözcükler oluşturabilmektedir (Banguoğlu, 1990, s. 234).

Metinde, yukarıda açıklaması yapılan ekle ilgili örnekler bulunmaktadır. Fakat bunlardan hiçbirinin birleşik isim yapma özelliğini yansıtmadığı görülmektedir.

ağanlar 162b/34

gören 164b/83

uyan 164a/79

uranlar 165b/107

-DAr Eki

Türkçede -Dar eki, ettirgenlik işlevi taşıyan ancak çok yaygın kullanılmayan yalnızca birkaç kelimede görülen bir ektir. Bu ek, sadece Türkiye Türkçesinde değil; diğer Türk dillerinde de benzer şekilde sınırlı bir kullanıma sahiptir (Korkmaz, 2009, s. 126; Timurtaş, 1976, s. 352).

göster (<közder < közd-ger)
163b/60

gösterme (<közder < közd-ger)
166b/134

-DIK/ -DUK Eki

-Dık/DUk eki, kökenini ET'deki geçmiş zaman sıfat-fiillerinden almaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ek, daha çok başka eklerle genişletilmiş sıfat-fiil yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu ekin temel işlevi, fiilleri niteleme görevi yapan sıfatlara dönüştürmektir. Bundan kaynaklı -Dık/DUk ekinin isimleşmiş örnekleri az sayıda bulunmaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 226).

Eserde bu ek, her zaman *d* ünsüzü ile yazılmış, *t* ünsüzü ile yazımına rastlanmamıştır. Metinde bulunan örnekler aşağıda gösterilmiştir:

istedüğün 163b/64

gördükde 164b/86

tutduğu 164b/87

-Dİkça/ -DUkça

ET’de sadece düz şekli olan bu ek *-Dİkça / -DUkça* eki, Türkçede yaygın kullanılan bir zarf-fiil ekidir. *-Dİk / -DUk* sıfat-fiil ekiyle *+ça* zarf yapım ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, oldukça üretkendir. Geçişli veya geçişsiz, tek veya çok heceli tüm fiillere eklenebilme özelliğiyle dikkat çekmektedir. Ek, fiile *-dığı süreç* veya *-dığı zaman* anlamı katarken, aynı zamanda bir eylemin sürekli veya belirli aralıklarla tekrarlandığını da göstermektedir. Bunun yanı sıra, zamanla bazı kelimelerde zaman ifade etme özelliğini yitirerek kalıplaşmış zarflar oluşturmuştur (Korkmaz, 2009, s. 78).

Yukarıda açıklaması yapılan ekin örnekleri şunlardır:

güldükce 163b/66

eyledükce 167a/151

-I/ -U Eki

-I/-U eki, işlek eklerden biri olup bu ekle kurulmuş pek çok isim bulunmaktadır. Türkçede bulunan *-I/U* ekleriyle yapılmış gibi görünen birçok kelime aslında farklı bir tarihsel gelişimin sonucudur. Bu kelimelerdeki çoğu *-I/U* eki, ET’de bulunan *-g/ğ* fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde kaybolması sonucunda ortaya çıkmıştır. Yardımcı ses ise zamanla bu işi üstlenmiş ve fiilden isim yapma eki olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu durum en çok EAT döneminde kendini belli etmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki *-I/U* ekiyle oluşmuş bazı kelimeler ise *-g/ğ* ünsüzünden türememiş; aksine bu eklerin zaman içinde fiilden isim yapma eki olarak yerleşmesinden sonra ortaya çıkmış yeni kelimelerdir (Ergin, 2009, s. 192).

Metinde, yapılan bu açıklamaya örnek olan kelimeler aşağıda verilmiştir

kapısı 166a/116

kapuña 167b/165

-(y)Ip/ -Up Eki

ET’de *-(y)Ip/-Up* eki, fiillere eklenerek ana eylemle eşzamanlı veya öncesinde gerçekleşen eylemleri gösteren zarf-fiiller oluşturur. Ana fiilin süreklilik veya tekrar ifade ettiği durumlarda, bu zarf-fiiller yinelenir. Yineleme, aynı fiilin tekrarı veya anlamca ilişkili iki farklı fiilin zarf-fiil formlarının birlikte kullanılmasıyla yapılır (Korkmaz, 2009, s. 87).

Metinde kullanılan pek çok işlek ek vardır; fakat en çok kullanılan *-(y)Ip/ -Up* ekidir. Eserde bu ek her zaman *-Up* şeklinde olup bazen *be* (ب) bazense *pe* (پ) harfiyle yazılmıştır. Aşağıda örnekleri verilen kelimeler, metinde ikileme formunda kullanılmamıştır; bunlar birer zarf-fiildir.

olupdur 161b/12

olupdur 161b/13

olupdur 161b/14

olupdur 161b/14

koyp 162a/22

düşüp 162a/25

tırup 162a/27

görüp 162b/35

akupdur 162b/35

idüb 162b/40

irüp 163a/45

gelüp 163a/45

gelüp 163a/48

öykünüpdür 163a/52

idüpdür 163a/52

görüp 164b/88

urupdur 164b/90

alupdur 165a/92

kalubdur 165a/92

idüp 165b/105

girüp 165b/108

idüpdür 165b/110

virüp 166a/118

virüpdür 166a/123

geçüpdür 166b/134

içirüpdür 167a/149

açup 167b/157

-iken/ken Eki

Fiillerden, zaman bildiren zarf-fiiller oluşturan *-iken/ ken/ (y)ken* eki, ses uyumuna uymayan özel bir yapıdadır. *i-* ek fiilinin zarf hali olan bu ek, kelimenin son sesine göre farklı şekillerde kullanılır: Ünsüzle bitenlerde *iken* veya *-ken*, ünlüyle bitenlerde *-(y)ken* olarak eklenir. Bu yapının temel işlevi genellikle ana fiille eş zamanlı gerçekleşen eylemleri belirtmektir (Korkmaz, 2009, s. 88-89).

Eserde yukarıda bahsi geçen ekle ilgili yalnızca tek örnek bulunmuş olup bu örnek aşağıda gösterilmiştir.

dögerken 164a/74

-mA Eki

Söz konusu ek, az tercih edilen bir yapım eki olup *-mA* ekinin yumuşatılmış halidir. Bu ek, fiillerden isim türetmenin yanı sıra sıfat fiil işleviyle de kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1996, s. 25).

Eserde *-mA* ekinin kullanımıyla ilgili örnek bulunmaktadır. Bulunan örneklerde dikkat çeken unsur, kaynaştırma ünsüzü olan *y*'nin *g* şeklinde kullanımıdır. Fakat bu ünsüzün *y*'li kullanımına da rastlanmıştır. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

şalmağa 163b/66

añmağa 167b/153

bağmağa 166b/133

olmaya 167b/156

5.1.5.2. İsimlerde Çekim Ekleri

Türkiye Türkçesinde çekim ekleri, cümle içinde isimler arasında veya isimlerle fiiller arasında geçici ilişkiler kuran önemli dil bilgisi unsurlarıdır. Bu ekler, dilin işleyişinde ve anlamın aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. İşlevleri ve özellikleri bakımından üç ana gruba ayrılan bu ekler, Türkçenin zengin ve esnek yapısını gözler önüne sermektedir. İlk grupta, etkisi yalnızca eklendiği isim veya isim grubuyla sınırlı olan ekler yer almaktadır. Çokluk, iyelik, ilgi ve aitlik ekleri bu kategoriye girmektedir. Bu ekler, ismin anlamını genişletir veya belirginleştirmektedir; ancak etkileri o isimle sınırlı kalmaktadır. İkinci grupta,

isimler ve fiiller arasında bağlantı kuran isim çekim ekleri bulunmaktadır. Bu ekler, isimleri cümle içinde fiillerle ilişkilendirir ve isimlerin cümledeki görevini belirlemektedir. Son olarak, *mI/mU* soru eki tek başına bir grup oluşturmaktadır. Bu ek, cümleye soru anlamı katar ve hem isimlere hem de fiillere eklenebilme özelliğiyle diğer işletme eklerinden ayrılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 256-257).

İsimlerde Sayı, Teklik, Çokluk Ekleri

Türkçede isimler, herhangi bir ek almadıklarında tek bir nesneyi ifade ederek bu durum ismin *tekil* şekli olarak adlandırılmaktadır. Bir ismin birden fazla nesneyi karşılaması için teklik şekline *-lAr* çokluk eki getirilmektedir. Bu ek, Türkçenin en eski dönemlerinden beri aynı biçimde kullanılmaktadır (Ergin, 2009, s. 220).

Çokluk ekinin en belirgin özelliği, etki alanının sadece eklendiği kelimeyle sınırlı olmasıdır. Bu ek, diğer kelimelerle ilişki kurmaz ve sadece eklendiği ismin birden fazla olduğunu belirtmektedir. Bu özelliği nedeniyle iyelik, hal ve soru ekleri gibi kelimeler arası ilişki kuran diğer işletme eklerinden ayrılmaktadır. İsimlerin çoğul hallerini diğer kelimelerle ilişkilendirmek için çokluk ekinin sonra başka işletme ekleri kullanılmaktadır. İşletme ekleri arasında en dar kapsamlı olan çokluk eki, yalnızca isimlerin tekil hallerine getirilebilmektedir. Bu nedenle çokluk ekinin sonra diğer işletme ekleri gelebilirken, iyelik, hal ve soru eklerinden sonra çokluk eki getirilememektedir. Bu kurala tek istisna, birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılan ve *-gil* ekinin işlevini üstlenen özel kullanımlardır (Ergin, 2009, s. 220-221). Bazı cins isimleri ise doğası gereği bir topluluğu ifade eder. Bu tür isimler, tekil formda olsalar bile çoğul anlam taşıyabilmektedir. (Korkmaz, 2009, s. 256).

Zâtî'nin eserindeki çoğul eklerinin kullanımı çoktur ve Türkiye Türkçesi yazı diliyle aynı yazılmıştır. Topluluk isimleri ile ilgili ise çok fazla örnek bulunmamaktadır. Genellikle *kamu* kelimesi ve onun farklı ekler alınarak yazılmış halleri örnek teşkil etmektedir.

aķanlar 162b/34

yañaklarında 163b/66

ķaşları 163a/51

barmaķlarından 164a/74

İsimlerde Küçültme Ekleri

İsimlere eklenen *-cIk/ -cUk, -cAğIz* küçültme ekleri, kelimelerin temel anlamına iki önemli işlev katmaktadır. Birinci ismin belirttiği nesnenin boyut olarak küçük olduğunu göstermek; ikincisi ise konuşanın varlığa karşı duyduğu şefkat, sevgi ve yakınlık gibi olumlu duyguları ifade etmektir (Hengirmen, 2006, s. 121-122).

Üzerinde çalışılan eserde, bu konuyla ilgili herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

İsimlerde İyelik ve Aitlik Ekleri

İyelik ekleri, bir varlığın kime ya da neye ait olduğunu belirten ve isimler arasında sahiplik ilişkisi kuran eklerdir. Bu ekler, altı farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Vural ve Böler, 2011, s. 159). Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. İyelik Ekleri

Şahıslar	Teklik Eki	Çokluk Eki
1. Şahıs	-(I)m/ -(U)m	-(I)mIz/ -(U)mU
2. Şahıs	-(I)n/ -(U)n	-(I)nIz/ -(U)nUz
3. Şahıs	-(I)/ -(U)	-lArI

Kaynak: Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere birinci ve ikinci tekil şahıs ekleri, ünlüyle biten kelimere doğrudan eklenirken ünsüzle biten kelimere yardımcı sesle eklenmektedir. Üçüncü şahıs iyelik eki alan ve ünlüyle biten bir kelimeye hal eki getirildiğinde ise iki ünlü arasına köprü olması açısından mutlaka zamir n'si getirilmektedir. Bu ekler, yalnızca isimler arasında bağlantı kurmaktadır; isim ve fiiller arasında doğrudan ilişki kurmamaktadır (Vural ve Böler, 2011, s. 160).

1. Teklik Şahıs

*istedüğün*163b/64

bağruma 162b/41

eliñden 164a/75

koyunum 165a/98

gözin 164b/88

2. Teklik Şahıs

3. Teklik Şahıs

adı 163a/49

ağız 165a/96

beñzini 165a/103

beñdeşi 167a/143

1. Çokluk Şahıs

gönlümüzden 166b/138

2. Çokluk Şahıs

Eserde bu konuyla ilgili örnek bulunmamaktadır.

3. Çokluk Şahıs

yañaklarında 163b/66

+*ki* eki, Türkçede bağlantı ve aitlik ilişkisi kuran özel bir ektir ve dikkate değer bir özelliği, Türkçenin temel kurallarından olan ünlü uyumuna uymamasıdır. Bu ek, genellikle bulunma ve ilgi hal eklerinden sonra gelirken bazı zaman ve yer bildiren kelimelere doğrudan eklenebilmektedir. Geçici bir aitlik ilişkisi kurması ve kalıcı anlam değişikliği yaratmaması nedeniyle çoğunlukla işletme eki olarak değerlendirilmektedir. Ancak ismin önünde görev yapabilmesi ve kendinden sonra işletme eklerini alabilmesi sebebiyle de zaman zaman yapım eki olarak da görülmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 160-161).

Eserde, +*ki* eki ile oluşturulan örnekler bulunmaktadır; fakat bunlar aitlik bildiren örnekler değildir.

İsimlerde Durum Gösterme Ekleri

İsim çekimi, Türkçede isimlerin cümle içindeki diğer öğelerle ilişkisini belirleyen önemli bir dil bilgisi özelliğidir. İsimler, cümlede bağımsız değildir; diğer öğelerle sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşimi sağlamak için isimler, çeşitli durumlara girer ve bu durumlar isim çekim ekleriyle ifade edilmektedir. Bu ekler, isimlerin anlamını değiştirmemektedir; sadece geçici anlam ilişkileri kurmaktadır. İsim çekim eklerinin kapsamı, çokluk ve iyelik eklerinden geniş, soru ekinden dardır ve bu nedenle cümlede bu ekler arasında yer almaktadır (Korkmaz, 2009, s. 266-267).

İsmin Yalın Durumu

İsmin yalın durumu, Türkçede ismin en temel ve işlenmemiş halini ifade etmektedir. Herhangi bir durum eki almamış olan bu biçim, kelimeleri doğrudan göstermektedir. Yalın durumdaki bir isim, çoğul eki veya iyelik ekleriyle kullanılabilir (Atabay vd, 1983, s. 40).

Eserde bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Bulunan örnekler şunlardır:

yıl 162b/32

baş 162b/33

taş 162b/33

berk

163a/53

İsmin İlgi Durumu

Durum eklerinin temelde ismi fiile bağlama görevi olmasına rağmen ilgi eki bu genel özellikten ayrılmaktadır. Bu ek, daha çok ismi isme bağlayarak tamlama oluşturma işlevini yerine getirmektedir. İsmin fiile bağlanması sadece "olmak" fiili ve bildirme ekleriyle yüklem olarak kullanıldığı durumlarda gerçekleşmektedir. İlgi durumu ekli veya eksiz olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu ekin tarihsel gelişimine bakıldığında ET'de +(n)In şeklinde kullanıldığı görülmektedir. EAT döneminden sonra yuvarlaklaşma etkisiyle +(n)Un şekline dönüşen ek, bu yazım özelliğinden dolayı küçük ünlü uyumuna uymamaktadır (Buran, 1989, s. 78).

Metinde, ilgi durum ekiyle ilgili, yabancı kökenli ve Türkçe asıllı pek çok örnek bulunmaktadır. Türkçe asıllı olan kelimeler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olup +dIr/ +dUr ekiyle meydana gelen kelimeler de tespit edilmiştir. İlgi eki olarak oluşturulan kelimelerin kullanımı, bildirme eki olan +dUr ekine göre daha fazladır. Metindeki ilgi eki, son harfi ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUn; son harfi ünsüzle biten kelimelerden sonra ise +Un şeklinde yazılmıştır. Bu ek, EAT döneminde olduğu gibi Osmanlı Türkçesi döneminde de yuvarlak ünlüyle yazıldığı görülmektedir.

*o yirüñ başına gün toğdı nā-
ğāh* 162a/23

*birinüñ adı Hamza bir güzel
şāh* 164a/69

ayuñ on dördüne beñzer cemāli
166b/136

ķamunuñ ķünki vaşf olmaz
şıfātı 167b/157

İsmin Belirtme Durumu

Belirtme durumu, geçişli fiilli cümlelerde, fiilin etkisine maruz kalan ismin durumudur. Bu durumda, fiilden isme yönelik bir etki ve bağlantı mevcuttur. Akuzatif haldeki isim, yüklemın belirttiğı ve öznenin gerçekleştirdiğı eylemden etkilendiğinden, cümlede nesne görevini üstlenip bir belirleme işlevi taşımaktadır. Bu haldeki isim, tek bir kelime olabileceğı gibi bir kelime grubu da olabilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 277).

Metinde belirtme ekinin bulunduğı kelimeler tespit edilmiştir. Bu kelimeler, iyelik ekleri gibi ses farklılıkları dışında Türkiye Türkçesi yazı diliyle aynıdır; fakat metinde, iyelik eklerinin kullanımına nazaran belirtme ekinin kullanımının daha az olduğı dikkat çekmektedir.

eyle bizi aña ümmet 162a/17

döker kanı dem-ā-dem 165a/97

ol yiri melekden 162b/29

tağ u taşı kaya 166b/131

İsmin Yönelme Durumu

Yönelme durumu, isimlerin fiille olan ilişkisinde bir yöneliş veya yaklaşma anlamı taşımaktadır. Bu durum, +A ekiyle oluşturularak öncelikle isimleri fiillere bağlama görevini üstlenmektedir. Bununla birlikte bazı durumlarda isimleri edatlara bağlama işlevini de yerini getirdiğı görülmektedir. Bu yapı, hareketin veya eylemin hangi yöne doğru ilerleyeceğini de ifade etmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 162). Bu ekin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında ET’de bu ekin farklı çeşitleri görülmektedir. En yaygın kullanılan şekli +KA olarak tespit edilmiştir. Kitabelerde ve son sesi *k* olan isimlerde *a* biçiminde kullanıldığına da rastlanmıştır. EAT’de ise eklerin başındaki *g/g* sesinin düşmesiyle birlikte ek sadeleşmiş ve +A yapısına bürünmüştür (Buran, 1989, s. 166).

Eserdeki Türkçe asıllı kelimelerde, yönelme durumu ile yazılmış örnekler şunlardır:

dönerler üstine 161b/3

şuñar ağzuma 167a/145

dil u cān yūsufin şalmağa

kapuña toğru kıl 167b/165

163b/66

İsmi Bulunma Durumu

Bulunma durumu eki, tarihsel süreçte ilginç bir gelişim göstermiştir. ET'deki +DA eki hem bulunma hem de ayrılma anlamlarını taşıdığından dil bilimciler tarafından bu eke “*ayrılma-bulunma*” olarak adlandırılmıştır. Türkiye Türkçesinde bu ekin varlığını koruduğu görülmüştür. Fakat ET'den farklı olarak yalnızca bulunma anlamını ifade etmektedir. Ekin temel işlevi ise cümlede bir iş, hareket, kişi ya da nesnenin yerini belirtmektir. Bu anlamın ötesinde zaman gösterme, durum ifade etme, karşılaştırma yapma ve miktar belirtme gibi çeşitli görevleri de bulunmaktadır (Buran, 1996, s. 213).

Çalışmada, Türkçe asıllı kelimelerde bulunma durumuna örnekler sayıca azdır. Metnin tamamına bakıldığında yabancı asıllı kelimelerde daha çok kullanıldığı görülmektedir. Örnekler göz önüne alındığında Osmanlı Türkçesi yazı dilindeki bulunma durum eki ile Türkiye Türkçesinin yazı dilindeki bulunma hal ekinin yazımında farklılık bulunmamaktadır.

hemān ol yirde 162b/37

öñünde raqs urur 165b/108

gögde istedügin yirde buldı

hüb olu(r) şöñunda tatlu

163b/64

167b/153

İsmi Ayrılma Durumu

Ayrılma durumu, ismin bir uzaklaşma veya ayrılma anlamı taşıyan fiillerle ilişkisini göstermekten bir ektir. Bu durum her zaman ek ile gösterilmektedir (Ergin, 2009, s. 228). Uzaklaşma ya da çıkış noktasını gösteren ayrılma durum eki, Türkiye Türkçesinde +DAn olarak kullanılmaktadır (Buran, 1996, s. 242).

Üzerinde çalışılan eserin geneline bakıldığında kullanımı çok olsa da Türkçe asıllı kelimelerde ayrılma hal ekinin kullanımı azdır. Metinde bulunan örneklerle bakıldığında bu ek, her zaman +*dAn* şeklinde yazıldığı görülmektedir.

selām olsun anuñ rûhına *deñizden vaşf itdüm* 167b/155
benden 162a/16 *gözden ırağ eyle* 167b/161
gökden indi 164b/86

İsmin Vasıta Durumu

Vasıta durumu eki olan +*IA* eki, bir fiilin hangi araç veya yöntemle gerçekleştirildiğini belirtmektedir. İsimlere eklenen bu ek, fiilin nasıl veya neyle yapıldığını göstererek isimle fiil arasında bir ilişki kurmaktadır (Ergin, 2009, s. 228).

Eserde vasıta ekinin kullanımı yabancı kökenli ve Türkçe asıllı kelimelerde nadiren kullanılmıştır. Vasıta ekinin kullanıldığı kelimelerin çoğunluğunu yabancı asıllı kelimeler oluşturmaktadır. Bu ek, Türkçe asıllı kelimelerde bitişik olup +*la* şeklinde yazılmıştır.

bunuñla geçürürdüm 162b/42 *semā'a gire cümle tagla taş*
şu kim anuñla bir dem hem- 166b/130
dem oldı 163b/64 *aduñla başlamışdı* 167b/166

İsmin Eşitlik Durumu

Eşitlik durumu, +*çA* ekiyle ifade edilmekte ve isimle fiil veya cümlelerin diğer öğeleri arasında karşılaştırmaya dayalı eşitlik ilişkisi kurmaktadır. ET'de yaygın olan bu ek, zaman içinde +*CA* şekline dönüşmüş ve bazı işlevlerini yitirmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı sınırlıdır; çekim ekinen yapım ekine evrilmiş ve sınırlandırma işlevi sadece Anadolu ağızlarında kalmıştır. Yazı dilinde ise nadiren kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 324-325).

Eserde, eşitlik bildiren fakat farklı anlamları da olan (göreceli, miktar, karşılaştırma) +*CA* ekinin bulunduğu tek örnek bulunmaktadır. EAT'den bu yana farklı eklerle yazılmış olsa da (+*cA*, +*cAk*, +*cIIAyIn*) eserde sadece +*CA* ekiyle ilgili

sadece tek örneğe denk gelinmiştir. Fakat ayrıntılı bir inceleme yapıldığında metinde, *niçe* kelimesinin kullanımı dikkat çektiği görülmektedir. Birçok beyitte kendini gösteren *niçe* kelimesinin, aynı beyitte iki kez kullanımı da bulunmaktadır.

“Niçe kim hüsñ ola ‘ālemde mergūb

Niçe kim hüsñ ile zıkr ola her hūb” 167b/159

Günümüzde *nice* olarak kullandığımız bu kelime, ET’den günümüze kadar ulaşmıştır. *nice* kelimesi, *ne* soru sözcüğü ve *+çA* eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Başlangıçta sadece miktar eşitliğini belirten bu yapı, zaman içinde anlam genişlemesine uğramıştır. Türkiye Türkçesinde *nice*, çoğunlukla belirsizlik ifade eden ve *nasıl* anlamını da kapsayan bir sözcük haline gelmiştir. (Sarıkaya, 2008, s. 559).

Yukarıda verilen beyit dışında *+CA* eki ile oluşturulmuş diğer kelimeler şunlardır:

gün yüzi bedre tanca 164b/90

niçe zāhidlerüñ 165a/102

mehüñ yüzinde niçe 164b/90

İsimlerde Soru

İsimlerde soru anlamı *+mI / +mU* ekiyle oluşturulmaktadır. Bu ek, yalın veya çekimli isimlere eklenebilen fakat ayrı yazılan bir ektir. Vurgusuz olan soru eki, diğer işletme eklerinden sonra gelmektedir. Edat kökenli olduğu düşünülen bu ek, isim çekiminde en geniş kullanım alanına sahiptir. İsimleri soru yoluyla belirginleştirip fiillere bağlama işlevi görmektedir (Korkmaz, 2009, s. 329).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde her zaman ayrı yazılan bu ek, metindeki sayılı bulunan örnekte daima bitişik yazıldığı görülmektedir.

‘acebmi ben de olsam aña bende 166a/126

5.1.5.3. İsim Tamlamaları

İsim tamlamaları, bir ismin başka bir isimle anlam ilişkisinden doğan kelime gruplarıdır. Bu yapıda ilk kelime *tamlayan*, ikincisi ise *tamlanan* görevini üstlenmektedir. Bu ilişki ilgi durumu ekiyle ya da eksiz şekilde de kurulabilmektedir. Bu ek durumuna bağlı olarak isim tamlamaları üç başlıkta incelenmektedir. Bunlar; *belirtili isim tamlamaları*, *belirtisiz isim tamlamaları* ve *zincirleme isim tamlamaları* 'dır (Korkmaz, 2009, s. 270).

Belirtili İsim Tamlamaları

Belirtili isim tamlaması, tamlayan ve tamlananın ek aldığı ve aralarında geçici bir ilişki bulunan kelimelerden oluşmaktadır. Bu yapıda tamlayan +*In/ Un* eki, tamlanan ise +*I/U* ekini almaktadır. Her iki ek de cümle içerisinde eklendiği kelimenin kalınlık inceliğine göre uyum sağlamaktadır. Bu tamlama türünde, sonu ünlü ile biten kelimelere tamlayan ve tamlanan eki geldiğinde iki ünlünün yan yana gelmesini engellemek için araya kaynaştırma ünsüzü getirilmektedir (Ediskun, 1999, s. 114-115).

Üzerinde çalışılan eserde, belirtili isim tamlamasıyla ilgili çok fazla örnek bulunmaktadır. Türkçe asıllı kelimelerden oluşan belirtli isim tamlamalarının sayısı Türkçeleşmiş kelimelerle oluşturululardan az olmasından kaynaklı arka planda kalmıştır. Beyitlerdeki Türkçeleşmiş kelimelerle meydana gelen belirtili isim tamlamaları ise oldukça dikkat çekmektedir. Özellikle Türkçe asıllı ve Türkçeleşmiş tamlamalarda *anun* zamiriyle meydana getirilenler daha vurgulu olup ön plana çıkmıştır.

anuñ āvāresidür 161b/5

hüsñüñ şāhı 163b/65

anuñ adı 163b/61

ayun on dördüne 166b/136

Belirtisiz İsim Tamlamaları

Belirtisiz isim tamlaması, konuşan ve dinleyenin özel olarak bilmediği, genel bir kavramı ifade eden ve sözcükler arasında kalıcı bir ilişkinin bulunduğu yapıdır.

Bu tamlamada tamlayan herhangi bir ek almazken, tamlanan *+i* ekini alır ve bu ek, tıpkı belirtili isim tamlamasında olduğu gibi ünlü uyumuna uymaktadır. Belirtisiz isim tamlamasında, tamlayan ve tamlanan arasındaki anlam ilişkisi geçici değildir; süreklilik göstermektedir. Bu yapının en önemli özelliği ise tamlayanın tek bir varlığı işaret etmemesi; varlığın genel sınıfını veya kategorisini temsil etmesidir (Ediskun, 1999, s. 115).

Metinde, belirtili isim tamlamasına oranla belirtisiz isim tamlamasının daha az olduğu görülmektedir. Ayrıca belirtisiz isim tamlaması için bulunan örnekler bakıldığında, Türkçe asıllı olan kelimelerden Türkçeleşmiş kelimelerle oluşturulan tamlamaların çokluğu dikkat çekmektedir.

‘aşk bahri 161b/11

gün yüzi 164b/90

çevre yanı 162b/31

dīvdest oğlu 167a/141

İsim Tamlamalarının Çekimi

İsim tamlamaları, ister belirtili ister belirtisiz olsun, birleşik isim şeklinde kullanıldıklarında çeşitli ekler alabildikleri görülmektedir. Yapı olarak, önce çoğul eki gelmekte, ardından ilgi ve iyelik ekleri sıralanmaktadır. Tamlama yapısına ek olarak yapım ve çekim ekleri de getirilebilmektedir. Bu ekler genelde iyelik ekinden sonra konumlanmaktadır. İsmi durum ekleri ile iyelik eki bir araya geldiğinde, çoğu zaman araya kaynaştırıcı *n* sesi girmektedir. Bu yapısal özellikler ve ek dizilimi kuralları, tüm isim tamlaması türlerinde ortaktır. (Banguoğlu, 1990, s. 336-337).

Bu konuyla ilgili eserimize ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, çokluk ekiyle oluşturulmuş tek bir örneğe rastlanmıştır. Bu örnek sayfa 164a’da bulunan 74. beyitin ikinci satırında görülen “*Görinür iligi barmaklarından*” beyitidir. İsim çekim ekleriyle ilgili ise pek çok örnek bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili seçtiğimiz örnekler şunlardır:

anuñ mihriyle 161b/13

‘aşkuñ āşināsı 163a/45

edrine şehrine 162a/23

mehüñ yüzinde 164b/90

Zincirleme İsim Tamlaması

Bir isim tamlamasının başka bir isimle yeni bir tamlama oluşturmada durumunda zincirleme isim tamlaması meydana gelmektedir. Bu yapıda, ya tamlayan kısmı ya tamlanan kısmı ya da her iki kısmı da isim tamlaması olan karmaşık bir tamlama sistemi oluşmaktadır. Dil bilgisi kitapları ve terim sözlüklerinde *zincirleme isim tamlaması* olarak adlandırılan bu yapı, özünde bir tamlama kalıbındaki kelime grubunun veya birleşik ismin, başka bir isme veya isim tamlamasına tamlayan görevi üstlenerek bağlanmasıdır. Bu tür tamlamalarda dikkat çeken önemli bir özellik, tamlayan ögenin her zaman ilgi durumu ekini almasıdır. Ayrıca, tamlayan ile tamlanan arasındaki ilişki belirli ancak kalıcı olmayan bir nitelik taşımaktadır (Korkmaz, 2009, s. 275-276).

Çalışmada tıpkı belitisiz isim tamlamasında olduğu gibi zincirleme isim tamlamasında da az sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örnekleri oluşturanların hepsi Türkçeleşmiş kelimelerle gerçekleştirilmiştir. Bulunan örneklerden bazıları ise şunlardır:

<i>ağzınuñ şuyı cinānuñ</i> 162b/35	<i>ḥayāli yūsufını her birinüñ</i>
<i>vişāli fıkriün idüb her</i> 162b/40	
<i>perinüñ</i> 162b/40	<i>zāhidlerüñ zühdi ‘abāsı</i>
	165a/102

5.2. Sıfatlar

Sıfatlar, bir varlığın özelliğini veya niteliğini tanımlayan kelimelerdir. İşlevlerine göre *niteleme sıfatları* ve *belirtme sıfatları* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Sıfatlar başlı başına var olan kavramlar değil; ancak varlıklara bağlı olarak anlam kazanan kavramlardır. Ayrıca sıfatlar, sıfat olarak kullanıldıkları sürece bazı sınırlamalara tabidir. Bu kelimeler, çoğul eki ve iyelik eki alamamaktadırlar. İyelik ve çoğul eki aldıklarında bu kelimeler sıfat olmaktan çıkıp isim veya zamir görevini üstlenmektedirler (Banguoğlu, 1990, s. 341).

5.2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, sıfatların en geniş grubunu oluşturan ve onları varlıkların özelliklerine göre tanımlayan kelimelerdir. Renk, biçim, boy gibi her özellik için farklı niteleme sıfatları vardır. Tüm niteleme sıfatları aynı görevi yaptığından, bunları alt gruplara ayırmak gereksizdir. Ancak bu sıfatlar anlam açısından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; nesnenin kalıcı özelliğini gösteren isim kökenli sıfatlar ve hareket özelliğini gösteren fiil kökenli sıfatlardır (Ergin, 2009, s. 246-247).

Metinde, yukarıda tanımlanan ve yapı bakımından gruplandırılan niteleme sıfatlarına örnek bulunmaktadır.

<i>bir altun düğme olaydum</i>	<i>bir güzel şah</i> 164a/69
161b/6	<i>tutduğu al iplüklü</i> 164b/87
<i>aşanlar şanmañuz ırmağlardır</i>	
162b/34	

5.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, isimleri farklı yönlerden tanımlayan ve belirten kelimelerdir. Bu sıfatlar, bir ismi sayısal değer vererek, soru yoluyla, işaret ederek veya belirsiz bir şekilde niteleyebilmektedir. Türk dil bilimcileri, bu tanımlı temel olarak belirtme sıfatlarını dört ana gruba ayırmışlardır. Bunlardan birincisi *işaret sıfatlar*, ikincisi *sayı sıfatları*, üçüncüsü *soru sıfatları* sonuncusu ise *belgisiz sıfatlar*'dır (Özel, 1983, s. 80).

5.2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, isimleri göstererek belirten *bu*, *şu*, *o* sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu kelimeler esasen işaret zamiri olmalarına rağmen bir ismin önüne geldiklerinde işaret sıfatı görevini üstlenmektedirler (Hengirmen, 2006, s. 138).

Çalışmada, o dönemde yaygın olarak kullanılan *ol* işaret sıfatıyla birlikte *o* işaret sıfatı da kullanılmıştır. *ol* işaret sıfatı *o* sıfatından daha çok kullanılmış ve

bazen aynı beyitte ikisinin birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bunun bir sebebi de aruz zaruretindendir:

“İrişdi Edrine şehrine ol māh

O yirüñ başına gün toğdı nā-gāh” 162a/23

Metinde geçen işaret sıfatlarından bazıları şunlardır:

o dem 161b/4

bu gūşa 161b/11

ol libāsı 161b/7

şu dem 161b/11

5.2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, isimlerin sayısal özelliklerini belirten kelimelerdir. Sayılar, bir ismin önüne gelerek sıfat görevi üstlenip bu kullanımıyla farklı şekilleriyle ortaya çıkabilmektedir. Farklı kullanımlarıyla isimlerin miktarını, sırasını, kesirli değerlerini vb. ifade etmektedirler (Altun, 2009, s. 8).

Eserde bununla ilgili örnekler tespit edilmiş olup bu örneklerin genellikle *bir* kelimesiyle gerçekleştirildiği görülmüştür. Bunun sebebi ise güzellerin mesleğini ya da adını söylemeden önce *bir* kelimesinin sık kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ve bundan farklı olan örnekler aşağıda gösterilmiştir.

bir altun düğme 161b/6

iki pāre 163a/52

gitse biñ yıl 162b/32

iki gözün 164b/88

5.2.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, isimleri soru yoluyla niteleyen ve belirten sözcüklerdir. *Hangi, kaç, kaçınıcı, ne, neden, nasıl* gibi kelimeler, bir ismin önüne gelerek o ismi soru yönünden belirtmektedir. Bu sıfatlar, soru zamirleriyle karıştırılmamalıdır, çünkü soru sıfatları mutlaka bir isimle birlikte kullanılır ve o ismi sorgulama yoluyla tanımlamaktadır (Altun, 2009, s. 7).

Eserde soru sıfatı olarak kullanılan herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır.

5.2.2.4. Belgisiz Sıfatlar

Belgisiz sıfatlar, bir ismi tam olarak açıklamayan ve belirsiz bir şekilde tanımlayan sıfatlardır. Bu sıfatlar, isimlerin niceliğini veya durumunu kesin olmayan bir biçimde ifade etmektedir. *Bir, birtakım, birkaç, her, bazı, bütün* ve *nice* gibi kelimeler belgisiz sıfat olarak kullanılıp isimleri belirsiz bir şekilde niteleyerek kesin olmayan bir anlam katmaktadır (Hengirmen, 2006, s. 139).

Çalışmamızla bununla ilgili örnekler şu şekildedir:

ķamu evlād u āline 161b/1

yir itmişdür mehüñ yüzinde

birinün adı 164a/69

niçe 164b/90

biri bir okçı 165b/105

5.2.3. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması, bir sıfatın ve bir ismin birleşmesiyle oluşan kelime grubudur. Bu yapıda sıfat her zaman ismin önünde yer alır ve herhangi bir ek almadan bu iki kelimenin birleştiği görülmektedir. Tamlamanın ana unsuru, sonda bulunan isimdir. Sıfat ise yardımcı unsur olarak ismi niteleyerek veya belirterek ismi tamamlamaktadır (Karahan, 2010, s. 48-49).

Metinde bu konuyla ilgili fazlasıyla örnek bulunmaktadır. Sıfat tamlamaları çoğunlukla *bir, ol* kelimeleriyle oluşturulmuştur. Bunun sebebi, şairin Edirne şehrinin güzellerini ve onların mesleklerini kaleme almasından kaynaklanmaktadır. Oluşturulan sıfat tamlamalarının büyük bir kısmı, Türkçeleşmiş kelimelerden meydana gelmektedir. Türkçe asıllı kelimeler ise çok az sayıda kullanılmıştır.

bir taş 162b/32

ol pādīāhı 166a/124

ela gözli 165a/97

bu yir 167b/154

5.3. Zarflar

Zarf, yüklemi çeşitli yönlerden tamamlayan ve genellikle yardımcı öge olarak görev yapan cümle ögesidir. Yön, zaman, miktar, niteleme ve durum bildirerek yüklemi açıklamaktadırlar. İsimler bu görevi ya eksiz olarak ya da çeşitli hal ekleriyle yaparken fiiller zarf-fiil ekleriyle zarf görevini üstlenerek yapmaktadırlar. Bir cümlede birden fazla zarf kullanılabilir. Farklı türdeki zarfların bir arada kullanıldığı cümlelerde genellikle zaman zarfları diğer zarfların önünde yer almaktadır. Miktar zarfları ise yükleme en yakın konumda bulunmaktadır (Karahan, 2010, s. 32-33).

5.3.1. Yer Yön Zarfı

Yer-yön zarfları, hareketin yönünü veya konumunu belirten kullanım amacına göre farklı ekler alan bir yapıdır. Eğer bir durumun veya oluşun sadece konumunu belirtiyorsa +DA bulunma hal eki; ayrılma, çıkış gibi noktalardan bahsediyorsa +DAn ayrılma hal eki getirilmektedir. Ancak hareketin yönünü veya başlangıç noktasını gösteriyorsa, genellikle +A yönelme hal ekiyle kullanılmaktadır (Deny, 1941, s. 235).

Yukarıda yer-yön zarfı ile yapılan açıklamada ayrıntıları verilen +DA ve +A ekleriyle ilgili örnekler tespit edilmiş olup bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

dönerler üstine dün gün mısır-ı cemāl içinde yā'kūb
felekler 161b/3 163a/47

çevre yanı bağlardur 162b/34 *bugün ol cāmi'-i hūsn içre*
turmuş 163b/57

5.3.2. Zaman Zarfı

Zaman zarfları, fiil ve fiilimsilerin zamanla ilgili yönlerini belirleyen, sınırlayan ve netleştiren kelimelerdir. Bu zarflar, tek kelime olabileceği gibi kelime grubu şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bazı zaman zarfları özel yapılar içermektedir. Çokluk ve iyelik eklerinin birleşmesiyle oluşan kelimelerde iyelik eki

asıl anlamını kaybederek belirtme görevi üstlenmektedir. Bazı zaman zarfları ise eklerin kalıplaşmasıyla oluşmaktadır. Ayrılma hal ekinin veya bildirme ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkan kelimeler de zaman zarfı olarak kullanılmaktadır (Vural ve Böler, 2011, s. 220).

Şehr-engîz-i Edirne adlı eserde, zaman zarfları tespit edilmiş olup aşağıda sıralanmıştır.

dönerler üstine dün gün bugün hatm olmuş 163a/54
felekler 161b/3
ta 'āmuñ hūb olu(r) şoñunda
eger kim gice gündüz gitse tatlu 167b/153
162b/32

5.3.3. Niteleme ve Durum Zarfları

Niteleme ve durum zarfları, fiillerin, sıfatların ve diğer zarfların niteliksel özelliklerini etkileyen kelimelerdir. Bunlar bir eylemin nasıl gerçekleştiğini, hangi durumda olduğunu, sebeplerini ve sonuçlarını açıklamaktadır. Aynı kelimeler hem niteleme sıfatı hem de niteleme zarfı olarak kullanılabilir. Bu kelimeleri birbirinden ayıran özellik, kullanıldıkları yerdir; isimleri nitelediklerinde sıfat, eylemleri nitelediklerinde zarf olmaktadır (Hengirmen, 2006, s. 164).

Eserde, bahsedilen zarfla ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler aşağıda sıralanmıştır.

yüzinde berķ urur nūr-ı dem-ā-dem yana yana bunu dir
muḥammed 163a/53 *'ūd* 165b/110
o servüñ dāmenini tutmuşam
berk 165a/94

5.3.4. Miktar Zarfı

Miktar zarfları, sıfatların, zarfların veya fiillerin belirttiği nitelik, durum veya eylemlerin miktarını, derecesini ve kapsamını tayin eden dil bilgisel unsurlardır. Bu zarflar, semantik açıdan *ne kadar* veya *ne derece* gibi sorulara karşılık

vermektedirler. Morfolojik yapıları bakımından hem basit hem de türemiş formlar sergileyebilmektedirler. Ayrıca diğer zarf kategorilerinde de gözlemlendiği üzere çeşitli sözcük öbeklerinden meydana gelebilmektedirler. Örneğin: az, çok, biraz, aşırı, oldukça, kısmen, pek, fazlasıyla, son derece, tamamıyla vb. Bu zarfların sentaktik işlevleri, dört temel kategoride sınıflandırılabilir. Bunlar: *Eşitlik bildiren zarflar, karşılaştırma yapan zarflar, üstünlük derecesi gösteren zarfları, aşırılığı vurgulayan zarflardır* (Korkmaz, 2009, s. 517-518).

Üzerinde çalıştığımız eserde, eşitlik bildiren zarflarla ilgili örnekler bulunmaktadır. Eşitlik bildiren bu zarflar eserde *gibi* kelimesiyle karşılanmıştır. Eserde *gibi* kelimesi EAT dönemindeki *bigi* kelimesi şeklinde yazılmıştır (Kantar, 2011, s.118). Bunun yanısıra *niçe* kelimesinin genellikle miktar zarfı görevinde kullanılması dikkat çekmektedir. Hatta aynı beyitte iki kere *niçe* kelimesinin miktar zarfı olarak kullanımı da bulunmaktadır.

göñül gün bigi rüşen ola
166b/138

Niçe kim hüşn ola 'âlemde
mergüb 167b/159

şu deñlü çok bu yirde 167b/156

Niçe kim hüşn ile zıkr ola her
hüb 167b/159

5.3.5. Soru Zarfı

Soru zarfları, fiillerin ve sıfatların anlamlarını soru yoluyla açıklayan veya belirleyen kelimelerdir. Bu zarflar, temel soru sözcüklerinden türetilip cümlede fiilin veya sıfatın anlamını sorgulama amacıyla kullanılmaktadır (Hengirmen, 2006, s. 165).

n'ola fark itmesem anı felekden
162b/29

kanı secde ide aña cemâ'at
163b/58

5.4. Zamirler

Türkçenin tarihi sürecinde çok az değişime uğrayan zamirler, dilde kararlı bir yapıya sahiptir. Zamirler, Türkçede isimlerin yerini tutan ve şahıs, soru veya

belgisizlik anlamları taşıyan kelimelerdir. ben, sen, o, kendi, biri, bu, şu, kimin, kimse, herkes gibi kelimelerden oluşmaktadır (Özel, 1983, s. 116). Zamirler; şahıs, dönüşlülük, işaret, soru zamirleri ve belgisiz zamirler olarak beş ana başlıkta incelenmektedir (Hengirmen, 2006, s. 147).

5.4.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs Zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine kullanılan kelimelerdir. Bu zamirler üç temel kişiyi belirtmektedir. Bunlar; konuşan, kendisine söz söylenen ve sözü edilen kişilerdir. Her biri tekil ve çoğul olarak kullanılmaktadır. Tekil ve çoğul versiyonlarıyla bu altı zamir aşağıda gösterilmiştir (Korkmaz, 2009, s. 405):

Tekil 1. kişi: ben	Çoğul 1. kişi: biz
Tekil 2. kişi: sen	Çoğul 2. kişi: siz
Tekil 3. kişi: o	Çoğul 3. kişi: onlar

Zâtî'nin *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eserindeki şahıs zamirleri, günümüz yazı diliyle benzerlik göstermektedir. Farklılıklar ise Türkiye Türkçesi yazı dilinde gelişmiş olan bazı ses değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bunların başında EAT zamanından başlayıp Osmanlı Türkçesinin de bir kısmına kadar devam etmiş olan yuvarlaklaşmadan kaynaklanmaktadır. Sonu ünsüzle biten şahıs zamirlerinden sonra gelen iyelik ekindeki *-Im*, *-Um* gibi ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, yalnızca *-Um* eki ile yazıldığı görülmektedir. Eserde, günümüz yazı dilindeki gibi birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerine gelen yönelme hal eklerinden sonra *ben* kelimesi *bana* şeklindeki kalın sıradan ünlüyle yazılan formuna dönüşmektedir. Ayrıca değişen kalın ünlülerle birlikte içinde bulunan *n* ünsüzü de genizsi *n* ünsüzüne dönüşmektedir. Üçüncü tekil ve üçüncü çoğul şahıs eklerine gelen hal ekleriyle, zamir ünlüsünün düzleştiği görülmektedir.

Eserdeki şahıs zamirleri ile ilgili örnekler aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.

Tablo 5. Şahıs Zamirlerinin Çekimi ve Örnekleri

Şahıslar	Yalın Hâl	İlgi Eki	Belirtme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli	Vasıta Hâli
1.Tekil Şahıs	<i>ben</i> 162a/27	<i>benüm</i> 164a/70	<i>beni</i> 163a/52	<i>baña</i> 164b/84		<i>benden</i> 162a/16	
2.Tekil Şahıs		<i>senüñ</i> 167b/163					
3.Tekil Şahıs		<i>anuñ</i> 161b/7	<i>Anı</i> 162b/29	<i>Aña</i> 161b/3			<i>anuñla</i> 167b/166
1.Çoğul Şahıs			<i>bizi</i> 162a/17			<i>bizden</i> 163b/62	
2.Çoğul Şahıs							
3.Çoğul Şahıs							

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.4.2. Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan ve yapılan işin yapana geri döndüğünü gösteren zamirlerdir. Türkçede *kendü* kelimesi dönüşlülük zamiri olarak kullanılmış ve iyelik ekleri alarak tüm şahısları karşılayabilmiştir. Bu zamirler de şahıs zamirleri gibi hal ekleriyle çekimlenebilir ve çeşitli kelime grupları oluşturabilmektedirler (Vural ve Böler, 2011, s. 214).

Çalışılan eserde, dönüşlülük zamiri ile ilgili az sayıda örnek tespit edilmiştir. *kendi* kelimesiyle oluşturulmuş tek bir dönüşlülük zamiri bulunurken *öz* kelimesiyle birden fazla örneğe rastlanmıştır. Bu beyitlerde *kendi* kelimesi yalın halde kullanılmış fakat *öz* kelimesi iyelik eki kullanılarak oluşturulmuştur.

iderdi kendü çengün päre päre 165b/104 *yüzi hürşid özi bir hoş perîdü(r)*
165b/114

özi 'âlâdur ol mâhuñ melekden 166a/116

5.4.3. İşaret Zamiri

İşaret zamirleri, varlıkları veya kavramları göstererek ya da belirterek ifade eden dil bilgisel öğelerdir. Örneğin: *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar*. Bu zamirler,

konuşmacının konumuna göre zaman, mekan ve zihinsel tasavvur bağlamında yakınlık-uzaklık ilişkisini yansıtmaktadır. Konuşana en yakın olanı belirtmek için *bu/bunlar*, orta mesafedekiler için *şu/şunlar*, en uzaktakiler için ise *o/onlar* kullanılmaktadır. *Bu*, *şu* ve *o* kelimeleri, aynı zamanda işaret sıfatı olarak da işlev görmektedir. Yalın halleriyle kullanıldıklarında, isimlerden önce gelerek sıfat görevi üstlenip zamir özelliği taşımamaktadırlar. Ancak, zamir olarak kullanıldıklarında, diğer isimler gibi hal ve çoğul eklerini alarak çekimlenmektedirler. Çekim sırasında, kendileri ile hal ekleri arasına, kişi zamirlerinde olduğu gibi, bir *zamir n*'si eklenmektedir (Korkmaz, 2009, s. 420-421).

Yapılan çalışmada, işaret zamirleriyle ilgili örneklere bakıldığında, Türkiye Türkçesi yazı diliyle benzerlik olduğu görülmektedir. Yalnızca üçüncü tekil ve üçüncü çoğul şahıs zamirlerine gelen eklerle Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan bir düzleşme görülmektedir.

Tablo 6. İşaret Zamirlerinin Çekimi ve Örnekleri

Yalın Hâl	İlgi Eki	Belirtme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli	Vasıta Hâli
<i>bu</i> 162b/39	<i>bularuñ</i> 167b/162	<i>bunı</i> 165b/110				<i>bunuñla</i> 162b/46
<i>şu</i> 161b/7	<i>şunuñ</i> 161b/9					
<i>o</i> 161b/4	<i>anuñ</i> 161b/5					<i>anuñla</i> 163b/64

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.4.4. Soru Zamiri

Soru zamirleri, yerine kullanılan varlıkları ve kişileri soru yoluyla belirten kelimelerdir. Bu zamirler, *kim* ve *ne* gibi temel soru kelimeleriyle oluşup isim çekimi alabilmektedirler. Bu zamirlerle sorulan sorulara verilecek cevaplar da aynı çekim halinde ve cümle içinde aynı görevde olan isimler veya zamirlerden oluşmaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 367).

Eserde, soru zamiriyle ilgili kısıtlı sayıda örnek bulunmuştur. Bu örnekler ise Türkiye Türkçesi yazı diliyle benzerlik göstermektedir.

mısr-ı hüsniñ şāhı kimdür 163a/46
163a/46

veya burc-i cemālūñ māhı kimdür

5.4.5. Belgisiz Zamiri

Belgisiz zamirler, tam olarak belirli olmayan varlık ve nesneleri ifade etmektedir. Bu zamirler, belirsiz sıfatlardan türetilmiş olup diğer zamirler gibi çekimlenebilir özelliktedir. Ayrıca, cümle içinde farklı kişilere göre iyelik eki olarak çeşitli şekillerde kullanılabilirler (Banguoğlu, 1990, s. 368).

Metinde, *biri*, *birisi*, *birisinin*, *birisidür* gibi belirsizlik anlamı içeren kelimeler çok kullanılmıştır. Şair, kişileri ve mesleklerini tanıttığı kısımdaki beyitlerin çoğunda, onları tanıtmadan önce *biri* kelimesini kullandığı görülmektedir.

hayālī yūsufını her birinüñ 162b/40 *birisidür halīl-i nār-ı ruḥsār* 163b/67

biri bir tālib-i 'ilm 163a/49

kamunuñ çünki vaşf olmaz 167b/157

5.5. Fiiller

Fiiller, isimlerle birlikte dil bilgisinin en önemli iki ögesinden biridir. Bunlar, zaman ve mekan içinde her türlü eylemi, oluşumu ve durumu ifade etmektedir. İsimler varlıkları adlandırırken fiiller bu varlıkların hareketlerini ve durumlarını anlatmaktadır. Bu özellikleriyle fiiller, dilde ayrı bir kategori oluşturmaktadır (Gencan, 1979, s. 271).

Fiiller, birçok farklı özelliğe sahiptir. Bu özellikler sebebiyle fiilleri çeşitli açılardan ele almak gerekmektedir. Fiillerin yapısal, içeriksel ve anlamsal yönleri incelenirken aynı zamanda kılışları ve çatıları da göz önünde bulundurulmalıdır (Korkmaz, 2009, s. 527-528).

5.5.1. Yapıları Bakımından Fiiller

Yapısal açıdan incelendiğinde, fiillerin üç ana grupta toplandığı görülmektedir. Bunlardan ilki; herhangi bir ek almamış, yalın halleriyle kullanılan basit fiillerdir. İkinci grup, çeşitli ekler alarak oluşturulan türemiş fiillerden

oluşmaktadır. Son olarak, iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik fiiller, üçüncü grubu teşkil etmektedir (Korkmaz, 2009, s. 528).

5.5.1.1. Basit Fiiller

Basit fiiller, fiilin bölünemeyen en küçük anlamlı parçasıdır ve doğrudan eylemin temel anlamını içermektedir (Aksan, 1983, s. 212). J. Deny ve Z. Korkmaz, Türkçedeki basit fiillerin ses yapısını incelemiş ve benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Her iki dil bilimci de basit fiillerin çeşitli ses dizilişlerine sahip olduğunu belirtmiştir. Korkmaz'a göre en yaygın yapı ünsüz+ünlü+ünsüz şeklindedir. Bunun yanında *ünlü+ünsüz* yapısı da sık görülmektedir. *Ünsüz+ünlü*, *ünlü+ünsüz+ünsüz* ve *ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz* yapıları ise daha az sayıda bulunmaktadır. J. Deny ise basit fiillerin ses dizilişini biraz daha farklı gruplamış ve tek ünlüden oluşan fiilleri de eklemiştir. Ayrıca *ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü* yapısını da sınıflandırmasına dahil etmiştir (Korkmaz, 2009, s. 528-529; Demirci, 2010, s. 39).

Eserde basit fiillerle ilgili çok sayıda örnek bulunmuştur. Fakat metinde sık sık *eyle-*, *it-*, *kıl-* ve *ol-* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Türkçesinde sık kullanılan *kıl-* fiili, Türkiye Türkçesinde yalnızca birkaç kalıp şeklinde kullanılan bir kelime haline evrilmiştir. Metinde sık olarak kullanılan bu fiiller aşağıda sıralanmıştır.

Fillerde, iki heceli ve önceden çatı eki alarak genişleyen; fakat günümüzde eksiz halleri kullanılmayan, zamanla basitleşmiş fiiller vardır (Korkmaz, 2009, s.528-529).

Eserde, bu tarz fiillere de yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar: *eyle-* (162a/17), *dile-* (167a/148), *göster-* (163b/60) fiilleridir.

it -164a/78

eyle- 167b/162

olmuş 165a/102

kıl- 167b/165

5.5.1.2. Türemiş Fiiller

Türemiş fiiller, mevcut kelime yapılarına belirli ekler eklenerek oluşturulmaktadır. Bu süreçte, isimler veya fiil kökleri temel alınıp bunlara çeşitli türetme ekleri ilave edilmektedir. Sonuç olarak, yeni anlamlar taşıyan veya farklı işlevler üstlenen fiiller ortaya çıkmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 529). Türk dilinin yapısı incelendiğinde, türemiş fiillerin iki ana kategoride değerlendirildiği görülmektedir. Bunlardan biri isim köklerinden türetilen fiiller, diğeri ise fiil köklerinden türetilen fiillerdir (Demirci, 2010, s. 128).

- **Fiilden Fiil Yapan Ekler**

Türkçede, fiilden fiil türetme ekleri, mevcut fiil kök veya gövdelerine eklenerek yeni fiiller oluşturmaktadır. (Karaağaç, 2013, s. 314). Fiilden fiil türeten ekler, kullanım sıklığı açısından çeşitlilik göstermektedir. Bazıları oldukça yaygın olup neredeyse tüm fiillere eklenebilmektedir. Diğerleri ise daha sınırlı kullanıma sahiptir. Hatta bu ekler arasında, günümüzde neredeyse hiç kullanılmayan, sadece eski dönemlerden kalan bazı fiillerde varlığını sürdüren örnekler de bulunmaktadır. Bunlar da zamanla kökle birleşmiş onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Günümüzde bu ekle birleşen köklerin yalın hali, aslında türemiş halleriyle gösterilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 123).

Eserde, bu konuyla ilgili en çok örnek *+mA* ekiyle sağlanmaktadır. Fakat diğer eklerin kullanımı ve örnekleri oldukça azdır.

-Dir/-DUr Eki

-Dir/ DUr eki, *-it* ve *-ür* ettirgen çatı eklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Birleşimin sonucunda ortaya çıkan bu ek, zamanla bağımsız bir işlev kazanarak tek kademeli ettirme anlamı taşımaya başlamıştır. Kelime içerisinde bu ekler *-ür* ve *-tür* şeklinde de yan yana gelebilmektedir; fakat bu şekilde söz konusu kaynaşma gerçekleşemeyip anlamın da değiştiği görülmektedir. (Banguoğlu, 1990, s. 275).

Eserde bu ek -dür şeklinde kullanılmaktadır. Bu ekle ilgili tek bir örnek bulunup bu örnek aşağıda gösterilmiştir.

öldürdi 164a/70

(I/ U)n Eki

ET'den beri geniş kullanım alanına sahip olan ek, fiilin dönüşlü çatısını oluşturmaktadır. Bu ekle oluşturulan fiiller kalıcı anlamlar kazanır ve kişinin kendine yönelik eylemlerini ifade etmektedir. Sonu ünsüz ile biten kelimelerden sonra uyuma bağlı olarak ünlü harf alarak ünlü ile biten kelimelere ise direkt eklenmektedir (Demirci, 2010, s. 377).

Bu ek eserde -In şeklinde yazımıyla karşımıza çıkmaktadır. Bulunan örnekler aşağıda gösterilmiştir.

idindüm 162b/37

bulunmaz

166b/136

görünür 164a/74

-mA Eki

Türkçenin en yaygın fiilden fiil yapım eki olan bu yapı, olumsuzluk bildirmek için kullanılmaktadır. *i-* fiili dışında tüm fiil kök ve gövdelerine eklenebilen bu ek, tarih boyunca değişmeden günümüze ulaşmıştır. Fiiller normalde olumlu anlamlar taşıırken olumsuzluk için kelimelere *-ma/-me* eki getirilmektedir. Bu ek, bazı çekimlerde orta hecede kalması ve *y* sesinin etkisiyle ses değişimine uğramaktadır. Bu değişimler yazıya da yansımaktadır; fakat bazı çekimlerde ekin orijinal formu korunmaktadır (Ergin, 2009, s. 200-201).

Eserde *-mA* ekinin kullanımı diğer fiil üretme eklerine oranla daha fazladır. Bu örnekler aşağıda sıralanmıştır.

farķ itmesem anı felekden

aķanlar sanmañuz ırmağlardır

162b/29

162b/34

irişmez menzil-i keyvāne ol taş

ağmasunmı tırüñ 165b/106

162b/33

öñünde rakş uranlar çarh
şanma165b/107

yüzün gösterme yā Rabb gözi
aca 166b/134

akıtmadı akıtdı gerçi
taş166b/132

Türkçede bir işin gerçekleştirilmediğini bildiren bir diğer olumsuzluk eki -*mAz* ekiyle gerçekleştirilmektedir. Bu ek, geniş zaman çekiminde, ikinci ve üçüncü şahıslar için kullanılmaktadır (Yapıcı, 2015, s. 46).

Yapılan çalışmada bu ekle ilgili örnekler tespit edilmiştir. Bu ekin kullanımı eserde ve Türkiye Türkçesinde de aynı kuralla kullanılmaktadır. Metindeki *itmezem* örneği günümüzde daha çok Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde duyulmaktadır. Resmî Türkçede bu tarz bir kullanımın bulunmadığı dile getirilmelidir.

irişmez menzil-i keyvāne ol taş
162b/33

bulunmaz şehri ararsañ mişāli
166b/136

itmezem terk 165a/94

ķamunuñ ķünkü vaşf olmaz
şıfātı 167b/157

Türkçede yeterlilik fiilinin olumsuz geniş zaman çekimi, farklı bir yapıyla gerçekleştirilmektedir. Bu çekim, -*ImAz* veya -*AmAz* ekleriyle yapılmaktadır. Bu ekler, yeterlilik anlamı veren -*ebil/-abil* ekinin olumsuz ve geniş zaman halini birleştirmektedir. Bu kullanım, bir eylemin yapılmasının mümkün olmadığını veya yapılamayacağını ifade etmektedir (Yapıcı, 2015, s. 46).

Eserde bu yapıyla ilgili tek bir örneğe rastlanmıştır.

nazirin yazamaz naķķaş-ı çini 162b/32

-(*I/U*)*r* Eki

-(*I/U*)*r* eki, Türkçede ettirgenlik işlevi taşıyan bir ektir. Genellikle tek heceli fiil köklerine getirilen bu ek, geçmişte yaygın olarak kullanılmış ve oldukça üretken bir yapıya sahip olmuştur (Karaağaç, 2013, s. 319).

Eserde, az bulunan eklerden biridir. Bu ekin bulunduğu kelimeler aşağıda gösterilmiştir.

geçirürdüm 162b/42

içirüpdür 166a/149

(-I/U)ş Eki

-ş eki, Türkçenin tarihsel sürecinde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Bu ek cümleye farklı anlamlar katmaktadır. Bazı cümlelerde bir işin beraber ya da karşılıklı yapıldığını ifade ederken bazı cümlelerde ise fiilin değişme ve gelişmesini göstermektedir (Vural ve Böler, s. 194).

Metinde, -ş ekinin beraber veya karşılıklı anlamlarıyla ilgili bir örnek tespit edilememiştir. Aşağıda gösterilen kelimeler, -ş ekinin değişme ve gelişme anlamındaki kullanımıyla ilgili örneklerdir

irişdi 161b/11

yetişdi 162a/27

--(I/U)t Eki

Türkçede -t ettirgenlik eki, fiillere oldurma ve yaptırma anlamı katmaktadır. Bu ek ET'den Türkiye Türkçesine kadar olan süreçte yaygın olarak kullanılan eklerden olup bu ek, geçişsiz fiilleri geçişli yapmaktadır; geçişli fiilleri ise ettirgen hale getirmektedir (Demirci, 2010, s. 300).

Yapılan çalışmada, bu ekle ilgili örnekler tespit edilmiş olup aşağıda sıralanmıştır.

eyitdi 163a/46

akıtdı 164b/88

acıtdı 164a/72

• İsimden Fiil Yapan Ekler

Sözcük kökü isim olan kelimelerden yeni eylemler oluşturmaya yarayan ekler, dilin önemli yapı taşlarındandır. Bu ekler, isim ve isim benzeri sözcüklere eklenerek, onlarla bağlantılı yeni fiiller meydana getirmektedir. Eklendikleri

kelimenin anlamını koruyarak, onunla ilişkili bir eylemi veya durumu ifade eden yeni bir fiil oluşturmaktadırlar. Bu süreçte, orijinal ismin anlamsal özü korunurken, yeni bir yapma veya olma kavramı ortaya çıkarılmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 306).

İsim türetme eklerinde olduğu gibi fiil türetme eklerinde de çeşitlilik bulunmaktadır. Fakat bu çeşitlilik isimden fiil türetme eklerinde görülmemektedir. Bunun sebebi ise kullanılan eklerin işlek olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca isimden fiil türeten bazı ekler, basit yapıda değildir. Bunlar, temel eke *-n-*, *-l-*, *-r-*, *-ş-*, *-t* gibi çatı eklerinin eklenmesi ve kaynaşmasıyla oluşmaktadır. Bu birleşik ekler, isimlere eklenerek hem yeni fiil üretir hem de fiilin çatı özelliklerini belirlemektedirler (Korkmaz, 2009, s. 110).

Metnimizi yukarıdaki açıklamalara bağlı kalarak incelediğimizde, sayılı sayıda örnek bulunmuştur. Eserin tamamına bakıldığında, isimden-fiil yapım eklerinin kısır kaldığı görülmektedir.

öykünüpdür 163a/52

acıtdı 164a/72

+A- *Eki*

İsimlerden fiil türetme sürecinde önemli bir yere sahip olan bu yapım eki, iki temel işleve sahiptir: Birincisi, etken ve geçişli fiiller oluşturmaları; ikincisi ise geçişsiz oluş fiilleri meydana getirmesidir. Bu ekin Türk dilinin tarihsel gelişimi içerisinde, özellikle ET döneminde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu ve oldukça işlek bir yapıda olduğu bilinmektedir. Bu yapım ekinin dil bilimsel açıdan dikkat çeken bir özelliği de eklendiği bazı isimlerde orta hecedeki vurgunun zayıflaması sonucunda, o hecedeki ünlü sesin düşmesine neden olmasıdır (Demirci, 2010, s. 129).

Çalışmada bu ekle ilgili iki örnek bulunmuş olup bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Beñzer (< *beñiz* + *e*) 166b/136

diler (< ET *tl*+(*g*)*a*) 167a/148

+IA- Eki:

ET döneminden bu yana, tüm lehçelerde isimden fiil yapma eklerinden en çok kullanılan eklerdendir. Hemen hemen isim soylu kelimelerin sonuna eklenerek yapma ve olma anlamı katan fiiller meydana getirmektedir (Karaağaç, 2013, s. 307).

Eserde +IA ilgili çok az örnek bulunmaktadır. Bulunan örnekler aşağıdadır:

eylerler (<ET ed) 161b/3

başlamışdı 167b/166

5.5.1.3. Birleşik Fiiller

Türkçenin tarihsel gelişiminde, isim ve yardımcı fiil *bol-* > *ol-* birleşimi, Orhun Yazıtları döneminden itibaren görülmektedir. Dile yabancı unsurların girmesiyle, *ol-*, *et-* *eyle-*, *kıl-*, *yap-* gibi fiiller de bu kelimeleri fiilleştirmekte kullanılmıştır. *Bol-*, ET’de çeşitli işlevlerde yer almıştır. Sonraki dönemlerde yabancı kelime sayısının artışı, sadece Türkçe kökenli yapıların değil; yabancı isim soylu kelimelerin de yüklem olarak kullanılma ihtiyacını doğurmuş ve bu tür yapılar dilde yaygınlaşmıştır (Baydar, 2013, s. 57-58)

Türkçede birleşik fiillerin farklı bir yapısı daha vardır. Bu yapı *-i* ve *-e* zarf fiilleriyle *vermek*, *bilmek*, *durmak*, *kalmak*, *yazmak* gibi fiillerin birleşmesiyle ortaya çıkan *-sırasıyla-* *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlik*, *yakınlık* bildiren ulaçlı birleşik fiillerdir (Aksan, 1983, s. 214).

Birleşik fiiller konusuyla ilgili örnekler incelendiğinde, örneklerin tamamının bu konuyla ilgili olduğu görülmektedir. Bunun deyimlerle oluşan birleşik fiiller de vardır (Baydar, 2013, s. 63-64).

Metinde; yeterlik, tezlik, sürerlik, ve yakınlık bildiren fiilleriyle ilgili tek bir örnek bulunmuştur. Bu kelime yeterlik fiilinin olumsuzu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Metinde ayrıca *ad+ yardımcı fiil* yapısında birleşik fiiller bulunmuş olup bunlardan bazılarının deyimleşmiş birleşik fiiller olduğu dikkat çekmektedir.

yazamaz 162b/31

yüzine bakmağa göz toymaz

ele alurdu gönlüm ol perī-veş

anuñ 166b/133

165b/112

5.5.2. Anlamları Bakımından Fiiller

Fiiller, anlamları ve işlevleri açısından incelendiğinde, üç temel kategoriye ayrılabilir. Bu kategoriler, fiilin ifade ettiği eylemin veya durumun yapısına dayanmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 530).

5.5.2.1. Oluş Fiilleri

Oluş fiilleri, yüklem belirtiği eylemin kendiliğinden gerçekleşen bir durumu yansıttığını ve bu durumun eylemi gerçekleştiren özneye yöneldiğini gösteren fiillerdir. Bu fiil türünün en önemli özelliği herhangi bir nesneye ihtiyaç duymadan anlamını tamamlamaları; yani geçişsiz fiiller olmalarıdır (Vural ve Böler, 2011, s. 225).

Bu konuyla ilgili örnekler tespit edilip aşağıda sırasıyla verilmiştir.

*o yerüñ başına gün toğdı nā-
gāh* 162a/23

meger la 'lile düşmişdür nizā 'a
167a/150

*ölürsem başumçün itmezem
terk* 165a/94

beyān olmaya kopunca kıyāmet
167b/156

5.5.2.2. Kılış Fiilleri

Kılış fiilleri, öznenin aktif olarak gerçekleştirdiği ve bir nesneye yönelen eylemleri ifade etmektedir. Bu fiiller, yüklem gösterdiği işin bir varlık üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, cümlede nesne bulunmasını gerektirmektedir. Bu özelliklerinden dolayı kılış fiilleri, geçişli fiiller olarak da adlandırılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 532).

Metinde, kılış fiilleriyle ilgili örnekler bulunup aşağıda verilmiştir.

*yüzin gördi melekler geldi
vecde* 161b/2

ilāhī 'ömrini çoğ eyle anuñ
162a/26

hemān ol yirde idindüm mekānı
162b/37

o gögde istediğin yirde buldı
163b/64

5.5.2.3. Durum Fiilleri

Durum fiilleri, belirli bir durumu veya kişinin benimsediği bir tavrı ifade eden fiil türüdür. Bu fiiller çoğunlukla geçişsiz yapıdadır; yani nesne almadan anlamını tamamlayan fiillerdir. Ancak bazı durum fiilleri geçişli olabilmekte ve nesne alabilmektedir. Bu fiiller, öznenin içinde bulunduğu hali veya sergilediği davranış biçimini anlatmakta kullanılmaktadır (Vural ve Böler, 2011, s. 225).

Eserde durum bildiren fiiller incelenmiş olup örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

biḥamdi'llah vücuda geldi 'ālem 161b/1 gönül gāyet de sevdi ol diyārı
162b/36

dönerler üstine dün gün felekler 161b/3 işāret itse bir kez ol kıyāmet
166b/129

5.5.3. Fiil Çekimi

Türkçede fiiller, dilde oluş, kılış veya durum bildiren önemli bir dil bilgisi yapısıdır. Bu yapılar, yalın halleriyle sadece mastar şeklinde bulunup bir eylemin adını göstermektedir. Ancak dil içinde fiiller genellikle diğer kelimelerle ilişki kurarak farklı kalıplara girerek çekimli şekillerde karşımıza çıkmaktadırlar. Çekimli fiiller, kök veya gövdeye ek olarak kip, zaman, şahıs ve sayı gibi öğeleri de içermektedir. Çekimli fiil, kip, zaman ve şahıs eklerini alarak bir eylemi belirli bir zamana ve kişiye bağlayan kelimelerdir. Bu fiiller, hareketin kim tarafından ve ne zaman gerçekleştiğini ifade etmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 235).

5.5.3.1. Şahıs Ekleri

Anlam bakımından fiillerde üç ana başlığa ayırdığımız oluş, kılış ve durum fiillerini gerçekleştiren varlığa şahıs denmektedir (Gencan, 1979, s. 273).

Türkçede, bir cümlenin yüklemine oluşturan çekimli fiillerde, zaman ve kip eklerinin dışında eylemin hangi kişiye ait olduğunu ve kaç kişi tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ekler mevcuttur. Bu ekler, kişi ekleri olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde üç farklı kişi eki türü bulunmaktadır. Bunlar zamir kökenli olan birinci tip, iyelik kökenli olan ikinci tip ve emir çekimine özgü olan üçüncü tip kişi ekleridir. Bu ekler, fiil çekimlerinde kullanılarak eylemi gerçekleştiren kişi ve sayı bilgisini ifade etmede önemli bir işlev görmektedirler (Karaağaç, 2013, s. 355)

• I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

Fiillere eklenen bazı kişi belirten ekler, zaman ve kip ekleri almış fiil gövdelerine şahıs zamirlerinin fonetik değişime uğrayarak eklenmesiyle meydana gelmiştir. Zamir kökenli kişi ekleri olarak da bilinen bu birinci tip ekler, çeşitli zaman ve kiplerde kullanılır. Bu kullanım alanları arasında duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, istek kipi ve gereklilik kipi bulunmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 356).

Zâtî'nin *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eserinde, bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Özellikle geniş zamanın zamir kökenli şahıs eklerinin örnekleri diğer zamanlarınkine oranla daha fazladır. Bu eklerin metindeki kullanımı ile Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kullanımı benzerlik göstermektedir. Günümüzde Azerbaycan Türkçesi ve Doğu Anadolu ağızlarında kullanılan *-Am* eki, metinde duyulan geçmiş zamanın birinci tekil şahısında görülmektedir. Tek örneği bulunan bu ekin, Türkiye Türkçesindeki karşılığı *-Um/Im* şeklindedir. İkinci tekil şahısın eki her zaman düz ünlülü olup nazal *n* ünsüzü korunmuştur.

Aşağıdaki tabloda, yalnızca metinde bulunan zamir kökenli şahıs ekleri ve eklerin bulunduğu kelimelere yer verilmiştir.

Tablo 7. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri ve Örnekleri

Şahıslar	Gelen Ekler	Örnekler
1. Tekil Şahıs	-(A)m/	<i>tutmuşam</i> 165a/94
2. Tekil Şahıs	-sın	<i>şanasın</i> 163a/44
3. Tekil Şahıs	-	<i>koymuş</i> 167a/150
1. Çoğul Şahıs	-üz	<i>virürüz</i> 166a/122

2. Çoğul Şahıs	<i>-sUnUz</i>	-
3. Çoğul Şahıs	<i>-lAr</i>	<i>girmişler</i> 163a/48

Kaynak: Yapıcı, 2015, s. 52; Yazar tarafından oluşturulmuştur.

• II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri

İyelik kökenli olarak bilinen ikinci tip şahıs ekleri, yalnızca belirli zaman ve kiplerde kullanılmaktadır. Bunlar, görülen geçmiş zaman ve şart kipidir. Şart kipinde kullanımı ET döneminden sonra yaygınlaşan bu iyelik benzeri ekler, görülen geçmiş zamanda da kullanılmaktadır. Bu durum, dil bilimciler arasında görülen geçmiş zaman ekinin kökenine dair bir tartışmayı beslemektedir. Söz konusu eklerin bu zaman kipinde kullanılması, görülen geçmiş zaman ekinin isim kaynaklı olabileceği fikrini destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Karaağaç, 2013, s. 357).

Zâtî'nin *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eserinde bu konuyla ilgili pek çok örnek tespit edilmiştir. İyelik kökenli şahıs ekleri de Türkiye Türkçesi yazı diliyle oldukça benzerlik göstermektedir. İkinci tekil şahısta yine nazal *n* ünsüzünün varlığını korunduğu görülmektedir. Tıpkı zamir kökenli şahıs eklerinde olduğu gibi EAT'de başlayan ve Osmanlı Türkçesine kadar devam eden yuvarlaklaşma mevzusundan kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, yalnızca metinde bulunan iyelik kökenli şahıs ekleri ve eklerin bulunduğu kelimelere yer verilmiştir.

Tablo 8. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri ve Örnekleri

Şahıs Ekleri	Gelen Ekler	Örnekler
1. Tekil Şahıs	<i>-m</i>	<i>gördüm</i> 162b/30
2. Tekil Şahıs	<i>-n</i>	<i>ararsañ</i> 166b/136
3. Tekil Şahıs	-	<i>ursa</i> 165b/105
1. Çoğul Şahıs	<i>-k</i>	<i>işitdük</i> 167a/150
2. Çoğul Şahıs	<i>-nUz</i>	<i>şanmañuz</i> 162b/34
3. Çoğul Şahıs	<i>-lAr</i>	<i>kıldılar</i> 162a/18

Kaynak: Yapıcı, 2015, s. 52; Yazar tarafından oluşturulmuştur.

• III. Tip (Emir Çekimli) Şahıs Ekleri

Emir kipi, Türkçede özel bir yapıya sahiptir. Bu kipte, kip ve şahıs ekleri birleşik bir form oluşturmaktadır. Fiil köküne veya gövdesine eklenen kip eki, aynı zamanda şahsı da belirtmektedir. Bu nedenle, emir kipinde ayrıca şahıs ekleri kullanılmamaktadır. Emir kipinde her şahıs için farklı bir ek kullanılmaktadır. Üçüncü şahıs çoğul çekimi ise diğer kiplerle benzer şekilde yapılmaktadır; üçüncü tekil şahıs emir ekine *-lAr* çokluk eki eklenerek oluşturulmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 572).

Zâtî'nin *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eserinde bu konuyla ilgili örneklerle rastlanmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi birinci tekil ve çoğul şahısla birlikte üçüncü çoğul şahıs ekinin örnekleri metinde bulunmamaktadır. Bu ekle ilgili örnekler bakıldığında, ikinci tekil şahıs ile kurulan cümlelerin daha fazla oluşu dikkat çekmektedir. Ayrıca üçüncü tekil şahsın neredeyse tamamı eyle- fiiliyle metinde kendini göstermektedir. İkinci çoğul şahıs ekinde, *nazal n* ünlüsünün korunduğu tekrardan görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda, yalnızca metinde bulunan emir çekimli şahıs ekleri ve eklerin bulunduğu kelimelere yer verilmiştir.

Tablo 9. Emir Çekimli Şahıs Ekleri ve Örnekleri

Şahıs Ekleri	Gelen Ekler	Örnekler
1. Tekil Şahıs	<i>ayım</i>	-
2. Tekil Şahıs	-	<i>kıl</i> 167b/165
3. Tekil Şahıs	<i>-sUn</i>	<i>eylesün</i> 163b/61
1. Çoğul Şahıs	-	-
2. Çoğul Şahıs	<i>-nuz</i>	<i>şanmañuz</i> 162b/34
3. Çoğul Şahıs	<i>-sUnlAr</i>	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.5.3.2. Şekil ve Zaman Ekleri

Sözlükte isim ve fiil, farklı gerçeklikleri temsil etmektedir. İsim kendi başına var olabilirken, fiil isme bağlıdır. Örneğin, ağaç var olabilir, ama *büyü-* eylemi ağaç gibi bir varlığa ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca fiilin olumlu ve olumsuz hali eylemin

gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesiyle ilgilidir. İsimin ise olumsuzluğu olmaz; çünkü bu onların yokluğunun ifadesidir (Karaağaç, 2013, s. 358-359).

- **Bildirme Kipleri**

Bildirme kipleri isminden de anlaşılacağı gibi fiilin gerçekleşme sürecinden bahseden bir yapıdır. Türkçede bu kiplerin kapsamı oldukça geniştir ve belirli bir zaman ifadesi taşımaktadırlar. Bu kipler belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanı içermektedir. Fiil kök veya gövdelerine zaman eklerinin getirilmesi ve ardından kişi eklerinin eklenmesiyle meydana getirilmektedir. Bu kipin içerisindeki bütün zamanların ayrıca olumsuz ve soru biçimleri de vardır. Bildirme kiplerinde olumsuzluk geniş zamanın dışındaki diğer zamanlarda her zaman *-mA* eki ile yapılmaktadır. Soru biçimi ne kadar *-mI/mU* ekleriyle yapılsa da farklı özellikler göstermektedir (Aksan, 1983, s. 240).

Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman kipi, fiilin konuşma anından önce tamamlandığını belirtmektedir. Konuşmacının tanık olduğu, kesin bildiği veya tarihi kaynaklarda belgelenmiş olayları anlatmak için kullanılmaktadır. Türkçede *-DI/-DU* ekiyle oluşturulan bu kip, hem zaman hem de kip anlamı taşımaktadır. (Korkmaz, 2009, s. 584-585). Bu ek, ET dönemi metinlerinde de aynı yapıda görülmektedir. Ekin kullanımı ise kendisinden önceki *-l*, *-n*, *-r*, *-d*, ünsüzlerinden sonra *-t*; geriye kalan ünsüzlerden sonra ve istisna olarak *bar-* ve *tur-* fiillerinden sonra *-d* ünsüzü ile yazılmaktadır (Demirci, 2010, s. 466).

Görülen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinde *-DI/DU* ekleri ile yazılmaktadır. Develi'ye göre Osmanlı Türkçesinde bu ek, üçüncü tekil şahısta *-DI* şeklinde yazılırken diğer şahıslarda ise ses uyumları dikkate alınmadan her zaman *d* ünsüzü kullanılmıştır (Develi, 2012, s. 108). Metinde görülen geçmiş zaman eki olarak her zaman *d* harfi kullanılmış olup *t* ünsüzü ile ilgili bir yazım bulunmamaktadır. Birinci tekil ve çoğul şahıs ekinde görülen geçmiş zaman eki daima yuvarlak; üçüncü tekil ve çoğul eklerinde ise her zaman düz ünlüyle yazılmıştır.

Tablo 10. Görülen Geçmiş Zamanla İlgili Örnekler

Şahıslar	Örnekler
1. Tekil Şahıs	<i>irişdüm</i> 162a/28
2. Tekil Şahıs	-
3. Tekil Şahıs	<i>girdi</i> 161b/13
1. Çoğul Şahıs	<i>işitdük</i> 167a/150
2. Çoğul Şahıs	-
3. Çoğul Şahıs	<i>kıldılar</i> 161b/2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zaman kipi, *-mİş/-mUş* sıfat-fiilinden gelişmiş olup, konuşma zamanından önce gerçekleşen, ancak konuşmacının doğrudan tanık olmadığı, başkasından duyduğu veya sonradan fark ettiği olayları anlatmaktadır. Görülen geçmiş zamandan temel farkı, olayın doğrudan görülmemesi ve duyuma dayanmasıdır (Korkmaz, 2009, s. 599-600). Tarihsel gelişimine bakıldığında, ET’de *-mİş* şeklinde kullanılan bu ek, *n* ağzında *-mAş*, nadiren de *-mUş* biçimlerinde görülmüştür. O dönemde sınırlı kullanıma sahip olan ek, çoğunlukla 3. tekil şahısla kullanılmıştır (Gabain, 1988, s. 81; Özdamar, 2005, s. 77). EAT’de sadece dil benzeşmesine uğrayan ek (*-mİş*), Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde dudak benzeşmesini de kazanarak günümüzdeki dört farklı ses yapısına ulaşmıştır. Vurgulu olan bu ek, olumlu çekimlerde vurguyu üzerinde taşıırken, olumsuz çekimlerde vurgu *-mA* olumsuzluk ekinde önceki heceye kaymaktadır (Korkmaz, 2009, s. 600).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ses uyumuna bağlı olarak dört ayrı formda karşımıza çıkan bu ek, Osmanlı Türkçesinde ise ünlüsü yazılmadan (مش) şeklinde kalıp olarak yazılmaktadır (Develi, 2012, s. 116). Metinde *-mİş/mUş* şekilleriyle bulunan duyulan geçmiş zaman eki, bazı fiillerin ses uyumuna uyum sağlarken bazılarının ise uyumunu bozmuştur. Birinci tekil şahısta *-Am* eki dışında bir ek kullanılmamıştır. Azerbaycan Türkçesinde varlığını sürdürmeye devam eden bu ek, Türkiye Türkçesinde kullanılan bir ek olmayıp yalnızca Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında duyulan bir ektir. Üçüncü tekil ve çoğul şahıs ekleri ise Türkiye Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 11. Duyulan Geçmiş Zamanın Örnekleri

Şahıslar	Örnekler
1. Tekil Şahıs	<i>tutmuşam</i> 165a/94
2. Tekil Şahıs	-
3. Tekil Şahıs	<i>itmiş</i> 162b/29
1. Çoğul Şahıs	-
2. Çoğul Şahıs	-
3. Çoğul Şahıs	<i>girmişler</i> 163a/48

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Metinde duyulan geçmiş zaman eki olarak farklı bir yapının varlığı daha tespit edilmiştir. Bu yapı *-updur* yapısı olup kullanıldığı beyitlerde duyulan geçmiş zamanı ifade ettiği fark edilmiştir. Bu konuyla ilgili aşağıda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Fiil köküne, *-Ip* zarf fiil eki eklenip ardından *dur-* fiilinin geniş zamanlı çekimi getirilerek *Ip-durur* yapısı meydana getirilmiştir. *Ip-durur* yapısı ilk olarak Harezmi Türkçesinde görülmüştür. İçinde, geçmiş ve şimdiki zaman anlamı barındıran yapı, aynı zamanda şimdiki zamanda sürekliliği de ifade etmektedir. Bu yapının kökenine inildiğinde ET'deki metinlerde varlığı tespit edilmiştir. Fakat ET'deki bu yapının Harezmi Türkçesinde olduğu gibi bir anlama sahip olmadığı tespit edilmiştir (Yapıcı, 2013, s. 2808; Küçük, 2010, s. 63-64)

Türkçenin tarihi süreçlerine bakıldığında Kıpçak Türkçesinde bu yapı çeşitli eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun *Codex Cumanicus* üzerine yaptığı çalışmalarda *-p turur*, *-p tur* ve *-p* olmak üzere üç farklı kullanım tespit etmiştir. Omeljan Pritsak'ın *Kıpçakça* ve *Ermeni Kıpçakçası* adlı eserlerinde yaptığı araştırmalarda kelimelere gelen *-(I)p-tur* yapısının hem bilinen hem de duyulan geçmiş zaman işlevinde kullanımına dikkat çekmiştir. Eckmann'ın yaptığı araştırmalara göre Harezmi ve Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zamanı ifade eden ekin özellikle birinci ve ikinci şahıslarda *-p* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını tespit etmiştir. EAT'de Muharrem Ergin'in çalışmalarında görüldüğü üzere *durur* yardımcı fiili genellikle düşmüş; ancak üçüncü şahıs çekimlerinde korunmuştur. Gürer Gülsevin de diğer araştırmacılar gibi bu yapının EAT döneminde duyulan geçmiş zamanı ifade ettiğini belirtmiştir. Türkiye Türkçesinde ise bu yapının yazı dilinden kaybolmuş fakat bazı Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmekte olduğu bilinmektedir (Yapıcı, 2013, s. 2808-2811).

Metinde bu konuyla ilgili örnekler bulunmakla birlikte *-İpdur/Updur* yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı, metinde genellikle duyulan geçmiş zaman anlamı içermektedir.

anuñ-çün bu cihān maḥlūk *geçüpdür la'li nāzük ger*
olupdur 162a/14 *gülāce* 166b/134

karar u 'aqlum ol ser-tāc *fuḳā'a içürübdür ağzı şerbet*
alupdur 165a/92 *167a/149*

Şimdiki Zaman

Türkçede şimdiki zamanın tarihsel gelişimi ET'den Osmanlı Türkçesine kadar uzanan uzun bir yolculuktur. ET döneminde *-(I/U)r* eki kullanılmış ve bu ek sadece şimdiki zamanı değil; aynı zamanda geniş zamanı ve zaman zaman gelecek zamanı da karşılamıştır (Türk, 1996, s. 291; Gabain, 1988, s. 80). Bu kullanım Orta Türkçenin Karahanlı sahasına gelindiğinde değişim göstermeye başlamış Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ta şimdiki zaman olarak kullanılan ek, Harezm sahasında *-yUr* biçimiyle geniş zaman anlamı kazanırken şimdiki zaman için *fiil + zarf-fiil + turur + şahıs zamiri* yapısı kullanılmıştır (Türk, 1996, 292, 296-297). Kıpçak sahası Harezm'deki değişimleri geliştirmiş ancak geniş zaman ekini şimdiki zaman için kullanmayı sürdürmüştür. Çağatay sahasında kendine özgü şimdiki zaman ekleri gelişmesine rağmen geniş zaman ekinin şimdiki zaman işlevi de devam etmiştir (Türk, 1996, s. 298, 302).

Prof. Dr. F. Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ve Prof. Dr. Muharrem Ergin'in araştırmalarına göre Eski Anadolu sahasında özel bir şimdiki zaman eki henüz tam olarak oluşmamıştır. Bu dönem eserlerinde de şimdiki zamanın geniş zaman ekleriyle oluşturulduğu dikkat çekmiştir. Klasik Osmanlı Dönemine gelindiğinde ise EAT'de görülen *yori-* fiilinden gelişen *-yor* ekinin kullanımı 15. yy.dan itibaren başlamış özellikle 17 ve 18. yy.larda yaygınlaşmıştır. Ancak başlangıçta bu ekin kullanımı sınırlı kalmış; daha çok üçüncü tekil şahısta tercih edilirken diğer şahıslarda geniş zaman ekleri kullanılmaya devam edilmiştir. Ayrıca bu dönemde *-mAdA* ve *-mAkda* yapılarının da şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılmıştır (Türk, 1996, s. 304, 306-307).

Eserde bu konuyla ilgili örnek bulunmamaktadır.

Geniş Zaman

Geniş zaman kipi, bir eylemin farklı zaman dilimlerinde gerçekleşme olasılığını gösteren esnek bir yapı özelliği taşımaktadır. Gabain'in tespitlerine göre bu kip çoğunlukla şimdiki zaman, kimi zaman da gelecek zaman anlamı taşımaktadır. ET döneminde şimdiki zamandan ayrı olmayan bu kip, çeşitli eklerle karşılanmıştır. En yaygın kullanılan *-Ur* eki, daha seyrek olarak *-Ar* eki ve nadiren *-Ir* eki görülmektedir. Fiil tabanının özelliğine göre ek seçimi değişmektedir; fiil ünlüyle bittiğinde *-yUr* şeklini alırken, çok heceli fiillerde genellikle *-Ur*, tek heceli ünsüzle biten fiillerde ise günümüz Türkiye Türkçesindeki benzer bir kullanım görülmektedir (Ercilasun, 2017, s. 183; Gabain, 1988, s. 80). Geniş zamanın en belirgin özelliği, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman dilimini kapsaması ve kesinsizlik ifade etmesidir (Özdemir, 1967, s. 179).

Metinde kullanılan geniş zaman eki ile günümüzdeki geniş zaman ekiyle aynıdır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere yalnızca bir örnekte farklılık bulunmaktadır. Bu ek, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmasa da Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında ve Azeri Türkçesinde hala kullanılan bir ektir.

Tablo 12. Geniş Zamanın Örnekleri

Şahıslar	Örnekler
1. Tekil Şahıs	<i>itmezem</i> 165a/94
2. Tekil Şahıs	-
3. Tekil Şahıs	<i>ider</i> 164a/73
4. Çoğul Şahıs	<i>virürüz</i> 166a/122
5. Çoğul Şahıs	-
6. Çoğul Şahıs	<i>dönerler</i> 161b/3

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

• Tasarlama Kipleri

Türkçede eylem çekimlerinin önemli bir bölümünü oluşturan tasarlama kipleri, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi düşünülen veya arzulanan eylemleri ifade etmek için kullanılan dilbilgisel yapılardır. Bu kiplerin en belirgin özelliği,

eylemin şekil kavramını doğrudan yansıtırken, zaman boyutunu dolaylı olarak içermesidir. Her ne kadar bu kipler öncelikli olarak eylemin oluş biçimini vurgulasa da, özünde geleceğe yönelik bir zaman algısını da barındırmaktadır. Bu yapılar, konuşanın zihninde tasarlanan eylemin niteliğine göre çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 1967, s. 186-187).

Emir Kipi

Orhun Abideleri'nde emir kipinin kullanımı, Türk dilinin en eski yazılı örneklerini sunmaktadır. Bu yazıtlarda toplam elli yedi emir kipi cümlesi bulunur ve her şahıs için farklı ekler kullanılmıştır. Birinci tekil şahısta ünsüzle biten kelimelerde *-AyIn*, ünlüyle bitenlerde *-yIn* eki; ikinci tekil şahısta *-gIl* eki, ekli ve eksiz olmak üzere iki farklı yapıda görülmüştür. Üçüncü tekil şahısta olumlu cümlelerde *-zun* eki, olumsuz cümlelerde pekiştirme göreviyle *-çun* eki kullanılmıştır. Birinci çoğul şahısta *-Ilm* veya *-Allm* ekleri tercih edilmiş ikinci çoğul şahısta ise *-(I/U)ng* eki kullanılırken ET'de görülen *-nglAr* şekli bu yazıtlarda yer almamıştır. Üçüncü şahıs için ise herhangi bir ek tespit edilememiştir (Şanlı, 1997, s. 237-242).

Türkçede emir kipi, diğer kiplerden farklı bir yapıya sahiptir. Bu kipte, fiile eklenen kip eki, hem zamanı hem özneyi içererek geleneksel dil bilgisi anlayışının aksine ayrı bir şahıs ekine ihtiyaç duyulmamaktadır. Sadece üçüncü çoğul şahıs çekiminde, teklik çekiminin üzerine *-lAr* çoğul eki getirilerek çokluk anlamı sağlanmaktadır. Dil bilgisi çalışmalarında, özellikle birinci ve üçüncü şahıs çekimlerinin yorumlanmasında araştırmacılar arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu durum, emir kipinin yapısının farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. (Korkmaz, 2009, s. 665-666). Emir kipinin yapısıyla ilgili önemli tespitlerde bulunan Muharrem Ergin ve Emin Özdemir benzer görüşleri paylaşmaktadır. Ergin, Türkçede kişinin kendine emir verme durumunun yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığını ve dilin doğal yapısını yansıtmadığını savunmuştur. Ona göre Türkçe, her şahıs için farklı emir ekleri bulunduran özel bir dildir ve zamanla düşen istek birinci şahıs eklerinin yerini emir ekleri almıştır. Özdemir de bu görüşü destekleyerek, insanın kendine ve başkalarına emir

veremeyeceği düşüncesinden hareketle, emir kipinin birinci ve üçüncü şahıslarının istek kipiyle kaynaştığını belirtmiştir. (Ergin, 2009, s. 307; Özdemir, 1967, s. 190). Zeynep Korkmaz ise Muharrem Ergin ve Emin Özdemir'le aynı görüşü paylaşarak karşıt görüşte olanları eleştirmiştir. Korkmaz'a göre bu görüşlerin iki temel sorunu vardır: Emir kipinin tarihsel gelişimini ve işlevlerini göz ardı ederek sadece Türkiye Türkçesindeki kullanımına odaklanmaları ve dil malzemesini derinlemesine incelemenden biçimsel yapıya takılıp kalmalarıdır. (Korkmaz, 2009, s. 666-667).

Metinde, birinci tekil ve çoğul ekiyle birlikte üçüncü çoğul eki de örnekleri bulunmayan şahıslardandır. İkinci tekil şahıs eksiz yapıda olması ve üçüncü tekil şahısın *-sün* ekini almasından kaynaklı Türkiye Türkçesi ile bir benzerlik söz konusudur. Fakat ünlülerin yuvarlak şekillerinin kullanılması açısından ise farklılık göstermektedir. EAT döneminde *-n* ve *-nUz* şekliyle görülen emir kipinin ikinci çoğul şahıs eki, Osmanlı Türkçesinde de benzer yapıyla karşımıza çıkmaktadır (Develi, 2012, s. 134). Türkiye Türkçesinde *Nazal n* olmamasından kaynaklı Osmanlı Türkçesi dönemi sonrasında bu ek *-In/InIz* şeklini almıştır. Eserde ise bu ek, nazal *n* ünsüzü ile yazılmış olup varlığı korunduğu görülmektedir.

Tablo 13. Emir Kipi

Şahıslar	Örnekler
1. Tekil Şahıs	-
2. Tekil Şahıs	<i>göster</i> 163b/60
3. Tekil Şahıs	<i>eylesün</i> 164a/72
1. Çoğul Şahıs	-
2. Çoğul Şahıs	<i>şanmañuz</i> 162b/34
3. Çoğul Şahıs	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstek Kipi

İstek, günlük hayatımızda bir şeyi elde etmek veya bir şeyin olmasını arzu etmek için kullandığımız bir ifade biçimidir. Emir kadar sert, rica kadar kibar olmayan (Demir, 2007, s. 174) bu kip, Türkiye Türkçesinde özellikle dikkat çeken bir özellik, birinci şahıs çekimlerinin diğer şahıslardan farklı bir yapıya sahip olmasıdır. Birinci şahısta kullanılan *-(y)-AyIm* ve *-(y)-Allm* ekleri, ET'deki *-AyIn*, *-Allm* eklerinin modern uzantılarıdır. Ayrıca istek ve emir kipinin birinci şahıslarının ekleri hakkında dil bilimciler ikiye ayrılmıştır (bk. Emir kipi başlığı s. 123). Diğer

şahıslarda görülen -A eki ise 13. yy.dan sonra Eski ve Orta Türkçedeki -gA ekinin ön sesinin kaybolmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu tarihsel süreç, Türkiye Türkçesinde görülen yapısal ikiliğin temelini oluşturmaktadır. EAT’de işlevsel bir dallanma yaşayan -A eki, zamanla gelecek zaman gösterme özelliğini yitirerek, daha çok geniş zaman, gereklilik, istek ve emir işlevlerinde yoğunlaşmıştır (Korkmaz, 2009, s. 648-651).

Bu ekin birinci tekil şahısta kullanımı, yalnızca ağızlarda duyulmaktadır. İkinci tekil şahısta -AsIn/ -AsInIz ekleri kullanılır ve olumsuzu rica ve uyarı anlamı taşımaktadır. Üçüncü şahıs eki olan -sIn/sUn eki uzun süre -sUn (سون) şeklinde yazılırken daha sonra ünlü uyumuna girip -sIn (سين) şekli ile yazıldığı da görülmektedir (Develi, 2012, s. 134-135). Eserde, bu kipin birinci tekil şahıs ekiyle yalın halde çekimlenmiş örneği bulunmamış olup birinci tekil şahısla çekimlenen örneklerin birleşik zamanla olduğu tespit edilmiştir. İkinci ve üçüncü tekildeki çekimlenmesi ise -A istek kipinin alınması ile oluşturulmuştur.

Tablo 14. İstek Kipi

Şahıslar	Örnekler
1. Tekil Şahıs	şayaydum 165a/98
2. Tekil Şahıs	şanasın 163a/44
3. Tekil Şahıs	ide 163b/58
1. Çoğul Şahıs	-
2. Çoğul Şahıs	-
3. Çoğul Şahıs	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dilek Şart Kipi

Türkçede, Dilek-Şart kipi -sA ekiyle karşılanan iki farklı anlamı ifade eden bir yapıdır. Bu ekin, şart kipi şeklinde kullanılması dilde koşullu ilişkileri örme görevi üstlenmektedir. -sA ekiyle inşa edilen bu yapı, diğer tasarlama kiplerinden farklı olarak yalnız başına bir yargı taşımamaktadır. İşlevi, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini belirli bir şarta bağlayan yardımcı bir öge niteliği taşımaktır (Korkmaz, 2009, s. 676).

-sA ekinin dilek kipi olarak kullanılması ise kişi tarafından bir işin yapılmak istenildiğini ve kişinin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirmektedir. Bu dilek

kavramı iki farklı durum üzerinden yapılabilmektedir. Bu durumlar: Gerçekleşmesi mümkün olmayan ve henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşebilecek durumlardır (Benzer, 2010, s. 132).

Yazıtlarda dilek-şart kipi olarak en çok -sAr ekinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Köktürkler döneminde zarf-fiil olarak kullanılan bu ek, Uygurlar döneminde ise şahıs zamiri olarak şart kipi olarak kullanıldığı görülmektedir (Gabain, 1988, s. 91; Ercilasun, 2017, s. 278). ET döneminde -sAr biçiminde var olan ek, 11. yy.dan itibaren önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Sondaki -r ünsüzünün zamanla eriyip kaybolmasıyla, ek -sA (< ET -sar) formuna dönüşmüştür (Korkmaz, 2009, s. 678).

Metinde, dilek ve şart kipi ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerin şahısları iyelik kökenli olup genellikle üçüncü tekil şahısı ifade etmektedir. *Şehr-engîz-i Edirne*'de bulunan dilek-şart eki Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, -sA ekinin dilek ve şart anlamında kullanılan kelimeler ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 15. Şart Kipi Örnekleri

Şahıslar	Dilek	Şart
1. Tekil Şahıs	<i>eylesem</i> 165a/92	-
2. Tekil Şahıs	-	-
3. Tekil Şahıs	<i>olsa</i> 164a/70	<i>ursa</i> 165b/105
1. Çoğul Şahıs	-	-
2. Çoğul Şahıs	-	-
3. Çoğul Şahıs	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.5.3.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Türk dilinin fiil sistemi, zengin ve katmanlı bir yapıya sahiptir. Fiiller, dilimizde çekime girmeden kip, zaman ve kişi ekleri almadan bir anlam ifade etmemektedir. Bu ekler, fiillere yalnızca dil bilgisel işlev kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda olayların zamansal ve kipsel boyutunu da aktarmaktadırlar. Fiil çekimleri, Türkçede iki temel kategoride incelenmektedir. Bunlar basit ve birleşik çekimdir. Basit çekimde fiiller doğrudan kişi ve zaman ekleriyle çekime girerken birleşik çekimde daha karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır. Hikâye (-DI), rivayet (-

mİş) ve şart (-sA) ekleri, *i-* ek fiilinin çekim biçimleri olarak basit çekime uğramış fiillerle birleşerek yeni ve zengin anlamsal yapılar meydana getirmiştir (Şahin, 2003, s. 158).

- **Duyulan Geçmiş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri**

Duyulan geçmiş zaman, basit çekimli fiillerde bir eylemin başkasından duyularak aktarıldığı anlamını taşıırken birleşik çekimlerde hikaye ekini alarak doğrudan yaşanmış gözlemlenmiş eylemleri anlatma görevini üstlenmiştir (Korkmaz, 2009, s. 737).

Eserde, duyulan geçmiş zamanın yalnızca hikâye birleşik fiili ile çekimi bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodada görüldüğü üzere rivâyet ve şart çekimlerine ait herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

Tablo 16. Duyulan Geçmiş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri

Şahıslar	Hikâye Birleşik Zamanlı Fiiller	Rivâyet Birleşik Zamanlı Fiiller	Şart Birleşik Zamanlı Fiiller
1. Tekil Şahıs	-	-	-
2. Tekil Şahıs	-	-	-
3. Tekil Şahıs	<i>başlamışdı</i> 167b/166	-	-
1. Çoğul Şahıs	-	-	-
2. Çoğul Şahıs	-	-	-
3. Çoğul Şahıs	<i>olmuşlardı</i> 162a/18	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- **Geniş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri**

Asıl fiilin geniş zaman ekini alması ve *i-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman ekiyle çekimlenmesi esasına dayanan geniş zamanın hikayesi, eylemlerin geçmişle gelecek arasındaki mesafede gerçekleştiğini bildiren birleşik çekimli fiildir. Geniş zamanın rivâyeti ise daha geniş bir zaman aralığında meydana gelen eylem ve durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 743, 761).

Zâtî'nin Şehr-engîz-i Edirne'sinde, geniş zamanın birleşik zamanlı çekimleriyle ilgili diğer maddelere nazaran daha çok örnek bulunmaktadır. Bulunan örnekler aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 17. Geniş Zamanın Birleşik Zamanlı Çekimleri

Şahıslar	Hikâye Birleşik Zamanlı Fiiller	Rivâyet Birleşik Zamanlı Fiiller	Şart Birleşik Zamanlı Fiiller
1. Tekil Şahıs	<i>idinürdüm</i> 162b/38	-	<i>ölürsem</i> 165a/94
2. Tekil Şahıs	-	-	<i>ararsañ</i> 166b/124
3. Tekil Şahıs	<i>iderdi</i> 165b/104	-	<i>gelürse</i> 164b/84
1. Çoğul Şahıs	<i>oğurduğ</i> 163b/62	-	-
2. Çoğul Şahıs	-	-	-
3. Çoğul Şahıs	-	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

• İstek Kipinin Birleşik Zamanlı Çekimleri

İstek kipinin geçmiş zamanla birleşmesiyle oluşan bu yapı, Türkçede yaygın kullanılan bir yapı değildir. Bunun yerine, konuşma ve yazı dilinde daha çok şart kipinin hikâyesi tercih edilmektedir. Bu tercihin sebebi, şart eki olan -sa'nın içinde barındırdığı dilek ve istek anlamından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bazen istek hikâyesinin de şart hikâyesinin yerine geçtiği görülmektedir (Ergin, 2009, s. 323).

Aşağıdaki tabloda bu konuyla ilgili örnekler bulunmaktadır. *olaydum* kelimesi “*Bir altun düğme olaydum aña āh*” 161b/6 cümlesinde istek, dilek anlamında kullanılırken *aynı kelime* “*Ele alurdı göñlüm ol perî-veş / Eger penbeyle cem ‘olaydı āteş*” 165b/112 beyitinde şart koşma anlamı ifade ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 18. İstek Kipinin Birleşik Zamanlı Çekimleri

Şahıslar	Hikâye Birleşik Zamanlı Fiiller	Rivâyet Birleşik Zamanlı Fiiller	Şart Birleşik Zamanlı Fiiller
1. Tekil Şahıs	<i>olaydum</i> 161b/6	-	-
2. Tekil Şahıs	-	-	-
3. Tekil Şahıs	<i>olaydı</i> 165b/112	-	-
1. Çoğul Şahıs	-	-	-
2. Çoğul Şahıs	-	-	-
3. Çoğul Şahıs	-	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.5.3.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk ve Soru Şekilleri

Türkçede fiilin olumsuz hale getirilmesi, fiil kök veya gövdesiyle fiil çekim ekleri arasına -mA olumsuzluk ekinin getirilmesiyle sağlanmaktadır. Bu ek, fiile yeni bir olumsuzluk anlamı katarak fiilden fiil türeten önemli bir dilbilgisel unsurdur. Söz

konusu olumsuzluk eki, *i-* yardımcı fiili dışındaki tüm fiil çekimlerinde kullanılmaktadır. Bazı durumlarda, *-mA* olumsuzluk eki ses değişikliklerine maruz kalabilmektedir. Şimdiki zaman çekiminde, *-yor* ekinin etkisiyle ekin ünlüsü daralmakta ve *-mI* biçimine dönüşmektedir. Bu değişim, konuşma dilindeki kurallardan yazı diline de yansımıştır. Geniş zaman çekiminde de *-mA* eki özel bir yapıya bürünmektedir. Bu kipin birinci tekil şahısla birlikte çoğul eklerinin ardından gelen geniş zaman eki olan *-r* düşer ve ünsüz uyumuna bağlı olarak değişmiştir. İkinci ve üçüncü tekil ve çoğul şekillerinde ise *-mA* ekinin ardından *-r* eki geldiğinde *-mA* ekinin yanına bir *z* harfi eklenerek olumsuz kelime oluşturulmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 573-574).

Zâtî'nin bu eserinde, çoğunlukla olumlu cümleler bulunmaktadır. Olumsuz yapıdaki fiil cümleleri çok az sayıda bulunmakla birlikte duyulan geçmiş zaman ve istek kipinde tek bir örneğe dahi rastlanmamıştır.

Tablo 19. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk

Şahıslar	Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuzluğu	Geniş Zamanın Olumsuzluğu	Emir Kipinin Olumsuzluğu	Dilek-Şart Kipinin Olumsuzluğu
1. Tekil Şahıs	-	<i>itmezem</i> 165a/94	-	<i>itmesem</i> 162b/29
2. Tekil Şahıs	-	-	<i>şanma</i> 165b/107	-
3. Tekil Şahıs	<i>akıtmadı</i> 166b/132	<i>toymaz</i> 166b/133	<i>ağmasun</i> 165b/106	-
1. Çoğul Şahıs	-	-	-	-
2. Çoğul Şahıs	-	-	-	-
3. Çoğul Şahıs	-	-	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkçe fiillerde soru anlam eki olarak kullanılan *-mI/-mU*, şahıs eklerinden sonra eklenmektedir. Bu ek, eylemin kim tarafından gerçekleştiğini sorgulamak için kullanılmaktadır. Yani soru eki, fiil kök veya gövdesini değil, fiilin şahıslara göre çekimini etkilemektedir. Ses benzeşmesi kurallarına uyarak biçimlenen *-mI/-mU* eki, imla açısından çekimli fiilden ayrı yazılmaktadır. Soru ekinin çekimli fiillerdeki konumu kiplere göre değişkenlik göstermektedir. Görülen geçmiş, şart, emir ve istek kiplerinde şahıs eklerinden sonra gelirken; duyulan geçmiş, şimdiki, gelecek, geniş zaman ve gereklilik kiplerinde şahıs eklerinden önce yer almaktadır. Bu kiplerin üçüncü şahıs çekimlerinde ise yine zaman ekinin sonra kullanılmaktadır. Emir

kipinin ikinci teklik ve çokluk çekimlerine ise soru eki getirilememektedir (Korkmaz, 2009, s. 575).

Şehr-engîz-i Edirne'de, fiillerdeki olumsuz yapının dışında soru yapılarının da az sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Sözde soruların dışında bu konuyla ilgili yalnızca bir örnek bulunmuştur. Ayrıca bulunan örnek, olumsuz soru cümle yapısında olması açısından dikkat çekmektedir.

perî başına ağmasun mı tîrûñ 165b/106

5.5.4. Ek Fiiller

Türk dilinin tarihsel gelişiminde önemli bir yere sahip olan ek fiil, kökenini *Divanü Lûgat-it-Türk*'te karşımıza çıkan *ermek* masterından almaktadır. Bu dil bilgisel yapı, dil sistemimizde görev unsurları arasında yer alarak cümleye anlamdan ziyade işlevsel bir nitelik kazandırmaktadır.. Tarih boyunca çeşitli evrimsel süreçlerden geçen *ermek*, başlangıçta *olmak* anlamını taşıırken, zamanla *yetişmek*, *olgunlaşmak* ve *dokunmak* vb. gibi farklı anlamsal boyutlar kazanmıştır. Bu ek, tek başına varlık gösterememiş ve yapım ekleriyle yeni sözcükler türetememiştir; bunun yerine, diğer kelimelerle birleşerek onları fiilleştirme özelliği sergilemiştir. Dilimizin tarihsel sürecinde ek fiil görevi yalnızca +E(r)- morfemiyle sınırlı kalmamış, Eski Uygur Türkçesi döneminde +D(I)(r)-, +(B)O(l)- ve *tetir/titir* formları da bu işlevi üstlenmiştir. Batı Türkçesine geçiş sürecinde fonetik bir değişime uğrayan yapı, *r* sesini kaybederek ve *e* sesinin *i*'ye dönüşmesiyle *i-mek* formuna evrilmiş, Türkiye Türkçesinde ise kullanım biçimine göre ayrı yazıldığında yardımcı fiil, bitişik yazıldığında ek işlevi *ek-fiil* olarak adlandırılmıştır (Özalan, 2014, s. 220-224; Ediskun, 1999, s. 187).

i-mek ek fiilinin Türkçedeki en temel işlevi, ad kategorisindeki sözcükleri fiilleştirmek ve basit zaman kiplerini birleşik yapılara dönüştürmektir. Bu yapı, diğer fiillerden farklı olarak sınırlı bir kip sistemine sahiptir ve yalnızca bildirme niteliğinde dört temel kipi bünyesinde barındırır: zaman kavramını ifade eden geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman kipleriyle birlikte şart kipi de bu sistemin içerisinde yer almaktadır. Her ne kadar asıl fiillerden farklı bir yapıya

sahip olsa da, ek fiilin kip ve zaman anlamı, tıpkı diğer fiillerde olduğu gibi, zaman ekleri aracılığıyla sağlanır (Korkmaz, 2009, s. 702-703).

İsimden fiil yapan ek fiilin geniş zaman çekiminin dışında, görülen/duyulan geçmiş ve şart çekimleri metinde bulunmamaktadır. Eserde, isimden fiil yapan ek olarak çoğunlukla ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil şahıs çekimi olan *-dUr* eki kullanılmıştır.

• Ek Fiilin Geniş Zamanlı Çekimi

Ek fiilin geniş zaman çekimi, Osmanlı Türkçesi döneminde, özellikle birinci ve ikinci kişilerde kişi zamirleriyle yakın bir ilişki gözlenmektedir. Bu dönemde teklik birinci kişide *-im*, *-em*, *-in*, *-en*, *-ven*, *-vem* gibi çeşitli formlar kullanılırken, ikinci kişide teklik ve çokluk için *-sin*, *-sen*, *-siz* biçimleri tercih edilmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesine gelindiğinde, bu yapılar asıl fiil ekleri ve iyelik ekleriyle bir benzeşme sürecine girmiştir. Teklik ikinci kişideki değişim özellikle dikkat çekicidir çünkü bu değişim sadece yazım düzeyinde kalmıştır. Artık Türkçede gırtlaklı ünlü söylenişi kalmadığından, *sin* ekindeki *n* harfinin yazımı değişmiş ve çeviri yazılarda *+sİn* yerine *+sIn* tercih edilir olmuştur. Bu sistemin ilginç bir başka yönü ise üçüncü tekil kişide kullanılan *-Dİr* ekidir. Bu ek, *dur-* fiilinin geniş zaman çekimi *durur*'un kısalmasıyla ortaya çıkmıştır (Deny, 1941, s. 320-322).

Türkçenin en eski yazılı belgelerinin bulunduğu Köktürk döneminde *+Dİr* eki, fiil çekimlerinde yer almamaktadır. Bu yapının dilimize dahil olma süreci, Uygur Türkçesi döneminde başlamıştır. Uygur metinlerinde *tur-* şeklinde görülen bu yapı, birleşik zaman oluşturmada kullanılmaya başlanmıştır (Savran, 2008, s. 165-166). Gabain'in de belirttiği gibi, bu dönemde *er-* ve *bol-* yapılarına kıyasla daha az tercih edilse de, "*tüşmiş tururlar*" örneğinde olduğu gibi günümüzdeki *-miştir* yapısının erken bir formu olarak karşımıza çıkmıştır (Gabain, 1988, s. 87-88).

Şehr-engîz-i Edirne'de, ek fiilin geniş zaman birinci tekil şahıs çekimine ait tek bir örnek bulunmaktadır. Bulunan örneğin birinci tekil şahısta *-em* eki ile yapıldığı görülmektedir. *-em* eki günümüzde Azerbaycan Türkçesinde ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait ağızlarda bulunmaktadır.

itmezem 165a/94

Ek fiilin geniş zaman ikinci tekil şahıs çekimi metinde bulunmamaktadır.

Eserde, ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil şahıs çekimi olan *-Dİr/DUr* eki, her zaman *-dUr* eki getirilerek yapılmıştır. Ek fiil konusuyla ilgili en çok örneği bu başlık teşkil etmektedir. Türkçe kökenli kelimelerin dışında, Arapça ve Farsça kelimelerden hatta terkiplerden sonra da *-dUr* ekinin kullanımı bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir.

degildür 161b/9

ehl-i şafâdur 164a/68

çokdur 163b/56

hasandur 164b/91

Çalışmada ek fiilin geniş zaman birinci çoğul çekimiyle ilgili tek bir örneğe rastlanmıştır. Bu örneğin şahıs eki ise *-üz* olarak tespit edilmiştir.

virürüz 166a/122

Zâtî'nin bu eserinde, ek fiilin geniş zaman ikinci çoğul şahıs çekimiyle ilgili herhangi bir örnek yoktur.

İncelenen metinde ek fiilin geniş zaman üçüncü çoğul ekiyle ilgili herhangi bir örnek bulunamamıştır.

Ek fiilin cümlede iki farklı görevi vardır. Bunlardan ilki yukarıda da anlatıldığı üzere isim kök ve gövdelerine gelen *i-mek* fiiliyle ismin fiilleştirilmesi olup ikinci görevi ise cümle sonunda çekimlenmiş fiile eklenerek birleşik çekimli fiiller meydana getirmektedir (Karaağaç, 2013, s. 392). Birleşik çekim olarak adlandırdığımız bu yapıyı, hikâye, rivâyet ve şart unsurları oluşturmaktadır. Doğrudan tanıklık edilen olaylar için hikâye, başkalarından duyulan veya sonradan fark edilen durumlar için rivayet, varsayımsal durumlar için ise şart terimleri kullanılmaktadır. Bu sistemde, önce temel anlamı taşıyan asıl fiil, ardından ek fiil gelmektedir (Özdemir, 1967, s. 191-192) (Eserimizin bu konuyla ilgili örnekleri için bk. Fiillerin Birleşik Çekimleri s. 127).

- **Ek Fiilin Olumsuzu**

Türkçede, fiillerin olumsuz yapısı genellikle *-mA* ekiyle kurulurken, ek fiilin olumsuz yapısı farklı bir yol izlemektedir. Bu farklılığın kökeni, dil tarihimizin derinliklerine uzanmaktadır (Banguoğlu, 1990, s. 475). Günümüzde kullandığımız *değil* sözcüğü, çekimli fiillerde ve bağlaçlarda kullanımının yanında ek fiilin olumsuz yapısını oluşturmak için de kullanılmaktadır. Yukarıda bahsedilen dört kipin her bir şahısına gelebilen ek, geniş zamanın tüm şahıslarında ve diğer zamanların çoğu çekiminde düştüğü görülmektedir.

Ek fiilin olumsuzu yuvarlak ünlülü yazılan *degül* kelimesine, yine yuvarlak ünlülü yazılan *-dUr* eki eklenerek meydana getirilmiştir. Birkaç örneğin *degül* şeklinde olduğu görülmektedir (Korkmaz, 2009, s. 716).

Eserde ek fiilin olumsuz yapısıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Bulunan örneklerin hepsi geniş zaman çekimindedir.

*âdem degildür*161b/9

degildür vaşfa kâbil 164b/81

degil ma'nide 163a/49

degül tutdığı 164b/87

5.5.5. Fiilimsiler

Fiilimsiler, fiillerin özelliklerini taşımakla birlikte, tam bir yargı bildirmeyen dil bilgisel yapılardır. Bunlar, dile anlatım zenginliği ve esneklik kazandırırken ifade edilmek isteneni kısa ve öz biçimde aktarma olanağı sunmaktadır. Çekimli fiillerden farklı olarak kip, zaman, kişi ve sayı ekleri almayan bu yapılar, yan cümle kurabilme ve bağlaç işlevi görme özellikleriyle dikkat çekmektedir. Dil bilgisi kaynaklarında farklı terimlerle anılan fiilimsiler, eklemeli dillere özgü yapılardır. Bu yapılar, eylemlerden türemelerine rağmen eylemin tüm özelliklerini barındırmamaktadır. Olumsuzluk, iyelik ve çatı eki alabilmelerine karşın eylem çekimine girmedikleri için eylemlerden ayrılmaktadırlar. Sıfat-fiiller dışındaki fiilimsilerde zaman kavramı bulunmamaktadır. Fiilimsiler, kullanım amaçları ve anlamsal özellikleri bakımından isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç temel kategoride incelenmektedir (Bayraktar, 2004, s. 3; Leontiç, 2017, s. 70).

- **İsim-Fiiller**

İsim-fiil yapıları, fiillerin adlaşmış biçimleri olarak karşımıza çıkar ve bir eylemin, durumun veya oluşun adını karşılar. Bu yapılar, fiillerin mastar olarak adlandırılan biçimlerdir. Yani herhangi bir fiili adlandırırken veya anarken kullandığımız bu yapılar, fiilin özünü koruyarak onu isimleştiren özel dil bilgisel formlardır (Hacıeminoğlu, 1996, s. 162). Bu dil bilgisel yapıda, Türkiye Türkçesinde *-mAk*, *-mA* ve *-Iş* ekleriyle türetilen hareket ismi, grubun ana unsuru olarak çoğunlukla son kısımda yer almaktadır. Tıpkı diğer fiil kökenli gruplarda olduğu gibi bu yapıda da yüklem işlevini üstlenen hareket isminin anlamsal bütünlüğü; özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf ögeleriyle sağlanmaktadır. Ancak bu yüklemisel kullanımda herhangi bir yargı anlamı taşımamaktadır. İsim-fiil gruplarının dikkat çeken bir diğer özelliği, ortak isim-fiilli yapılarda tekrara düşülmemesidir. Şiirsel anlatım ve günlük konuşma dilinde isim-fiilin konumu değişkenlik gösterebilirken vurgu daima hareket isminden önceki öge üzerinde belirginleşmektedir (Karahana, 2010, s. 55).

-mAk Eki

Fiilleri isimlendirme görevini üstlenen *-mAk* eki, fiil köklerine eklenerek mastar oluşturmaktadır. Bu yapı, eylemi bir isim gibi ifade ederek isim-fiil olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu ek, yalın haldeki fiillerin yanı sıra türetilmiş ve birden fazla sözcükten oluşan birleşik fiillere de getirilebilmektedir (Leontiç, 2017, s. 70).

-mAk isim-fiil eki, Türkçenin tarihsel gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Orhun yazıtlarında yalnızca bir kez karşımıza çıkan bu ek, günümüzdeki mastar işlevinden farklı olarak, fiilleri kalıcı isimlere dönüştüren bir yapım eki olarak kullanılmıştır (Bayraktar, 2000, s. 9). Öte yandan, dil biliminin önemli isimlerinden Kaşgarlı Mahmud, *-(I)g* ekini isim-fiil kategorisinde değerlendiren ilk bilim insanı olmuştur. Onun, bu ekin fiilleri isimleştirdiğini ve izafet yoluyla mastar oluşturduğunu açıklaması, günümüz dil çalışmalarına da rehberlik etmektedir. (Bayraktar, 2000, s. 27-28). Osmanlı Türkçesi gramer kitaplarında isim-fiiller, *ism-i masdar* başlığı altında ele alınmıştır. Bu yapılar, ek türüne göre ikiye ayrılmıştır:

Kalın ünlülü fiillere getirilen *-mak* eki *masdar-ı sakil*, ince ünlülü fiillere eklenen *-mek* eki ise *masdar-ı hafif* olarak adlandırılmıştır (Bayraktar, 2000, s. 8).

Bu bilgi ışığında, metinde *masdar-ı hafif* ile ilgili iki örnek tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesiyle aynı olduğu söylenebilmektedir.

beyān itmek 163a/50

dimek 166b/137

-mA Eki

Fiilin ifade ettiği eylemi iş olarak adlandıran *-mA* eki, hem yalın fiillere hem türetilmiş fiillere hem de birden fazla sözcükten oluşan birleşik fiillere getirilebilmektedir. Bu ek, fiile eklenerek hareketin ve oluşun adını meydana getirmektedir (Leontiç, 2017, s. 71).

-mA ekinin tarihsel gelişimine baktığımızda, Orhun yazıtlarında *-mA* eki tek bir örnekte tespit edilmiş olup burada yapım eki olarak kullanılmıştır. Bu ekin işlevi daha sonraki dönemde değişikliğe uğramış ve Uygur Türkçesinde *-mA* şeklinde kullanılarak fiilleri sıfata dönüştüren bir ek halini almıştır. Ekin kullanım alanı Kıpçak dönemi eserlerinde genişlemiştir. Bu dönemde ek, önceki işlevleri olan kalıcı isim ve sıfat yapmanın yanı sıra, ilk kez fiillerdeki eylemi isimleştirme özelliği de kazanmıştır (Bayraktar, 2000, s. 18-19).

Osmanlı Türkçesinin dil bilgisinde *masdar-ı tahfîfî sîgası* olarak incelenen *-mA* eki (Bayraktar, 2000, s. 17), Türkiye Türkçesinde hareketin ismi, fiilden sıfat yapma, kalıcı isim yapma olarak kullanılmaktadır. Metinde bu konuyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir.

şalmağa 163b/66

añmağa 167b/153

bağmağa 166b/133

olmaya 167b/156

-(y)Iş/Uş Eki

Eserde bu ekle ilgili herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

- **Sıfat-Fiiller**

Sıfat-fiiller, bir ismin belirli bir sıfat tarafından nitelendiği veya belirlendiği sözcük gruplarıdır. Bu yapılar, fiil kök ve gövdelerinin sıfat veya isim gibi kullanılmasını sağlayan özel eklerin oluşturduğu biçimlerdir (Karahana, 2010, s. 53).

Sıfat-fiiller, hem fiil hem de sıfat özellikleri taşıyan dil bilgisel yapılardır. Zaman ve hareket anlamı içerirler; aynı zamanda isimler gibi çokluk, durum ve iyelik ekleri alabilmektedirler. Sıfat-fiil ekleri aynı zamanda zaman ekleridir. Bunlar: *-r*, *-(I)r*, *-Ar*, *-mAz*, *-AcAk* ve *-mİş*'tir. Diğer ekler, fiil kök ve gövdesine getirilen sıfat fiillerden sonra gelmektedir (Leontiç, 2017, s.72).

-(G)An Eki

Bu dil bilgisel yapı, Osmanlı Türkçesi dil bilgisinde *fer'i fiil* terimiyle karşılanmış; hatta bazı kaynaklarda etken ve edilgen yapılara göre *ism-i fail* sıfat ve *ism-i mef'ul* sıfat olarak ayrı ayrı adlandırılmıştır. Bu bağlamda *ism-i fail*, etken fiillere getirilenlere denirken *ism-i mef'ul* ise edilgen fiillere getirilen sıfatlara denmektedir. Tarihsel süreçte Uygur Türkçesinde *-gen* biçimiyle tek bir örnekte tespit edilen bu ek, Türkiye Türkçesinde geniş zaman anlamıyla *-yalnızca-* *-An* biçiminde yaygın olarak kullanılmaktadır (Bayraktar, 2000, s. 52-53, 57).

Eserde bu ekle ilgili olan örnekler, Türkiye Türkçesi yazı diliyle aynıdır. Metinde bu eki alan kelimelerin yalnızca birinde çoğul eki aldığı görülmektedir. Bunun dışında iyelik eki ya da diğer isim çekim ekleri alan herhangi bir kelime bulunmamaktadır.

ağanlar 162b/34

uranlar 165b/107

gören 164b/83

-Ar Eki

Sıfat-fiil ekleri arasında en çeşitli kullanım alanına sahip olan *-Ar* eki, *-(U)r*, *-(I)r* ve *-Ar* olmak üzere farklı biçimleri vardır. *-Ar* eki, aynı zamanda geniş zaman

ekleri olmasından kaynaklı geniş zaman anlamı taşıması ve olumsuzluk eki olarak -mAz eklerinin kullanımıyla diğer sıfat-fiillerden ayrılmaktadır (Leontiç, 2017, s. 73)

ET'nin önemli yazılı kaynaklarından Orhun Yazıtları ve Uygur metinlerinde, ekin -er, -ir, -Ur biçimlerinde kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak Uygur Türkçesinde -Ir/-Ur ekinin kullanımı bulunmaktadır. Bu kullanımların yanı sıra her iki dönemde de ekin -çA eşitlik ekiyle kaynaştığı birer örneğe rastlanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise bu ek, -Ar/-Ir/-Ur ve -r biçimiyle yedi farklı yapıdadır. ET'de -çA ekiyle kullanılan bu ek, bu dönemde ise *gibi* edatıyla kullanılmaktadır (Bayraktar, 2000, s. 44-45, 48).

Eserde, bu ek ile ilgili yalnızca bir örnek tespit edilmiş olup -er şeklinde kullanımı bulunmaktadır.

altun deger hūb165a/96

-dlk Eki

-dlk sıfat-fiil eki, Türk dil bilgisinde yaygın kullanılan ve köklü bir geçmişe sahip dil bilgisel bir yapıdır. Orhun Türkçesi döneminden bu yana varlığını sürdüren bu ek, geçmiş zaman anlamı ifade etmektedir. Başlangıçta farklı işlevlerde kullanıldığı da görülmüştür. İsmi hal ekleri ve çeşitli edatlarla birlikte kullanılarak zarf-fiiller oluşturmuş iyelik ekleri alabilmiş ve olumsuz biçimler de üretebilmiştir. Orhun ve Uygur Türkçesi dönemlerinde -DUk gibi farklı fonetik varyasyonlarda görülmüştür. Orhun Türkçesi döneminde -DUk şekli bulunmaktadır. Ünlü harflerden ve -r, -l, -n ünsüzlerinden sonra -dUk gelirken, -r, -l, -n ünsüzlerinden sonra -TUk şekliyle karşımıza çıkmaktadır. -DUk eki aynı zamanda sebep cümleleri oluşturmaktadır. Bunu ise *üçün* edatıyla birlikte yapmaktadır. İsmi hallerini, iyelik ekini ve olumsuzluk ekini alabilmektedir. Fakat yalnızca sıfat işlevi gördüğünde genellikle iyelik ekini almamaktadır. Uygur Türkçesi döneminde de benzer biçimsel benzerlikler devam etmiş; ek iyelik alabilmiş ve nitelediği ismi düştüğü örnekler tespit edilmiştir. Orhun Türkçesindeki -r, -l, -n ünsüz harflerinden sonraki -TUk biçimleri Uygur Türkçesinde varlığını sürdürmüştür (Bayraktar, 2000, s. 33-35).

Bu ek, Türkiye Türkçesinde de en sık kullanılan eklerden biri olup *-Dik/DUk* şeklinde sekiz farklı formda yazımı vardır (Bayraktar, 2000, s. 33-38). Metinde, bu ekin yalnızca *-dUk* şeklinde iki formu görülmektedir.

istedügin 163b/64

tutduğı 164b/87

gördükde 164b/86

-mİş Eki

Eserde, mİş/mUş sıfat-fiil ekine dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

• **Zarf-Fiiller**

Zarf-fiiller, fiilimsilerin üçüncü başlığını meydana getiren yapıdır. Bu yapı, hem fiil hem de zarf özelliği taşıması bakımından farklı anlamlar ifade etmektedir. Zarf-fiiller, fiil özelliklerini korurken aynı zamanda zarf işlevi gören dil birimleridir. Fiil yönüyle, hareket ve zaman kavramını; zarf yönüyle ise bir eylemin durum ve tarzını ifade etmektedirler. Cümlede kişi ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyip bunun yerine yargı bildiren fiillerin yanında, o fiillerin oluş ve kılış biçimini belirten zarf görevi üstlenen bir yapıdır (Korkmaz, 2009, s. 983).

-A Eki

Fiillere eklenerek *-ArAk* anlamı katan ek, Orhun Türkçesinden günümüze kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu ekin, cümle içerisinde farklı kullanım fonksiyonları vardır; bunlar fiilleri birbirini bağlama ve yüklem tarzını bildirmektir.

Türkiye Türkçesinde *-A* ekinin kullanımı ilk kez, tıpkı EAT’de görüldüğü gibi ayrı ayrı fiillere gelip bu fiilleri yükleme bağlamasıyla ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2000, s. 114-117).

-A eki, ikileme formunda ilk kez Harezmi Türkçesi döneminde kullanıldığı tespit edilmiştir. EAT döneminde daha da yaygınlaşmış olan ek, Türkiye Türkçesine kadar ulaşmıştır (Bayraktar, 2000, s. 119).

Yapılan çalışmada, tek bir örneği bulunan -A eki metinde ikileme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu örnek aşağıda gösterilmiştir.

yana yana 165b/110

-IncA Eki

İlk kez Uygur Türkçesi döneminde görülmüş ve metinlerde *-gInçA* şeklinde yazılmış olan bu ek, anlam olarak *dığı zaman* ifadesinin karşılığıdır. Bu dönem metinleri incelendiğinde *-gInçA* ekinden sonra yönelme eki olan *-KA* ve tegi edatıyla birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Türkiye Türkçesinde halen “*dığı*” anlamı taşıyan ek, ünlü uyumuna bağlı olarak *-IncA/UncA* olarak dört farklı yapıda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca *-IncAyA* yapısı, EAT döneminde ortaya çıkmış daha sonra işlevliğini yitirmiştir (Bayraktar, 2000, s. 132-136).

Bu yapıyla ilgili metindeki örnekler, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu şekliyle benzerlik göstermektedir.

yanınca 166a/124

ķopunca 167b/156

-Ip/Up Eki

-Ip/Up zarf-fiil eki, ana fiildeki hareketten önce gerçekleşen bir eylemi belirtmektedir. Bu ek, aynı kip yapısının tekrarını önlemek için kullanılır ve önceki fiilin çekim eki yerine getirilerek ikame görevi görmektedir (Korkmaz, 2009, s. 1000). *Bu yapı* ilk kez Orhun Abidelerinde karşımıza çıkmıştır. Ek, ünlüyle biten kelimelerde doğrudan *-p* şeklinde, ünsüzle biten kelimelerde ise düz ünlülülerde *-Ip*, yuvarlak ünlülülerde *-Up* şeklinde kullanılmıştır. Uygur Türkçesi döneminde de aynı kullanım devam etmiştir (Bayraktar, 2000, s. 100).

-Ip/Up eki, Osmanlı Türkçesi gramerinde atıf sureti veya sigâ-i atfiyye şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde *-(y)Ip/ (y)Up* şeklinde varlığını

devam ettiren ek, cümleler arasında köprü görevi görür ve aynı zamanda fiillerin niteliklerini belirlemektedir (Bayraktar, 2000, s. 104).

Zât'î'nin *Şehr-engîz-i Edirne*'sinde fiilimsilerle ilgili en çok örnek bu ektedir. Metindeki bütün örnekleri yuvarlak ünlülü olan ekin, çoğunlukla tonlu versiyonuyla yazımı bulunsa da tonsuz örneklerine de rastlanmaktadır (Diğer örnekleri görmek için bk. s. 84).

koyup 162a/22

irüp 163a/45

girüp 165b/108

açup 167b/157

-(er)ken Eki

Cümleye *dışında* ve *dışığı zaman* gibi manâlar ifade eden ek, Orhun Türkçesinde *-erkli* Uygur Türkçesinde ise *-erken* yahut *-ken* ekleriyle ifade edilmiştir. Günümüzde *-(i)ken* şeklinde kullanılan ek, Orhun Abideleri'nden günümüze kadar olan süreçte ünlü uyumuna girmediği, yalnızca *Irg Bitig* adlı eserdeki “*yarumazkan*” kelimesinde uyuma girdiği tespit edilmiştir (Bayraktar, 2000, s.157-158)

Eserde, bu konuyla ilgili bulunan örnek *-erken* biçimiyle yazıldığı görülmüş olup ünlü uyumunu bozmadığı görülmektedir.

dögerken 164a/74

5.5.6. Fiilde Çatı

Fiillerde çatı kavramı Büyük Türkçe Sözlük'te, fiilin özne ve nesneyle olan bağlantısını farklı eklerle zenginleştirip anlamı bozmadan oluşturulan yapı olarak açıklanmıştır (TDK, 2024). Dil çalışmalarında çatı, son derece girift ve yorumlamaya açık bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Dil bilimciler arasında, çatının tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması konusunda belirgin görüş ayrılıkları mevcuttur. Dil bilimciler, çatının tanımsal çerçevesini çizme noktasında farklı yaklaşımlar benimsemekte ve bu kavramı kendine özgü perspektiflerinden değerlendirmektedirler. Bu konuyla ilgili yapılan tanımlarla birlikte çatının

sınıflandırılmasıyla ilgili farklı ekoller ortaya çıkmış; bunun sonucunda araştırmacılar arasında kutuplaşmalar meydana gelmiştir (Soydan, 2016, s. 24-25). Araştırmacıların çatı kavramını çözümleme biçimleri beş temel yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bazı dil bilimciler çatıyı yapım ekleri kategorisi içinde değerlendirirken, bir kısmı eylemin özne ve nesneyle olan ilişkisine odaklanmıştır. Bir başka grup ise çatıyı yalnızca özne bağlamında ele almış, bazıları ise eylem ile tümleçler arasındaki ilişkiyi temel almıştır (Yılmaz, 2001, s. 251-252).

Rus dil bilimci Grunina, çatı kavramının dil bilimsel açıdan karmaşık ve çok boyutlu bir inceleme alanına sahip olduğunu düşünmektedir (Grunina, 1997, s. 198). Ona göre, morfolojik ve sentaktik özellikleri bünyesinde barındıran bu kategori, cümledeki özne-nesne ilişkilerinin işlevsel ve anlamsal yapısını incelemektedir. Yani fiil çatısı, sadece dil bilimsel bir kalıp değil, aynı zamanda dilin anlam üretme mekanizmasının önemli bir unsurudur (Grunina, 1997, s. 198, 212).

Zeynep Korkmaz da fiil çatısı için çok boyutlu bir kategori olduğunu dile getirmiş ve salt şekil bilgisiyle sınırlılamayacağını belirtmiştir. Ona göre gramatikal olarak çatı ekleri, fiil köklerinden sonra ve çekim eklerinden önce gelir; ancak asıl önemi cümle yapısındaki derin etkisinden gelmektedir. Korkmaz, fiildeki biçimsel değişiklikler, özne ve nesne üzerinde anlamsal dönüşümler meydana getirir ve bu yönüyle cümle bilgisi ve anlam bilimi alanlarıyla iç içe geçtiğini ifade etmektedir.

Modern dil bilim incelemelerinde çatı, sadece biçimsel bir olgu değil; aynı zamanda cümlelerin semantik yapısını şekillendiren dinamik bir unsur olarak ele alınmaktadır. Temel hareket noktası şekil bilgisindeki değişim olsa da çatının etkileri cümlelerin anlamsal ve söz dizimsel yapısına köklü değişimler oluşturmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 539, 541).

5.5.6.1. Özne-Yüklem İlişkisine Göre Fiiller

Özne, bir cümlede eylemi gerçekleştiren veya etkileyen temel unsurlardan biridir (Boz, 2015, s. 59). Çatı, öznenin eyleme karşı konumunu ve eylemi gerçekleştirme biçimini ifade etmektedir. Dilde, konuşucu öznenin eylemle olan ilişkisini çeşitli dil bilimsel eklemelerle değiştirebilmektedir. Bu değişimler, öznenin

eylemi farklı şekillerde gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır ve cümleye bazen karşılıklı bazen başkasına yaptırdığı bazense yapan kişiyi gizlediği veya bizzat kendisinin gerçekleştirdiği anlamlarını katmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ilişkiler altı farklı çatı türüyle ifade edilmektedir. Bunlar: etken, edilgen, dönüşlü, işteş çatılardır (Yıldız, 2014, s. 29).

- **Etken Fiiller**

Etken çatı, Türkçede herhangi bir ek almamış fiillerin temel kullanım biçimidir. Bu çatıda, fiil doğrudan özne tarafından gerçekleştirilir ve herhangi bir ek ya da değişiklik söz konusu değildir. Geçişli veya geçişsiz tüm fiiller, cümlede bir özneye gereksinim duyar ve bu doğal haliyle etken çatıyı oluşturmaktadır. Etken çatıda, yüklem bildirdiği eylem özne tarafından doğrudan ve olağan bir şekilde yapılır, yani fiil herhangi bir dönüşüm ya da değişikliğe uğramaksızın kullanılmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 545). Etken çatıyı belirlemek için cümlenin yüklemine “*kim tarafından*” ya da “*ne tarafından*” sorularını sorarak öznenin varlığına ulaşılmaktadır. Net bir cevap alındığı takdirde o fiil etken çatılıdır (Ediskun, 1999, s. 221).

Eserde bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Aşağıda örnekleri verilen bu yapının Türkiye Türkçesiyle neredeyse aynıdır. Bu fark, eserin tamamında da geçerli olan küçük ünlü uyumundan kaynaklanmaktadır.

oldı 161b/1

buldı 163b/64

dönerler 161b/3

indi 164b/86

- **Edilgen Fiiller**

Edilgen çatı, bir dilin dilbilgisi yapısında, eylemin kim tarafından yapıldığını belirsizleştiren bir dilsel işlevdir. Bu yapıda, fiil köklerine *-(I/U)l*, *-(I/U)n* ekleri getirilerek eylemin öznesini arka planda bırakan bir cümle kurulumu sağlanmaktadır. Ek, eylemi yapan fail yerine, eyleme maruz kalan nesneyi ön plana çıkarmaktır. Delice, bu yapıda derin ve yüzeysel yapı arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Derin yapıda mutlaka bir özne mevcutken yüzeysel yapıda bu özne gizlenir veya

tamamen yok sayılmaktadır. Edilgen çatı, nesnenin özne konumuna geçmesine hatta bazen zamirlerin nesne konumuna geçmesine ve eylemin odağının değişmesine sebep olmaktadır. Dolaylı veya doğrudan etkilenme durumlarını ifade etmek için kullanılır; böylece cümlelerin vurgu noktası değiştirilebilmektedir (Delice, 2002 , s. 198-199).

Metinde, edilgen yapı ile ilgili inceleme yapıp bu çatı türüne ait herhangi bir örnek bulunmadığı tespit edilmiştir.

- **Dönüşlü Fiiller**

Dönüşlülük, Türkçe dil bilgisinde, kılış fiillerine *-n, -l* eklerinin eklenmesiyle ortaya çıkan bir dilsel yapıdır. Dönüşlülük, cümlelerin temel unsurlarından özne ve nesneyi tek bir yapıda birleştirmektedir. Bu birleşim, fiillerin çekimlenebilmesi için nesnenin zamir veya iyelik eki almış bir isim olmasını gerektirmektedir. Dilin en az çaba prensibini yansıtan bu yapı, iki ayrı dil bilgisel ögeyi tek bir öge içinde eritmektedir. Böylece dilde daha ekonomik ve pratik bir ifade biçimi oluşturulmaktadır (Delice, 2002, s. 199).

Çalışmada bu konuyla ilgili sayılı örnek bulunmaktadır. Aşağıda örnekleri bulunan yapı incelendiğinde Türkiye Türkçesiyle benzerliği de görülmektedir.

<i>hemān ol yirde idindüm mekānı</i> 162b/37	<i>bulınmaz beñdeşi bir dānedür ol</i> 167a/143
<i>görinür iligi barmaqlarından</i> 164a/74	<i>görinür ‘aqs-i rûyında cihānuñ</i> 167a/146

- **İşteş Fiiller**

Nesne yüklem başlığı altında incelenen işteş fiiller, fiile *-(I/U)ş* eki getirilerek bir eylemin birden fazla kişi tarafından ya birlikte ya da karşılıklı olarak gerçekleştirildiğini ifade etmektedir (Vural ve Böler, 2011, s. 232).

Metinde, birliktelik ve karşıtlık anlamı katan işteş çatı ile ilgili herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

5.5.6.2. Nesne-Yüklem İlişkisine Göre Fiiller

Bir cümlede en önemli parçalardan biri yüklemidir. Yüklem, cümlelerin kurucu ögesi olarak diğer ögelerin konumunu ve işlevini belirleyen bir unsurdur (Boz, 2015, s. 59). Fiiller, cümle içindeki nesne ile olan ilişkilerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada geçişlilik ve geçişsizlik özellikleri önemli rol oynamaktadır. Türkçedeki fiiller temelde geçişli ve geçişsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Geçişli fiiller yapıları gereği nesne alabilirken geçişsiz fiiller olma ve oluşma bildirdikleri için nesne alamamaktadırlar. Kılış fiilleri bu özellikleriyle geçişli fiiller olarak adlandırılmaktadır. Cümledeki nesne-yüklem ilişkisi ise bahsedilen bu geçişli ve geçişsiz fiiller üzerinden kurulmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 532, 541, 542).

- **Geçişli Fiiller**

Geçişli fiiller, nesnenin doğrudan doğruya eyleme maruz kaldığı ve herhangi bir çatı eki almayan fiil türüdür. Bu tür fiillerde, nesne yüklem bildirdiği eylemden doğrudan etkilenir ve fiil herhangi bir çatı eki almadan kullanılmaktadır (Boz, 2015, s. 60).

Zâtî'nin *Şehr-engîz-i Edirne*'sinde geçişli fiillerle ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Türkiye Türkçesiyle benzerlik gösteren bu yapının örnekleri aşağıdaki gibidir.

didi 161b/6

virürüz 166a/122

göster 163b/60

suñar 167a/145

- **Geçişsiz Fiiller**

Geçişsiz fiiller, geçişli fiiller gibi herhangi bir çatı eki almayan fakat onun aksine nesne barındırmayan yüklemlerdir. Bu tür fiillerde, yüklemde belirtilen eyleme maruz kalan bir öge bulunmaz ve fiil herhangi bir çatı eki almadan kullanılmaktadır (Boz, 2015, s. 60).

Şehr-engîz-i Edirne’de geçişli fiillere kıyasla geçişsiz fiillerin daha az olduğu görülmektedir. Metinde bulunan örneklerin bazıları aşağıda sıralanmıştır.

düşmüşdür 167a/15

gelse 163b/62

toğdı 162a/23

gire 166b/130

• Oldurgan Fiiller

Oldurgan çatı hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları bunu ayrı bir kategori olarak incelerken, bazıları da ettirgenlik çatısı içinde değerlendirmektedir. Yaygın görüşe göre, oldurgan çatı, nesne alamayan fiillere eklenen eklerle onların nesne alabilir hale getirilmesidir. Bu çatıda, öznenin yüklemle ilişkisi "*olduran, sebep olan, aracı olan*" şeklindedir. İşlevleri dikkate alındığında, oldurganlık terimini ettirgenlik ile eş anlamlı kabul etmemek daha doğru görünmektedir (Kara, 2016, s. 1206). Kısacası oldurgan çatı, geçişsiz fiilleri *-t*, *-r*, *-Dir* ettirgenlik eklerini alarak geçişli hale evrilmesidir (Soydan, 2016, s. 29).

Çalışmadaki olduran çatı ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmektedir. Bu yapı Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

beni öldürdi çeşm-i zû'l-ḥumârı
164a/70

iki gözün revân akıtdı ḳanı
164b/88

beni acıtdı ḡam ḡulm itdi
feryâd 164a/72

akıtmadı akıtdı gerçi taşı
166b/132

• Ettirgen Fiiller

Ettirgen çatı, geçişli olan fiillere gelen *-t*, *-r*, *-Dir* ekleri en az bir kere getirilerek geçişli fiil olmaya devam eden yapılar meydana getiren çatı türüdür. Bazı kaynaklar ettirgenin geçişli + geçişli yapısının fiilin geçişlilik derecesini arttırdığını dile getirirken (Soydan, 2016, s. 85-86) bazıları ise geçişliliğin, fiillerin +i’li nesne alabilme özelliği olduğunu ve ettirgen çatıda nesnede bir değişiklik olmadığını, artan şeyin eyleyenlerin sayısı olduğunu savunmaktadır. Yani kısacası son grubun

görüŖüne göre ettirgen çatının derecelendirme gibi bir vasfı yoktur (Kara, 2016, s. 1209).

Eserde, ettirgen çatı ile ilgili tek bir örneğe rastlanmıŖtır. Bu örnek Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

bunuñla geçürürdüm rüzgārum 162b/42

6. ESERİN SÖZ VARLIĞI

Söz varlığı kavramının dil bilim terim sözlüklerinde "*kelime hazinesi, kelime serveti, kelime dağarcığı, sözcük varlığı, sözcük dağarcığı, sözcük serveti, sözcük gümüşü, vokabüler, kelime kadrosu*" gibi karşılıkları bulunmaktadır (Baş ve Karadağ, 2012, s. 81).

Turan Karataş, Ansiklopedik Terim Sözlüğü'nde "*söz dağarcığı*" kavramını kullanmıştır. Bu başlık, "*kelime hazinesi. Sözlü anlatımda, özellikle yazıda yer alan kelimelerin azlık ya da çokluk bakımından çeşitliliği. Bir edibin söz dağarcığının zenginliği, yaşına, içinde yaşadığı çağa, uygarlığa, çevreye, aldığı eğitim şekline göre çeşitlilik arzeder. Söz dağarcığının geniş olması, önemli bir meziyettir*" şeklinde tanımlamıştır (Karataş, 2001, s. 380).

Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde "*sözcük dağarcığı*" başlığıyla "*Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü.*" şeklinde ifade etmiştir (Vardar, 2007, s. 182).

İlhan Ayverdi ise Misalli Büyük Terim Sözlüğü'nde "*kelime*" başlığı altında "*kelime hazinesi (dağarcığı)*" maddesinde "*Bir kimsenin kullandığı veya bir dilde mevcut olan kelimelerin bütünü, söz varlığı, vokabüler.*" (Ayverdi, 2010, s. 652) şeklinde açıklamıştır.

Bu tanımlardaki farklı terimlerin kullanımında benzerlikler olsa da aralarında nüans bulunmaktadır. Bu ayrımı anlayabilmek için Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü'ndeki tanımına bakılması gerekmektedir (Onan, 2016, s. 21). Korkmaz, "kelime hazinesi" başlığı altında "Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı." şeklinde açıklama yapmıştır (Korkmaz, 1992, s. 100). Bu tanımdaki "söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı" ifadesi, söz dağarcığı ve kelime hazinesi kavramlarının birbirinden farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Karadağ, 2005, s.20). Çünkü "kelime" ve "söz" birbirinden ayrı kavramlardır. Söz, konuşma becerisiyle ilişkili bir terimdir ve kökeni olan sö- fiili ET'de düşünmek ve konuşmak anlamına gelmektedir. Kelime ise tek bir sözden bağımsız olarak her durumun belirli hatlarına bağlanabilen seslenmedir. Kelime sözün bir parçasıdır; ancak aralarındaki ilişki basit bir bütün-parça ilişkisinden farklıdır (Karadağ, 2005, s. 8).

TDK'nın Büyük Türkçe Sözlüğü'nde söz varlığı, “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, vokabüler, kelime hazinesi” şeklinde ifadesini bulmuştur (TDK, 2025). Almancada “wortschatz ve wortbestand”, Fransızcada “vocabulaire”, İngilizce’de “vocabulary” olarak ifade edilen kavram, Türkçede çoğunun eş anlamlı olduğu terimleri bünyesinde barındıran en geniş kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Baş, 2006, s. 103-104).

Bu konuyla ilgili son olarak “söz varlığı” terimini tam manâsıyla ifade edebilmek için Doğan Aksan’ın tanımına bakmak şarttır. Aksan söz varlığını, bir dilin sözcüklerinin ötesinde kapsamlı bir şekilde tanımlamaktadır. Bu kavram, yalnızca sözcükleri değil; atasözleri, deyimleri, kalıp sözleri, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarını içermektedir. Söz varlığı, salt dilsel göstergelerden ibaret değildir. Aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünün bir kesitini yansıtan zengin bir ifade alanıdır (Aksan, 2004, s. 7).

6.1. Türkçenin Söz Varlığı ve Özellikleri

Dil dinamik bir yapıya sahiptir. Zaman içerisinde bazı sözcükler, deyimler ve atasözleri kullanımdan düşebilir ve unutulabilir. Bu durum, dilin doğal akışının bir parçasıdır. Unutulan dil öğelerinin yerini yeni sözcükler ve ifade biçimleri alır. Bu değişim ve dönüşüm süreci, dilin yaşayan ve gelişen bir sistem olduğunun göstergesidir. Türkçede bu doğal süreç, yabancı kelime kullanımının özellikle toplumun aydın olarak nitelendirdiği insanlar tarafından sıkça kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Aksan, 2005, s. 27).

Türkçe, tarihî süreç içinde zengin bir söz varlığı geliştirmiştir. Orhun ve Yenisey Yazıtları gibi en eski yazılı kaynaklarımız, ele aldıkları konular sınırlı olmasına rağmen, gelişmiş bir dil yapısı ortaya koymaktadır. Eski Türkçenin Uygur dönemi, Türkçenin söz varlığının önemli ölçüde genişlediği bir dönem olmuştur. Köktürk Devleti'nden devraldıkları kültürel mirasın yanında Uygurların yerleşik yaşama geçmeleri ve farklı dinleri (Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık) benimsemeleri, dilimizin yeni kavram ve sözcüklerle zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu devirden sonra Karahanlıların İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte

Türkçenin söz varlığına yeni zenginlikler girmiştir. Bu dönemde yazılan Divanü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserler dilin gelişmiş yapısını ortaya koymuştur. Bu eserlerde sınırlı olan Arapça ve Farsça etkisi, Atebetü'l-Hakayık'ta belirgin bir şekilde artmıştır. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Oğuz-Türkmen boylarının Anadolu'ya gelişiyle dillerini de beraberinde getirmişlerdir. Ancak Selçuklular ve beylikler döneminde aydınların Arapça ve Farsçaya olan eğilimi, resmi dilde bu dillerin kullanımı, Türkçenin yazın dilindeki konumunu etkilemiştir. Yunus Emre, Dede Korkut Hikâyeleri ve Mevlid gibi eserler saf Türkçeyi yaşatırken, özellikle 15. yüzyıldan sonra Divan edebiyatında yabancı dil etkisi artmıştır. Tanzimat döneminde ise Batı'ya yönelişle birlikte, özellikle bilim ve teknik alanlarında yeni kavramların Türkçe karşılıklarının üretilmemesi, dilin söz varlığında eksikliklere yol açmıştır. O dönemde Batı'ya gidip yeni çıkan kavramları öğrenenler, bu terimlerin bazılarını Arapça ve Farsçada bile varolmayan tamlamalarla ifade etmişlerdir. Oysa Türkçe, tarihsel süreç içinde kendi kökleriyle üretme yapabilen güçlü bir dil olduğunu kanıtlamıştır (Aksan, 2005, s. 27-30)

Türkçe, çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk toplumlarının farklı yaşam biçimleri ve inanç sistemleriyle şekillenmiş, her döneme ait zengin bir eser birikimine sahiptir. Köktürk yazıtlarından günümüze kadar uzanan süreçte Türkçenin söz varlığını incelemek için, bu dilin söz varlığının temel özelliklerini kavramak gerekmektedir (Aksan, 2004, s. 43). Bu özellikler şunlardır:

- Türk dilinin kendine özgü yapısı sayesinde sahip olduğu kelime üretme ve birleştirme özelliği, hem soyut hem de somut düşünceleri rahatlıkla ifade edebilme imkânı sağlamıştır. Bu özellik, dile son derece detaylı kavramlar üretebilme yetisi kazandırmıştır. Söz konusu dilsel yetenek, tarihimizdeki ilk yazılı belgeler olan Köktürk yazıtlarından günümüze kadar hiç azalmadan varlığını devam ettirmektedir.

- Türk toplumu, farklı medeniyetlerle etkileşime girdiği dönemlerde yabancı unsurların kültürlerine girmesine oldukça açık olmuştur. Bu süreçte, kendi öz dillerindeki kelimeleri kullanmak yerine, çoğunlukla yabancı kökenli sözcükleri tercih etme eğilimi göstermişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak, dilimize ait pek

çok özgün kelime zamanla kullanımdan düşmüş ve unutulmuş; yerlerini yabancı karşılıkları almıştır.

- Türk dili, yeni kavramları oluştururken çoğunlukla elle tutulur nesnelerden ve doğal unsurlardan esinlenmektedir. Bu yaklaşım sayesinde, dilimizdeki kavramlar daha çarpıcı ve anlaşılır bir biçimde ifade edilmektedir.

- Türk dilinde, kelime tekrarlarından oluşan ikilemeler, anlatımı güçlendiren çok önemli bir dil özelliği olarak sıkça kullanılmaktadır. Bu özellik, dilin söz varlığına tekil sözcüklerin yanında, kalıplaşmış söz öbeklerinden oluşan ayrı bir zenginlik katmıştır. Özellikle aynı anlamı taşıyan sözcüklerden oluşan ikilemelerde, günlük dilde artık kullanılmayan bazı kelimeler varlığını koruyarak günümüze kadar ulaşabilmiştir.

- Türk dilinin en eski yazılı örneklerini içeren Köktürkçe metinlerinde bile Türkçe kelimelerin birden fazla anlam taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu dilsel özellik, Türkçenin yazı dili olarak kullanımının çok daha eski dönemlere dayandığının önemli bir kanıtı niteliğindedir.

- Türkçenin ilk yazılı kaynaklarında dahi aynı anlama gelen kelimelerin bolluğu göze çarpmaktadır. Daha da dikkat çekici olan nokta, bu eş anlamlı kelimelerin önemli bir kısmının birbirleriyle neredeyse tamamen aynı anlamı taşıyan sözcüklerden oluşmasıdır.

- Günümüz Türkiye Türkçesinin standart yazı dilinde artık kullanılmayan ve kaybolmuş birçok kelime ve dil unsuru - diğer dünya dillerinde de rastlandığı üzere - Türkçenin farklı şivelerinde ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde konuşulan yerel ağızlarda varlığını devam ettirmektedir (Aksan, 2004, s. 43-44).

6.2. Söz Varlığı Araştırmalarında Sıklık ve Önemi

Söz varlığı üzerine araştırma yapan dil bilimcilerin en çok odaklandıkları alanlardan biri de kelime sıklığı incelemeleridir. Ancak bu konuyu ele almadan önce, "sıklık" teriminin dil bilim alanındaki teknik anlamının açıklanması önem taşımaktadır (Dolunay, 2012, s. 82).

Kelime sıklığı kavramı, dil bilimciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Korkmaz'a göre sıklık, bir konuşma, yazı veya edebi eserde bazı kelimelerin diğerlerine göre kullanım oranıdır (Korkmaz, 1992, s. 154). Vardar ise bu kavramı, belirli uzunluktaki bir metin veya konuşmada herhangi bir dilsel ögenin tekrarlanma sayısı olarak tanımlamıştır (Vardar, 2007, s. 175). Doğan Aksan, sözcükbilimi alanında sıklık terimini, bir dildeki bazı kelimelerin diğerlerine kıyasla daha fazla veya daha az kullanılma oranı olarak tanımlamıştır. Aksan'a göre, diller binlerce kelimededen oluşmasına ve dil kullanıcıları bu kelimelerin önemli bir kısmını bilmesine rağmen, günlük yaşamda bu kelimelerin çok daha azı kullanılmaktadır. Günlük konuşma dilinde kullanılan kelime sayısı genellikle birkaç bini geçmemektedir. Kişinin kelime dağarcığının genişliği ise aldığı eğitim, kitap okuma düzeyi ve doğal yeteneğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu durumu destekler nitelikte, alanında yetkin olan bazı tanınmış edebiyatçıların bile aktif olarak kullandıkları kelime sayısının 5.000 civarında olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili Verlee isimli araştırmacının yaptığı çalışmaya göre, temel eğitim almış kişiler günlük hayatta 2.000'in biraz üzerinde kelime kullanırken yüksek eğitilmiş bireylerin kullandığı kelime sayısı en fazla 4000-5000 arasında değiştiği tespit edilmiştir (Aksan, 2007, s. 19-20).

Yapılan tanımlama ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere kelime sıklığı araştırmaları, dil bilimin sayısal verilerle ilgilenen özel bir alanını oluşturmaktadır. Bu çalışmalar sadece dil bilim alanıyla sınırlı kalmayıp eğitim, psikoloji ve işletme gibi farklı disiplinlere de önemli veriler sağlamaktadır. Bu alandaki araştırmalar, sözcüklerin kullanım sıklığını ölçerek çeşitli alanlarda kullanılabilecek nicel veriler ortaya koymaktadır (Dolunay, s. 82).

Eğitim ve öğretim alanında bu çalışmalar çok değerlidir. Hem yabancı dil öğretiminde hem de anadil eğitiminde, öğrencilere hangi kelimelerin öncelikli olarak öğretilmesi gerektiğini belirlemede yol göstermektedir. Ayrıca sözlük hazırlama sürecinde, kelimelerin hangi anlamlarının daha öncelikli olarak verilmesi gerektiğini göstermektedir (Ölker, 2011, s. 16).

Dil bilim açısından bakıldığında, geniş kapsamlı sıklık çalışmaları bir dilin temel söz varlığını ortaya çıkarmaktadır. Zaman içindeki değişimleri inceleyen

tarihsel çalışmalar ise dilin geçirdiği evreleri anlamamızı sağlamaktadır. Bu değişimler aynı zamanda toplumun kültürel dönüşümünün de bir göstergesidir. Dildeki yabancı kelime oranları da dilin diğer dillerle etkileşimini ve gelişim sürecinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (lker, 2011, s. 16).

Edebi incelemelerde de kelime sıklığı çalışmaları önemli bir araçtır. Üslup araştırmalarında yazarların dil kullanımını detaylı olarak analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu sayede metinler daha derinlemesine incelenebilmiş ve daha kapsamlı yorumlar yapılabilmiştir (lker, 2011, s. 16).

Kelime sıklığı araştırmaları, Batı dünyasında 20. yüzyılın başlarından itibaren eğitim ve dil bilim alanlarında önemli bir çalışma konusu olmuştur. Bu çalışmaların temel amacı, bir dildeki kelimelerin ne sıklıkta kullanıldığını tespit etmektir. Araştırmacılar, dildeki her kelimenin yazılı ve sözlü iletişimde aynı oranda kullanılmadığını fark etmişlerdir. Bazı kelimelerin diğerlerine göre çok daha sık kullanıldığını gözlemleyen bilim insanları, çeşitli dillerde kelime sıklığı listeleri oluşturmuşlardır. Bu alışmalar özellikle dil eğitimi alanında büyük fayda sağlamış ve ğretim süreçlerini daha verimli hale getirmiştir (Onan, 2016, s. 21). Türkiye'de ise bu alanla ilgili çalışmaların Batı'ya kıyasla sınırlı kaldığı görülmektedir (Kurudayıoğlu, s. 61). Bu sınırlı sayıdaki çalışmaların ilki mer Asım Aksoy'un "Bir Dili ğrenmek İçin En Lzmlu Kelimeler ve Bu Kelimelerin Belirtme Usl" adlı eseridir. 1926'dan günümüze kadar bu alanda 11 farklı araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki en önemli ve kapsamlı çalışmalardan biri ise 2003 yılında İlyas Gz'n yazmış olduğu "Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü"dr (lker, 2011, s. 16-17; Onan, 2016, s. 21).

6.3. Söz Varlığının İçerdiği ğeler

Söz varlığının temel yapıtaşlarını incelendiğinde, insanların dil kullanımında dikkat çekici bir özelliği ortaya çıkmaktadır: Bireyler çok sayıda kelimeyi okurken veya dinlerken anlayabilmekte, fakat kendilerini ifade ederken bu kelimelerin çoğunu aktif olarak kullanmamaktadır (Karadağ, 2005, s. 21). Bu durumun bellek süreçleriyle yakından ilişkisi olduğunu ifade eden Cüceloğlu'nun işaret ettiği araştırmalar göstermektedir ki insanlar dinledikleri cümlelerdeki kelimeleri zamanla

unutsalar bile bu kelimelerin oluşturduğu anlamı kolaylıkla hatırlayabilmektedir (Cüceloğlu, s. 179).

Bu bağlamda düşüncelerimizi ifade ederken en uygun kelimeleri seçme sürecimiz, bu kelimelerin zihnimizde nasıl depolandığıyla yakından ilişkilidir. Bellekteki kodlama sürecinde güçlü ipuçlarıyla kaydedilen kelimeler, konuşma ve yazma sırasında kolaylıkla kullanılabilir. Buna karşılık, daha zayıf ipuçlarıyla kodlanan kelimeleri sadece okuyarak ya da dinleyerek anlamak mümkündür. Bu kelimelerle ilgili tüm bağlantılar koptuğunda ise o kelime -muhtemelen- unutulmuş demektir (Karadağ, 2005, s. 22).

Söz varlığı alanında önemli araştırmalara imza atan Aksan, yukarıda bahsedilen dil kodlarını oluşturan unsurları yedi ana başlıkta toplamıştır. Bunlar: Temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri, kalıplaşmış sözcükler ve terimlerdir (Özbek, 2015, s. 28).

Bu araştırmada, söz varlığı incelenirken Doğan Aksan'ın söz varlığının öğeleriyle ilgili belirlediği yedi başlıktan yararlanılmış ve ek olarak “İkilemeler” başlığı eklenmiştir. Çalışma için yapılan analiz, bu sınıflandırma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

6.3.1. Temel Söz Varlığı

Söz varlığının temel yapıtaşları incelenirken öncelikle çekirdek kelimeler olarak da bilinen temel söz varlığına odaklanmak gerekmektedir (Aksan, 2004, s. 26). Bu kelimelerin belirlenmesinde insan merkeze alınmaktadır; bu yüzden bu başlık, insanla ilgili maddî-manevî kültürün dışında organ isimleri, temel eylemleri anlatan fiilleri, yaşamsal gereksinimleri karşılayan sözcükleri, sayıları ve aile bireyleriyle ilgili kavramları içermektedir (Şahin, 2006, s. 124).

Temel söz varlığı başlığında incelenmesi gereken kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

6.3.1.1. Dinî Kişiler ve Varlıklarla İlgili Kelimeler

Eserde dinî kelimelerle ilgili 8 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden “Biḥamdi'llāh” dışında diğer kelimelerin temel anlamının dışında kullanılmıştır. Bu kelimelerden en sık tekrar eden “*velī*” kelimesidir. “*Velī*” ve “*velāyet*” kelimelerinin geçtiği beyitler,”*Ali*” adlı güzelin tasvir edildiği beyitlerdir. Şair burada Ali’nin güzelliklerinden bahsederken Hz. Ali’nin veliliğine göndermeler yaptığı görülmektedir.

“*Biri ser-maḥfilūñ oğlu ‘Alīdür*

Bugün mül-i cemāle ol velīdür” (163b/55)

“*Velāyetde nazīri yokdur anuñ*

Velī ḡāyet cefāsı çokdur anuñ” (163b/56)

Tablo 20. Dinî Kişiler ve Varlıklarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘arş	164b/82	1
biḥamdi'llāh	161b/1, 162a/15	2
dīn	162a/25	1
ḥalk	161b/10	1
maḥlūk	161b/14	1
velāyet	163a/56	1
velī	163a/55, 163a/56, 167b/163	3

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.2. Ölüm ve Yaşamla İlgili Kelimeler

Eserde ölüm ve yaşamla ilgili 12 tane kelime bulunmuştur. Bu kelimelerin çoğu eserde temel anlamıyla tercih edilmiştir. En çok tekrarı bulunan “*cān*” kelimesidir ve bu kelime eserde, bazen sevgili için kullanılırken bazen deyimlerde bazen dualarda yer aldığı görülmektedir. “*Cān*” kelimesinin bir beyitte iki farklı kullanımına rastlanmıştır. Birinci satırda temel anlamda kullanılan can kelimesi, ikinci satırda deyim şeklinde kullanılmış olup gerçek anlamının dışında mecazi bir anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir.

“*Vişāli kız degül cāna ucuzdur*

Tablo 21. Ölüm ve Yaşamla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘ākıbet	166a/128	1
cān	163b/66, 165a/100, 166a/122, 166a/122, 166b/133, 167a/151, 167b/157	7
cüvān	166a/128	1
dār	165b/111	1
emvāt	166a/119	1
ihyā	163b/63, 166a/119	2
mürde	163b/63	1
nev-cüvān	164a/77	1
öl-	164a/70, 165a/94	2
‘ömr	162a/26, 164b/85, 167b/162	3
pīr	166a/128, 166a/128	2
zeydi	164b/85	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.3. Aile ve Akrabalıkla İlgili Kelimeler

Eserin asıl konusunun işlendiği kısımda güzellerle ilgili tasvirler yapılmaktadır. Bu tasvirleri yapılan güzellerin her biri erkektir. Bu yüzden de babasının adıyla zikredilen güzeller eserde, Türkçedeki “oğul” kelimesini karşılanmış ayrıca Arapça, Farsçaya ait kelimelerin de kullanımına rastlanmaktadır (Kelime kökenleri için bk. s. 182).

Eserde bu başlıkla ilgili 7 kelime tespiti yapılmış ve “zāde” kelimesi 7 kere tekrarlanarak en sık kullanılan kelime olmuştur.

Tablo 22. Aile ve Akrabalıkla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
āl	162a/19, 164a/78, 167a/143	3
evlād	162a/19	1
ḥāne	162b/39	1
hemşire	166a/121	1
ibn	162a/21, 164a/77	2
oğul	163a/55, 165a/93, 165b/115, 166b/129, 167a/141	5

zāde	163a/51, 163b/57, 164b/83, 165a/95, 166a/127, 167a/145, 167a/149	7
------	---	---

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.4. Kişilerin Antroponimleriyle İlgili Kelimeler

Eserde 52 güzelden bahsedilmiştir. Bu güzellerin bazıları isimleri ve lakaplarıyla anıldığı görülmektedir. Bu 52 güzelin dışında eserde dönemin padişahı olan Sultan Bayezid ve babası II. Mehmed'in yanı sıra ünlü bir nakkaş ustası olan Mânî'ye ve telmih yoluyla önemli bir sûfî ve mutasavvıf olan Hallâc-ı Mansûr'un isimlerine de yer verilmiştir. Bu açıklamalara örnek olarak şu beyitler gösterilebilmektedir:

“Şehin-şeh Bāyezīd ibn-i Meḥmed

Mü'ebbed devleti cündi mü'yyed” (162a/21)

“Münakḳāş ḥūb u zībā gördüm anı

Miṣālin şanmañ anuñ gördi Mānī” (162b/30)

“Biri bir dil-güşā maḥbūb-ı ḥallāc

Şaṣı dārı dil-i Maṣūra mi'rāc” (165b/111)

Eserde, dört halife ve Hz. Muhammed'in anıldığı kalıp sözler bulunmaktadır. Bunlar “Antroponim” başlığı altında ünvan grubunda değerlendirilmiştir. Bu ünvanlar şu beyitlerde geçmektedir:

“O ḥatmü'l-enbiyā sulṭān- dīndür

Biḥamdi'llāh şefi'ü'l-müznibīndür” (162a/15)

“Selām-ı bī-nihāyet çār-yāre

Ki olmuşlardı yār ol şehriyāre” (162a/18)

Eserde ayrıca güzellerin bazıları peygamberlerle aynı isimdedir. Bu güzeller tasvir edilirken peygamberlere telmih de bulunduğu görülmektedir. “Muhammed” başlığında “Muhammed” adlı güzelin güzelliğinden bahsederken Hz. Muhammed'in

ayı ikiye bölmesi olayına telmih yapmıştır. Bununla birlikte “Ahmed” ve “Mustafa” adlı güzellerin tasvirinde de yine Hz. Muhammed’in izleri bulunmaktadır.

“Meger öykünüpdür ol nigāre

Beni māhı idüpdür iki pāre” (162a/52)

“Hatm olmuş ol mehde melāhat

Nitekim ey dil Aḥmedde nübüvvet” (163a/54)

“İşitdüm sevdüm ezberden o māhı

Cemāli muşḥafın göster İlāhī” (163b/60)

Eserde “İsa” adında güzel bulunmaktadır. Bu güzel tasvir edilirken ölülere dirilttiği söylenmiştir. Bu ifadesiyle şair, telmih yoluyla Hz. İsa üzerinden güzeli tasvir ettiği görülmektedir.

“Birisi rūḥ-ı şānī ‘Isā

İder biñ mürdeyi bir demde iḥyā” (163b/63)

“Yusuf” isimli güzelde ise Hz. Yusuf’un Mısır’a sultan olmasıyla ilgili telmihde bulunulmuştur.

“Cihānun mülkini itdi taşarruf

Şanasın Mışra sulṭān oldı Yūsuf” (163a/44)

“Birisi Mısr-ı ḥüsnüñ şāhı Yūsuf

Göñüller Mısrın ol eyler taşarruf” (163b/ 65)

Tablo 23. Kişilerin Antroponimleriyle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘abdī	166a/125	1
ādem	161b/1	1
aḥmed	163a/53, 163a/54	2
‘ālem şāh	166a/123	1
‘alī	163a/55, 165b/113, 166a/121, 167a/143	4
baḥşī	167a/145	1
bāyezīd	162a/21	1
beñli	167a/143	1
cādū	166b/129	1
ca‘fer	166b/139	1

cāmi‘	163b/59	1
çār-yār	165b/108	1
ebri	164a/73	1
ḥāfız	163b/59, 163b/61	2
ḥalīl	163b/67	1
ḥamza	164a/69	1
ḥasan	164b/87, 164b/91	2
ḥatmü'l-enbiyā	162a/15	1
hürmüz	164a/71	1
‘ibād	166a/117	1
‘isā	163b/63	1
iskender	167a/146	1
iskender	167a/145	1
kaya	166b/131	1
kız	166a/121	1
luṭfī	164a/75	1
māḥmūd	163a/49, 163b/61	2
mānī	162b/30	1
manşūr	165b/111	1
meḥmed	162a/21	1
memi	165a/93, 165b/115	2
memī	166b/129	1
muḥammed	163a/51, 163a/53	2
muştafā	163b/59, 163b/68, 164b/89	3
ni‘met	166b/133	1
nüşīn-revān	164a/72	1
pādişāh	161b/8, 162a/20, 166a/123, 166a/124, 166a/125	5
perī	166a/127	1
receb	166b/137	1
şāfer	166b/135	1
seydī	164b/85	1
sulṭān	162a/15, 163a/44, 166a/124, 166a/127	4
şādī	165b/115	1
şāh	162a/25, 162b/43, 163a/45, 163a/46, 163a/48, 163b/65, 164a/69, 166a/123, 166a/125	9
şefi‘ ü'l-müznibīn	162a/15	1
tırmuş	163b/57	1
yahyā	166a/119	1
ya‘küb	163a/47	1
yūsuf	162b/40, 163a/44, 163a/47, 163b/65, 163b/66	5
zūleyhā	162b/39	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.5. İnsan Vücuduyla İlgili Kelimeler

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi bu başlıkla ilgili 37 farklı kelime kullanılmış 13 kere tekrar eden “yüzün” kelimesi ise en sık kullanılan kelime olmuştur. Eserde “yüz” kelimesi bazen gerçek anlamında bazen sevgilinin övgüsünde yer alırken bazense deyim şeklinde kullanımı tercih edilmiştir. Bu kelimeyle ilgili beyitler şu şekildedir:

“Urupdur gün yüzi bedre tanca

Yir itmişdür mehün yüzinde niçe” (164b/90)

“Biri Ni ‘met murādı cümle cānun

Yüzine bakmaga göz toymaz anuñ” (166/133)

“Biri olmuş Yahūdiden Müselmān

Müşāhid gün yüzinde nūr-ı ī‘mān” (167a/147)

Tablo 24. İnsan Vücuduyla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
ağız	162b/35, 165a/96, 167a/145, 167a/149	4
ayn	164a/68	1
bağır	162b/41	1
barmak	164a/74	1
baş	162a/23, 162b/33, 164a/77, 165a/94, 165b/106	5
beñiz	165a/101, 165a/103	2
cemāl	163a/46, 163a/47, 163a/50, 163a/55, 163b/60, 163b/68, 164b/89, 166a/120, 166b/136, 166b/139, 167b/160	11
cism	164a/73, 165a/99, 165a/100	3
çeşm	164a/70, 166b/130	2
dīdār	167b/163	1
dimağ	167a/151	1
el	164a/75, 165b/112, 167b/157	3
göz	164b/88, 165a/97, 166b/132, 166b/133, 166b/134, 167b/161	6
gūş	161b/11	1

hāl	163b/67, 165b/110, 167a/144	3
kalb	164a/79	1
kāmet	163b/58, 167b/156	2
kaş	163a/51	1
koyun	165a/98	1
la‘l	164b/83, 166b/134, 167a/150	3
leb	164b/84, 166a/121, 167b/158	3
mergub	167b/159	1
mūy	163b/62	1
mūjgān	165b/106	1
pāy	161b/2, 167a/141	2
pehlū	165a/98	1
perīşān	165b/109	1
ru yüz	167a/141, 167b/154	2
ruh	163b/67, 164b/82, 165b/113, 166b/135, 167b/158	5
ruḥsār	163b/67, 165b/110, 166b/140	3
rūy	163b/62, 166a/120, 167a/146	3
şaç	163b/59, 165b/111	2
sīne	164a/80, 165a/100	2
ten	164b/87	1
vücūd	161b/1	1
yanak	163b/66	1
yüzün	161b/2, 163a/53, 163b/59, 164b/86, 164b/90, 164b/90, 165a/101, 165b/114, 166b/132, 166b/134, 166b/137, 167a/146, 167a/147	13

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.6. Mesleklerle İlgili Kelimeler

Şehr-engîz-i Edirne’de güzeller bazen isim ve lakaplarıyla, bazen baba isimleri ve meslekleriyle anılırken bazen de kendi meslekleriyle tasvir edilmiştir. Eserde 32 adet meslek tespit edilmiş olup en çok kendi meslekleriyle anılan güzellere yer verilmiş ve bu güzellerin sayısı 19 olarak tespit edilmiştir. Bazı meslekler ise benzetmeler yoluyla ifade edilmiş olup çoğu güzellerin ve babalarının mesleklerinden oluşmaktadır.

Eserde verilen bu meslekler dönemde popüler olan meslekleri ifade etmesiyle söz varlığı açısından önem teşkil etmektedir. Kendi meslekleriyle övülen güzellerin beyitte şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Biri bir çizmeci maḥbūb-ı ra ‘nā

Degildür vaşfa ḳābil şānı a ‘lā” (164b/81)

“Birisi bir güzel bī mişl cerrāḥ

Anuñ mecrūḥı cümle cism-i ervāḥ” (165a/99)

Şairin, aşkını daha etkili anlatmak için kullandığı betimlerle ortaya çıkan mesleklerin geçtiği beyitler ise şunlardır:

“Ne zībādur aña ḥayyāt-ı ḳudret

O dem dībā-yı hüsnı itdi ḥil ‘at” (161b/4)

“Biri Şarrāf-zāde gevher-i ḥāş

Dil anuñ ḳulzüm-i ‘aşḳında ḡavvāş” (165a/95)

Tablo 25. Mesleklerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘abācı	164a/77	1
‘aṭṭar	165b/109	1
bezzār	165b/113, 166a/117	2
cerrāḥ	165a/99	1
çengī	161b/13, 165a/103	2
çizmeci	164b/81	1
derzī	164b/87	1
dīvdest	167a/141	1
ḡavvaş	165a/95	1
ḥallāc	165b/111	1
ḥar-bende	166a/127	1
ḥayyāt	161b/4	1
ḥelvācı	164b/83	1
ḳaşşāb	165a/97	1
ḳazzāz	164a/73, 164a/75	2
küleḥ-düz	164b/89	1
leşker	163a/48	1
mu ‘allim	163a/51	1
müfessir	161b/11	1
naḳḳāş	162b/31	1
na ‘l-bend	163a/53	1
oḳçı	165b/105	1
şarrāf	165a/95	1

semerci	165a/101	1
ser- maḥfil	163a/55	1
serrāc	164a/79	1
sim-keş	165b/107	1
şerbetçi	167a/149	1
taḳkeci	165a/93	1
taḳyeci	164b/91	1
ṭālib-i ‘ilm	163a/49	1
vālācı	165b/115	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.7. Güzellikle İlgili Kelimeler ve Kelime Grupları

Eserin konusu güzeller ve onların güzellikleri olunca bu konuyla ilgili pek çok kelime ve kelime gruplarına rastlamak mümkündür. Eserde, şair güzelleri tasvir ederken bazen bir satırı dolduracak şekilde övgü ve betimlemelerle bahsederken bazense sadece güzeli tanımlamak için tek bir kelimeyi tercih etmiştir.

Bu başlık altında 70 farklı kelime ve kelime grubu tespit edilmiş olup güzellerin tasviri için en sık kullanılan kelimenin mah olduğu tespit edilmiştir. Bu kelime metinde 20 kez tekrarlandığı görülmektedir. Ayrıca “māh” kelimesi, 2 kez “māh-rū” şeklinde kullanılarak toplamda 22 adet olduğu belirlenmiştir.

Bu kelime çoğunlukla güzelin yüzünü tasvir etmek için kullanıldığı görülmüş olup bazen kalın ünlüyle (māh) bazense ince ünlüyle yazıldığı (meh) gözlemlenmiştir. Kelimenin iki hali tek başlıkta birleştirilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Padişahın Edirne’ye gelişinin anlatıldığı beyitte “māh” kelimesi padişahı övmek için kullanılmıştır:

“İrişdi Edrine şehrine ol māh

O yirüñ başına gün toğdı nā-gāh” (162a/23)

Bahsi geçen kelimenin güzel yerine kullanıldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

“Birinüñ adı Hamza bir güzel şāh

Süvār-ı aşkar-ı hüsn olmuş ol māh” (164a/69)

“Biri bir māhdur adı Şaferdür

Ḳamer ruhlar içinde mu ‘teberdür’ (166b/135)

Tablo 26. Güzellik ile İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘abāsı cümle şeyhün başı tâcı	164a/77	1
āfet	166b/129	1
‘aks-i hüsn-i yâri mir’ât	162b/41	1
anuñ hem hüsn-i hem hulkı hasandur	164b/91	1
āşinā	166a/118	1
bedi‘ anuñ cemālin	163a/50	1
bī-bedel maḥbûb-ı serrâc	164a/79	1
bī-nazîr	166a/121	1
burc-i cemālün māhı	163a/46	1
cāmi‘-i hüsn	163b/57	1
cemāli āfitāb-ı ‘ālem-efrûz	164b/89	1
cemāli ka‘beği ehl-i şafâdur	163b/68	1
cemāli şubḥ-ı şâdık	166b/139	1
cemālinden münevver rûy-ı dünyā	166a/120	1
çādū-çeşm	166b/130	1
çeşm-i zü'l-humârı	164a/70	1
dil-ber-i mihr-i münevver	166b/139	1
dil-güşâ maḥbûb-ı ḥallâc	165b/111	1
duḥândur mûyı	163b/63	1
emîr-i cümle-i erbâb-ı efser	162a/20	1
gevher-i pāk	161b/12	1
gülistândur ruḥunda ḥāline nār	163b/67	1
güzel bī-miṣl cerrâḥ	165a/99	1
güzeller tâc-dârı	164a/71	1
ḥabîb ‘ayn-ı nûr-ı muṣtafâdur	163b/68	1
ḥûb	162b/30, 163a/47, 164b/85, 166a/117, 167b/159	5
ḳamer ruḥsâr	166b/140	1
ḳand-i lezzet	167a/149	1
ḳaşları rā vü elif-ḳad	163a/51	1
ḳiyâmet	166b/129	1
ḳiyâmetdür ider emvâtı ihyâ	166a/119	1
māh/meh	162a/23, 162a/24, 163a/46, 163a/50, 163a/52, 163a/54, 163b/60, 164a/69, 164b/86, 164b/90, 165b/114, 165b/104, 166a/116, 166b/135, 166b/138, 167a/148, 167b/160, 167b/161, 166b/163, 167b/163	20
māh/meh-rû	166b/137, 167b/154	2
maḥbûb-ı ğarrâ	165b/107	1
maḥbûb-ı ra‘nâ	164b/81	1

mergüb	167b/159	1
mısr-ı cemāl	163a/47	1
mısr-ı hüsnüñ şāhı	163a/46, 163b/65	2
murādı cümle cānuñ	166b/133	1
mu'teber	166b/135	1
mülk-i cemāle ol velīdür	163a/55	1
mülk-i hüsn	166a/123	1
nev-cüvān	164a/77	1
nigār	163a/52	1
nūr-ı muḥammed	163a/53	1
pādişāh	166a/123, 166a/124	2
pādişāh-ı heft kişver	162a/20	1
perī	162b/40, 165b/106 , 165b/106 , 165b/112, 165b/114, 167a/141	6
perīşān sünbülinden müşg-i tatar	165b/109	1
pür letāfet	164a/75	1
rūyī sūre-i nūr	163b/63	1
şaçı ve'l-leyl	163b/60	1
seng-dil	166b/131	1
ser-tāc	164b/92	1
serv	165a/94, 166a/117	1
serv-i kāmēt	167b/156	1
süvār-ı aşkar-ı hüsn	164a/69	1
şāh-ı 'ālem	166a/125	1
şāh-ı dīn	162a/25	1
şāh-ı hüsn	163a/45	1
şehd	166a/121	1
şehin-şeh	162a/21	1
şeker-ḥand	167a/151	1
şīr	166a/121	1
şīrīn	164b/83, 167b/158	1
şūḥ	164b/83	1
yār	162a/18, 162a/18, 162b/36, 162b/41, 162b/42, 164b/89, 165a/96, 165b/109	8
yār-ı mergüb	165a/96	1
yüzi ve'd-duḥādur	163b/59	1
zihī	164b/85	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.8. Arkadaşlıkla İlgili Kelimeler

Eserde bu başlıkla ilgili 4 farklı kelime tespiti yapılmıştır. Bunların üçü yabancı asıllı kelime olup bir tanesi Türkçe asıllıdır. Metin içerisinde en çok tekrar

edilen kelime ise “hem-dem”dir. Bu kelimenin metin içerisinde 3 kere tekrarlandığı görülmektedir. Metin içerisinde kelime ile ilgili beyitler ise şu şekildedir:

“Şu kim anuñla bir dem hem-dem oldı

O gögde istediğin yirde buldı” (163b/64)

“Birisi Taqqeci oğlu Memidür

Hevāsı servinüñ dil hem-demidir” (165a/93)

“Diler hem-demlige her dem o māhı

Dile imānı yoldaş it İlāhı” (167a/148)

Tablo 27. Arkadaşlıkla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
dem-sāz	165a/103	1
hem-dem	163b/64, 165a/93, 167a/148	3
refîk	167b/165	1
yoldaş	167a/148	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.9. İnsanî ve Ahlakî Kavramlarla İlgili Kelimeler

Eserde güzellerden bahsederken tek bir beyit dışında her zaman övgü ve güzellikle bahsedilmiştir. Bütün güzellerin yüzünün “māh” denmesi gibi onların huyları da çok güzeldir.

Bu başlık altında incelenen 13 kavramdan en sık kullanılan birkaç kelime vardır. Bunlar “kemāl”, “şādık”, “şafā” ve “şīrīn” kelimeleridir. Her biri metinde iki kere yazıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimelerle ilgili örnekler şunlardır:

“Göñül gāyet de sevdi ol diyāri

Şafā vü şevk ü şādī oldı yāri” (162b/36)

“Beyān itmek bedi ‘anuñ cemālin

İlāhī artur ol māhuñ kemālin” (163a/50)

“Biri Helvācı-zāde şūhu şīrīn

Gören helvā-yı la ‘lin didi taḥsīn” (164b/83)

“Biri bir dil-ber-i mihr-i münevver

Cemāli şubḥ-ı şādık adı Ca ‘fer” (166b/139)

Tablo 28. İnsanî ve Ahlakî Kavramlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
bī-riyā	162a/16	1
edep	166b/137	1
ḥulḳ	164b/91	1
kāmil	165b/113	1
kemāl	163a/50, 167b/160	2
leṭāfet	164a/75	1
mu ‘teber	166b/135	1
mübtelā	163a/45	1
mükerrem	161b/1	1
nāzük	166b/134	1
şādık	166b/139, 166b/140	2
şafā	162b/36, 163b/68	2
şirîn	164b/83, 167b/158	2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.10. Duygu ve Düşüncelerle İlgili Kelimeler

Güzellerin güzellikleri ve mesleklerinin konu olduğu bu edebî türde duygu ve düşünce kelimelerine bakıldığında divan edebiyatındaki gibi sevgiliye olan kavuşma isteği ve arzusu, Şehr-engîz-i Edirne’de de görülmektedir.

Duygu ve düşüncelerle ilgili 20 kelime tespiti yapılmış, aşk kelimesi 13 kez tekrarlanarak en sık kullanılan kelime olmuştur. Bu kelimenin geçtiği beyitlerin bazıları münacaat kısmında yer alıp peygamber ve Allah sevgisiyle ilgili kullanılmıştır. Asıl konunun işlendiği bölümde ise bu kelime sevgililere yönelikken eserin hatime bölümünde yine bu aşk Allah’a yöneldiği görülmektedir. Hatta şair bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “ şu şekildedir:

“Velī zıkr eyledüm bu cümle māhı

Senüñ dīdāruña meylüm İlāhī” (167b/163)

Metinde geçen aşk kelimesiyle ilgili beyitler şunlardır:

“Libās-ı hüsnin al it her gün anuñ

İlahī ‘aşkına Āl-i ‘Abānuñ” (164a/78)

“Biri bir bî-bedel maḥbūb-ı Serrāc

İder ‘aşka uyan kalbini tārāc” (164a/79)

“Biri bir seng-dildür adı Kaya

Getürdi ‘aşkı tağ u taşu kaya” (166b/131)

Tablo 29. Duygu ve Düşüncelerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘aql	164b/92	1
‘aşık	161b/9, 161b/10, 161b/11, 163a/45, 164a/78, 164a/79, 164b/85, 165a/95, 166a/127, 162a/28, 166b/131, 167b/161, 167b/164	13
cezbe	162a/27, 162a/28	2
cüş	161b/11	1
fıkr	162b/40	1
ḥayāl	162b/40, 162b/42	2
ḥayrān	167a/142	1
hevā	165a/93	1
hicrān	162a/25	1
ma‘şūk	161b/14	1
murād	166b/133	1
nā-şād	165b/115	1
niyāz	167b/164	1
serger-dān	167a/142	1
sev	162b/36, 163b/60, 164b/88	3
şādī	162b/36	1
şevk	161b/13, 162b/36, 162b/41	3
vaşl	162a/25	1
vişāl	162b/40	1
zevk	165a/98	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.11. Olumsuz Duygu ve Durumla İlgili Kelimeler

Eserde bu başlık altında 14 farklı kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin çoğu aşk acısı çeken şairin sevgiliye ulaşamamanın verdiği ızdırabı ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Şair tarafından çekilen acı bazen sevgili içinken bazense ilahî aşk içindir.

Bulunan 14 kelimeden en sık kullanılan “ğam” kelimesidir. Bu kelime iki beyitte kullanılmış olup bu beyitlerin ilahî aşkın acısıyla ilgili olmadığı görülmektedir.

“Beni acıtdı ğam zılm itdi feryād

Beni Nūşîn-revānı eylesün dād” (164a/72)

“Biri Vālācı Şādī oğlu Memidür

Dili nā-şād iden anuñ ğamıdur” (165b/115)

Tablo 30. Olumsuz Duygu ve Durumla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
acı-	164a/72	1
ā‘dā	162a/26	1
ah	164b/88	1
belā	163b/61	1
cevr	164b/87	1
esir	166a/127	1
feryād	164a/72	1
ğam	164a/72, 165b/115	2
ķahr	164a/75	1
nizā‘a	167a/150	1
ta‘n	164a/80	1
tārāc	164a/79	1
yavuz	167b/161	1
zılm	164a/72	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.12. Eşyalarla İlgili Kelimeler

Eserin bu başlık altındaki örneklerinin çoğu evde bulunan eşyalarla ilgilidir. Metin içerisinde 14 farklı eşya tespit edilmiş olup bu kelimelerden “āyine” kelimesi en sık kullanılanlardandır. Bu kelime eserde 2 kere kullanılmış olup geçtiği beyitler aşağıda sıralanmıştır.

“Ne dem kim bu Züleyhā-yı zamāne

Sipihri eyleye āyine-ķāne” (162b/39)

“Yüzi āyine-i İskender anuñ

Görinür ‘aķs-i rüyında cihānuñ” (167a/146)

Tablo 31. Eşyalarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
āyine	162b/39, 167a/146	2
bengāh	162b/43	1
dürc	161b/10	1
ferş	164b/83	1
hāme	167b/166	1
iligi	164a/74	1
kürsī	164b/82	1
nāme	167b/166	1
raht	162b/43	1
terāzū	163a/47	1
vezn	165a/96	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.13. Giyim ve Süsle İlgili Kelimeler

Eserde, terzi ve kazzâz gibi dikim ve kumaş üzerine çalışan mesleklerin varlığı, giyimle ilgili kelimelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şair, güzelleri överken padişahlara benzetme yolunu seçmesiyle ise bu durum, padişahların kullandığı aksesuarların da eser içinde yer almasını sağlamıştır.

Eserde bu başlıkla ilgili 15 farklı kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerden “‘abā”, “‘libās” ve “‘tāc” kelimeleri metinde üçer kez kullanılarak en sık kullanılan kelimeler olmuşlardır.

Giyim ve süsle ilgili kelimelerde en sık kullanılan “‘abā”, “‘libās” ve “‘tāc” kelimelerinin aynı beyit içinde geçtikleri de görülmektedir. Bu kelimelerle ilgili beyitler aşağıd sıralanmıştır:

“Biri hürmüz güzeller tāc-dārı

Cefā meydānının çābuk süvārı” (164a/71)

“Biri bir nev-cüvān ibn-i ‘ābācı

‘Ābāsı cümle şeyhün başı tācı” (164a/77)

“Libās-ı hüsni al it her gün anuñ

İlāhī ‘aşkına Āl-i ‘Ābānuñ”(16a/78)

Tablo 32. Giyim ve Süsle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘abā	164a/77, 164a/78, 165a/102	3
ārā	162b/42, 166a/120	2
dāmen	165a/94	1
efser	162a/20	1
ḥil‘at	161b/4, 161b/5	2
iklīl	161b/12	1
ḳabā	161b/7, 161b/7	1
libās	161b/7, 164a/78, 164b/86	3
mūnaḳḳaṣ	162b/30, 162b/31	2
müşg	165b/109	1
sīne	164a/80, 165a/100	2
tāc	164a/71, 164a/77, 164b/92	3
zeyn	162a/29	1
zībā	162b/30	1
zīver	161b/12	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.14. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Kelimeler

Eserde, şerbetçi ve helvâcı gibi mesleklerine yer verilmesiyle yiyecek ve içecek kategorisinin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Metinde, yiyecek ve içeceklerle ilgili beyitlerin genellikle mecazî anlamda kullanıldığı görülmüş olup bazı mesleklerin anlatımında da kullanılmıştır.

Eserde yiyecek ve içecek kavramlarıyla ilgili 17 kelime tespiti yapılmıştır. Bu kelimelerden en çok kullanılanlar “*fukā‘a*”, “*ḥelvā*”, “*ḳand*”, “*lezzet*”, “*sükker*”, “*şerbet*” kelimeleridir. Bu kelimelerin her biri eserde ikişer kere kullanılmış olup birçoğu aynı beyitte geçen kelimelerdir. Bu kelimelerin geçtikleri beyitler ise aşağıda gösterilmiştir.

“*Biri şerbetçi-zāde ḳand-i lezzet*

Fukā‘a içürüpdür ağız şerbet” (167a/149)

“*Anuñ çün medḥini itdüm mükerrer*

Leziz olur mükerrer olsa sükker” (167b/152)

“*Lebi evşāfını anuñ müheyyā*

Kime müşkil gelürse baña helvā” (164b/83)

Tablo 33. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
āb	165a/97	1
fukā‘a	167a/149, 167a/150	2
gülāç	166b/134	1
helvā	164b/83, 164b/84	2
ķand	167a/149, 167a/151	2
lezīz	167a/152	1
lezzet	164a/75, 167a/149	2
şu	162b/35	1
sükker	167a/152, 167b/158	2
şarāb	165a/98	1
şehd	166a/121	1
şeker	167a/151	1
şerbet	167a/149, 167a/150	2
şīr	166a/121	1
ta‘ām	167b/153	1
tatlu	167b/153	1
toyma	166b/133	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.15. Hayvanlarla İlgili Kelimeler

Eserde hayvanla ilgili kelimeler kısır kalmasına rağmen aşağıdaki tabloda gösterilmiş olan kelimelerin varlığından ötürü bu kategori oluşturulmuştur.

Metinde geçen “*ķoyun*” kelimesi dışında eserde gerçek anlamda kullanılan bir hayvan ismi bulunmamaktadır. Bulunan diğer kelimeler güzelleri ve onların güzelliklerini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bu kelimelerin her biri birer kez kullanılmış olup örnekleri şunlardır:

“Hemān ol yirde idindüm mekānı

Felek farkında yapdum āşiyānı” (162b/37)

“Biriniñ adı Ħamza bir güzel şāh

Süvār-ı aşķar-ı ħüsn olmuş ol māh” (164a/69)

“Biri bir ķoyun ela gözli ķaşşāb

Döker ķanı dem-ā-dem nitekim āb” (165a/97)

Tablo 34. Hayvanlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
āşiyān	162b/37	1
aşkar	164a/69	1
koyun	165a/97	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.16. Bitkilerle İlgili Kelimeler

Şehr-engîz-i Edirne adlı eserde şair, ismini vermediği güzellere seslenirken yahut güzelleri betimlerken bu başlık altında toplanmış kelimelerden faydalanmıştır.

Eserde bitkilerle ilgili 6 kelime tespit edilmiş olup “serv” kelimesinin en sık kullanılan kelime olduğu tespit edilmiştir. Bu kelime metin içerisinde 5 kere tekrarlanmış olup bazı beyitlerde sevgili için bazense sevgilinin boyu için kullanıldığı gözlemlenmiştir.

“İbād adı biri bir hūb bezzār

Kim ol servüñ metā’ı şīve vü nāz” (166a/117)

“Şu deñlü çok bu yirlerden serv-i kāmēt

Beyān olmaya kopunca kıyāmet” (167b/156)

Tablo 35. Bitkilerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
bağ	162b/34, 162b/35	2
gülistān	163b/67	1
kāfūrī	165a/100	1
nīlūfer	161b/6	1
serv	163b/58, 165a/93, 165a/94, 166a/117, 167b/156	5
sünbül	165b/109	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.17. Coğrafi Kavramlarla İlgili Kelimeler

Eserde coğru kelimelerin çoğu mecaz anlamda kullanılmış olup bunlar genellikle sevgiliye olan aşkı daha iyi ifade edebilmek için kullanılmış kavramlardır.

Metinde geçen coğrafi kavramlarla ilgili kelimeler, 11 tanedir. Bu

kelimelerden en çok “taş” kelimesinin kullanımı dikkat çekmektedir. Bu kelime eserde 5 kere kullanılmış olup geçtiği beyitler şunlardır:

“Hişārından ki bir taş olsa nāzil

Eger kim gice gündüz gitse biñ yıl” (162b/31)

“Biri bir seng-dildür adı Kaya

Getürdi ‘aşkı tağ u taşu kaya” (166b/131)

Tablo 36. Coğrafi Kavramlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
baħr	161b/11, 163a/45	2
cūy	161b/6	1
deñiz	167b/155	1
hāk	167a/141	1
ırmağ	162b/34	1
kaya	166b/131	1
ķulzüm	165a/95	1
maşrık	162b/43	1
seng	166b/131	1
tag	166b/130, 166b/131	2
taş	162b/32, 162b/33, 166b/130, 166b/131, 166b/132	5

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.18. Gök Cisimleri İlgili Kelimeler

Eserde, gök cisimleri genellikle temel anlamının dışında kullanılmıştır. Bu kelimeler daha çok güzellerin güzelliğini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bu kelimeler metinde 22 farklı kelime olarak kullanılmıştır. Eserin muhtevasına bakıldığında bu rakam eserin söz varlığını yansıtabilecek derecededir.

Metinde en sık kullanılan kelime “māh” kelimesidir. Bu kelime eserde, sevgili yerine ya da onun yüzünün güzelliğini betimlemek için 20 kere kullanılmıştır. Bu kelimenin geçtiği beyitler aşağıda sıralanmıştır.

“Göñül gün bigi rūşen ola her gāh

Toğarsan göñlümüzden bir gün ey māh” (166b/137)

“Anuñ kāpusı vālā-ter felekden

Özi ā lādur ol māhuñ melekden” (166a/116)

Tablo 37. Gök Cisimleri İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
āfītāb	164b/89, 166a/120	2
‘ālem	161b/1, 164b/89, 166a/120, 166a/123, 166a/125, 166a/126, 167b/159	7
asman	164a/76	1
ay	165b/108, 166b/136	2
bedr	164b/90	1
cihān	161b/10, 161b/14, 163a/44, 166a/127, 167a/144, 167a/146	6
çarḥ	161b/13, 165b/107, 165b/108	3
eflak	164a/76	1
encüme	167b/154	1
felek	161b/3, 162a/29, 162b/33, 162b/37, 165b/116, 167a/142, 167b/154	7
gök	162a/28, 163b/64	2
gün	161b/3, 162a/23, 164a/78, 164b/90, 165b/108, 165b/108, 166b/138, 166b/138, 167a/147	9
güneş	167b/155, 167b/160	2
hürşīd	161b/13, 165b/114	2
kamer	166b/135, 166b/140	2
māh/meh	162a/23, 162a/24, 163a/46, 163a/50, 163a/52, 163a/54, 164a/69, 164b/86, 164b/90, 165a/104, 165b/114, 165b/116, 166b/135, 166b/137, 166b/138, 167a/148, 167b/154, 167b/160, 167b/161, 167b/163	20
mihr	161b/13, 162a/27, 162a/28, 164b/86, 165b/108, 165b/113, 165b/114, 166b/139, 166b/140, 167a/142	10
semaa	166b/130	1
sipih	162b/39, 164a/80	2
şubḥ	162a/22, 166b/139, 166b/140	3
tan	164b/90	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.19. Ülke Şehir ve Milletlerle İlgili Kelimeler

Eserde; ülke, şehir ve milletle kavramlarının her biriyle ilgi örnek bulunmuştur. Toplamda 8 kelime tespit edilmiş olup bu kelimelerden “Mısr” ve “şehir” kelimelerin beşer kere tekrarlandığı görülmektedir.

“Mısr” kelimesi, “Yusuf” adlı güzelin anlatıldığı beyitlerde geçtiği görülmüştür. Bu beyitlerde temel anlamında kullanılıyormuş gibi gözüken kelime aslında güzelin tasvirlerinde yer almaktadır. “Şehir” kelimesi ise yalnızca bir beyitte temel anlamda kullanılmış olup diğer beyitlerde güzellerin güzelliğini betimlerken kullanılmıştır. Bu kullanımlar aşağıda gösterilmiştir.

“Cihānuñ mülkini itdi taşarruf

Şanasın Mışra sultān oldı Yūsuf” (163a/44)

“Eyitti Mısr-ı hüsnüñ şāhı kimdür

Veya burc-ı cemālün māhı kimdür” (163a/46)

Tablo 38. Ülke ve Milletlerle İlgili Kelimeler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
edrine	162a/23, 162a/25, 162a/28	3
kişver	162a/20	1
konstantin	162a/22	1
medine	162a/25	1
mısr	163a/44, 163a/46, 163a/47, 163b/65, 163b/65	5
mülk	163a/44, 163a/55, 166a/123	3
şehir	162a/22, 162a/23, 162a/28, 166b/136, 166b/140	5
tatar	165b/109	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.20. Değerli Taş ve Parayla İlgili Kelimeler

Eserde başlıkla ilgili 5 kelime tespit edilmiştir. Bu beş kelimeden en sık kullanılan kelime “gevher” kelimesi olmuş, metinde üç kere tekrarlanmıştır.

Bu kelimelerle ilgili örnekler şunlardır:

“Biri Şarrāf-zāde gevher-i hāş

Dil anuñ kılzüm-ı ‘aşkında ğavvāş” (165a/95)

“Hudā ‘aşk ile halk itdi cihānı

O dem bir gevhere dürc itdi anı” (161b/10)

Tablo 39. Değerli Taş ve Parayla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
altın	161b/6, 165a/96	2
bahā	166a/118	1
gevher	161b/10, 161b/12, 165a/95	3
naqd	165a/98, 166a/118	2
ucuz	166a/122	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.21. Renklerle İlgili Kelimeler

Eserde renklerle az sayıda örnek bulunmaktadır. Tespit edilmiş 3 farklı kelime bulunmaktadır. Metinde, bu kelimelerden en çok kırmızı anlamındaki “al” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime eserde iki kere kullanılmış olup geçtiği beyitler şunlardır:

“Libās-ı hüsnin al it her gün anuñ

İlāhī ‘aşkına Āl-i ‘Abānuñ” (164a/78)

“Biri derzī Ḥasandur cevri aña ten

Degül tutduğı al iplüklü süzen” (164b/87)

Tablo 40. Renklerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
al	164a/78, 164b/87	2
ela	165a/97	1
rengin	167b/158	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.22. Zamanla İlgili Kelimeler

Eserde zamanla ilgili pek çok kelime kullanılmıştır. Bu kelimeler eserde, sevgilinin saçını, kaşını betimleyen kelimelerdir. Bu kelimelerden en çok kullanılan “dem” olup metin içerisinde 13 kere tekrarı bulunmaktadır.

“dem” kelimesi eserde bazen birleşik kelime bazense yalın halde görülmektedir. Yalın halde görüldüğünde çoğunlukla cümleye zaman anlamı kattığı görülmektedir. Zaman anlamı kattığı beyitler şunlardır:

“Biri bir çengī olsa çenge dem-sāz

İder ‘uşşākuñ ol dem beñzini sāz” (165a/103)

“Yirinde şehir-i Konstanṭīni nā-gāh

Qoyup bir şubḥ-dem tutdı hemān rāh” (162a/22)

Tablo 41. Zamanla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
bugün	163a/54, 163a/55, 163b/57, 165a/96, 167a/144	5
dem	161b/4, 161b/10, 161b/11, 161b/12, 162a/22, 162a/27, 162a/28, 162b/39, 163b/63, 163b/64, 165a/100, 165a/103, 167a/148	13
dem-ā-dem	165a/97, 165b/110	2
dün	161b/3	1
gāh	161b/6, 163b/66, 166b/138	3
gice	162b/32, 164a/80	2
gündüz	162b/32	1
hemān	162a/22, 162b/37	2
her gün	164a/78, 161b/10	2
leyl	161b/8, 163b/59	2
mü’ebbed	162a/21	1
nā-gāh	162a/22, 162a/23	2
rūzı	161b/8, 161b/8	2
şehir	161b/6, 162b/43	2
şubḥ	162a/22, 166b/139, 166b/140	3
yıl	162b/32	1
zamāne	162b/39	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.1.23. Miktarla İlgili Kelimeler

Eserde miktarla ilgili 19 farklı örnek bulunmuş olup bunlardan en çok kullanılanı “bir” kelimesi olmuştur. Eserde 40 kere tekrar eden bu kelime, belgisiz sıfat olarak kullanılan “biri”, “birisi” gibi kelimelerinden sonra sıklıkla geldiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak şu beyitler verilebilmektedir

“Biri bir pādīšāh adı ‘Ālem Šāh

Virüpdür mülk-i hüsni aña Allah” (166a/123)

“Biri bir oğçı ursa ‘aşıkā oğ

Şafālar kesb idüp ‘aşık diye oğ” (165b/105)

Tablo 42. Miktarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
art	163a/50	1
biñ	162b/32, 163b/63, 165a/98	3
bī-nihāyet	162a/18	1
bir	161b/6, 161b/10, 161b/12, 162a/22, 162a/28, 162b/32, 162b/38, 162b/43, 163a/45, 163a/45, 163a/49, 163a/51, 163b/59, 163b/61, 163b/63, 163b/64, 164a/69, 164a/77, 164a/79, 164a/80, 164b/81, 164b/85, 165a/97, 165a/99, 165a/103, 165b/105, 165b/107, 165b/111, 165b/114, 166a/117, 166a/123, 166a/124, 166b/129, 166b/129, 166b/131, 166b/135, 166b/138, 166b/139, 167a/143, 167a/144	40
cümle	162a/20, 163a/48, 164a/77, 165a/99, 166a/126, 166b/130, 166b/133, 167a/144, 167b/161, 167b/163	10
çok	162a/26, 163a/56, 167b/156	3
dāne	167a/143	1

gāyet	162b/36, 163a/56, 167b/154	3
ḥabbe	167a/144	1
heft	162a/20	1
her	162b/35, 162b/40, 162b/40, 163b/66, 164a/78, 165b/108, 166a/128, 166b/138, 167a/148, 167b/159	10
iki	163a/52, 164b/88	2
ḳamu	161b/1, 162a/19, 162a/26, 166b/140, 167b/160	5
niçe	164b/90, 165a/102, 167b/159, 167b/159	4
on dört	166b/136	1
ṣānī	163b/63	1
yok	161b/9, 162a/26, 163a/56, 167b/154	4
zerre	167b/155	1
ziyāde	167b/162	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.2. Yabancı Sözcükler

Hiçbir toplum veya ulus diğerlerinden tamamen izole bir şekilde varlığını sürdürememektedir. Toplamlar arasındaki ekonomik, politik ve kültürel etkileşimler kaçınılmaz olarak dile de yansımaktadır. Bu etkileşim sonucunda, dünyadaki tüm diller başka dillerden kelimeler ve ifadeler ödünç almaktadır. Hatta bazı durumlarda, bu yabancı kökenli unsurların sayısı o kadar artabilir ki dilin özgün yapısını ve karakterini tehdit edecek boyutlara ulaşabilmektedir (Aksan, 2004, s. 29).

Dilimize başka dillerden giren kelimeleri iki temel kategoride değerlendirmek mümkündür. Birinci grup, dildeki ses yapısına ve kurallarına uyum sağlamış, artık yabancı kökenli olduğu kolayca anlaşılamayan “*yerleşmiş yabancı kelimeler*”dir. İkinci grup ise dilin ses yapısına uyum sağlayamamış ve yabancı kökenli olduğu hemen belli olan “*yerleşmemiş yabancı sözcükler*”dir (Aksan, 2004, s. 29).

Yukarıda, Doğan Aksan’ın belirtmiş olduğu ikinci kategorideki kelimeler daha ziyade Batı kökenli kelimelerdir. Metinde genel olarak Klasik Osmanlı döneminin kelime hazinesine uygun biçimde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça asıllı

kelimeler yer aldığından inceleme yapılırken şehir-engîzde yer alan tüm yabancı kelimeleri tek başlık altında toplamak uygun görülmüştür.

Tablo 43'te eserdeki yabancı kelimeler ve kökenleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Eserde 540 Arapça, 370 Farsça, 4 Yunanca ve 1 tane Moğolca kelime bulunmuştur. Yapılan incelemede, eserde en sık tekrar eden kelimenin 20 kez kullanılan "*māh*" olduğu tespit edilmiştir. Bu kelimeyi, metinde 16'şar defa tekrarlanan "*dem*" ve "*dil*" kelimeleri takip etmektedir. Bu kelimelerin ardından 14 kez kullanılan "*hüsn*" kelimesi yer alırken "*aşk*" kelimesinin ise 13 kez tekrarlandığı görülmüştür.

Bu kelimelere örnek olan beyitler şunlardır:

“Libās-ı hüsn o māhe gökden indi

Bunı mihriñ yüzün gördükde şandı” (164b/86)

“O cānuñ cismidür kâfūrī merhem

Şaraydum sīnei pür zahme her-dem” (165a/100)

“Biri ol māh-rûlardan Recebdür

Yüzine meh demek anun edebdür” (166b/137)

“Müfessirlerden irişdi bu gūşa

Şu dem kim ‘aşk bahri geldi cūşa” (161b/11)

“Bularun ‘ömrini eyle ziyāde

Ser-ā-ser dillerin eyle gūşāde” (167b/162)

“Dil ü cān Yūsufın şalmağa her gāh

Yañaklarında güldükce olur çāh” (163b/66)

“Başardum bağruma şevkile bi'zzāt

Nitekim ‘ağs-i hüsn-i yāri mir ‘āt” (162b/41)

“Birisi takyecilerden Hasandur

Anuñ hem hüsn-i hem hulkı hasandur” (164b/91)

“İlāhī bendenüñ budur niyāzı

Döne taḥḳīke bu ‘aşk-ı mecāzī’ (167b/164)

“Biri ḥūb u zihī adı Seydī

İder āvāre ‘aşkı ‘ömr ü zeydī’ (164b/85)

Tablo 43. Yabancı Sözcüklerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
(bī-)nihāyet (Ar.)	162a/18, 167b/154	2
āb (Far.)	165a/97	1
‘ābā (Ar.)	164a/77, 164a/78, 165a/102	3
‘abdī (Ar.)	166a/125, 166a/125	2
‘aceb (Ar.)	166a/126	1
ā‘dā (Ar.)	162a/26	1
ādem (Ar.)	161b/1, 161b/9	2
āfet (Ar.)	166b/129	1
āfitāb (Far.)	164b/89, 166a/120	2
agāh (Ar.)	164a/70	1
āhen (Far.)	164b/88	1
āhir (Ar.)	167b/153, 167b/166	2
aḥmed (Ar.)	163a/53, 163a/54	2
‘ākıbet (Ar.)	166a/128	1
‘aql (Ar.)	164b/92	1
‘aks (Ar.)	162b/41, 164b/92, 167a/146	3
āl (Ar.)	162a/19, 164a/78	2
ā‘lā (Ar.)	164b/81, 165b/116	2
‘ālem (Ar.)	161b/1, 164b/89, 166a/120, 166a/123, 166a/125, 166a/126, 167b/159	7
‘alī (Ar.)	163a/55, 165b/113, 166a/121, 167a/143	4
allah (Ar.)	166a/123	1
ārā (Far.)	166a/120, 162b/42	2
‘arş (Ar.)	164b/82	1
aşḥāb (Ar.)	162a/19	1
āsmān (Far.)	164a/76	1
‘āşık (Ar.)	161b/14, 165b/105, 165b/105, 166b/140	4
āşinā (Far.)	163a/45, 166a/118	2
āşiyān (Far.)	162b/37	1
‘aşk (Ar.)	161b/9, 161b/10, 161b/11, 163a/45, 164a/78, 164a/79, 164b/85, 165a/95, 166a/127, 166a/128, 166b/131, 167b/161, 167b/164	13

aşkar (Ar.)	164a/69	1
âteş (Far.)	165b/112	1
atlas (Ar.)	161b/5	1
‘aṭṭar (Ar.)	165b/109	1
āvāre (Far.)	161b/5, 164b/85	2
āyet (Ar.)	162a/24	1
āyine (Far.)	162b/39, 167a/146	2
‘ayn (Ar.)	163b/68	1
bağ (Far.)	162b/34, 162b/35	2
bahā (Far.)	166a/118	1
baḥr (Ar.)	161b/11, 163a/45	2
baḥşī (Far.)	166b/130, 167a/145, 167a/145	3
bāri (Far.)	164a/70	1
bāyezīd (Ar.)	162a/21	1
bedi‘ (Ar.)	163a/50	1
bedr (Ar.)	164b/90	1
belā (Ar.)	163b/61	1
bende (Far.)	166a/126, 166a/126, 167b/164	3
bengāh (Far.)	162b/43	1
beşer (Ar.)	163a/48	1
beyān (Ar.)	163a/50, 167b/156	2
bezzār (Ar.)	165b/113, 166a/117	2
bī-bedel (Ar.)	164a/79	1
biḥamdi’llāh (Ar.)	161b/1, 162a/15	2
bī-riyā (Ar.)	162a/16	1
bi’zzāt (Ar.)	162b/41	1
burc (Ar.)	163a/46	1
bülend (Far.)	164a/80	1
cādū (Far.)	166b/129, 166b/130	2
ca‘fer (Ar.)	166b/139	1
cāmi‘ (Ar.)	163b/57, 163b/59	2
cān (Ar.)	163b/66, 165a/100, 166a/122, 166a/122, 166b/133, 167a/151, 167b/157	7
cefā (Ar.)	163a/56, 164a/71	2
cem‘ (Ar.)	165b/112	1
cemā‘at (Ar.)	163b/58	1
cemāl (Ar.)	163a/46, 163a/47, 163a/50, 163a/55, 163b/60, 163b/68, 164b/89, 166a/120, 166b/136, 166b/139, 167b/160	11
cerrāḥ (Ar.)	165a/99	1
cevr (Ar.)	164b/87	1
cezbe (Ar.)	162a/27, 162a/28	2
cihān (Far.)	161b/10, 161b/14, 163a/44, 166a/127,	6

	167a/144, 167a/144	
cinān (<i>Ar.</i>)	162b/35	1
cism (<i>Ar.</i>)	164a/73, 165a/99, 165a/100	3
cūş (<i>Far.</i>)	161b/11	1
cūy (<i>Far.</i>)	161b/6	1
cümle (<i>Ar.</i>)	162a/20, 163a/48, 164a/77, 165a/99, 166a/126, 166b/130, 166b/133, 167a/144, 167b/161, 167b/163	10
cünd (<i>Ar.</i>)	162a/21, 162b/43	2
cüvān (<i>Far.</i>)	166a/128	1
çābuk (<i>Far.</i>)	164a/71	1
çāh (<i>Far.</i>)	163b/66	1
çar (<i>Far.</i>)	162a/18	1
çarḥ (<i>Far.</i>)	161b/5, 161b/13, 165b/107, 165b/108	4
çeng (<i>Far.</i>)	165a/103, 165a/103	2
çengī (<i>Far.</i>)	161b/13, 165a/103	2
çeşm (<i>Far.</i>)	164a/70, 166b/130	2
çini (<i>Far.</i>)	162b/31	1
çün/çünkü (<i>Far.</i>)	161b/14, 162a/24, 162b/33, 165a/94, 167a/152, 167b/157	6
dād (<i>Far.</i>)	164a/72	1
dāmen (<i>Far.</i>)	165a/94	1
dāne (<i>Far.</i>)	167a/143	1
dār (<i>Far.</i>)	165b/111	1
dem (<i>Far.</i>)	161b/4, 161b/10, 161b/11, 161b/12, 162a/22, 162a/27, 162a/28, 162b/39, 163b/63, 163b/64, 165a/93, 165a/100, 165a/103, 165b/106, 167a/148, 167a/148	16
dem-ā-dem (<i>Far.</i>)	165a/97, 165b/110	2
derzī (<i>Far.</i>)	164b/87	1
devlet (<i>Ar.</i>)	162a/21	1
dībā (<i>Far.</i>)	161b/4, 161b/5	2
dīdār (<i>Far.</i>)	167b/163	1
dil (<i>Far.</i>)	162b/42, 163a/54, 163b/66, 165a/94, 165a/95, 165b/111, 165b/111, 165b/113, 165b/115, 166a/118, 166b/131, 166b/139, 167a/148, 167a/148, 167b/157, 167b/162	16
dilber (<i>Far.</i>)	166b/139, 167b/158	2

dimag̃ (Ar.)	167a/151	1
ḏīn (Ar.)	162a/15, 162a/25	2
ḏivdest (Far.)	167a/141	1
diyār (Ar.)	162b/36	1
du‘ā (Ar.)	162a/19, 167b/158	2
duḥā (Ar.)	163b/59, 163b/62	2
dūz (Far.)	164b/89	1
dünyā (Ar.)	166a/120	1
dürc (Ar.)	161b/10	1
ebrī (Far.)	164a/73	1
edeb (Ar.)	166b/137	1
edrine (Yun.)	162a/23, 162a/24, 162a/28	3
eflāk (Ar.)	164a/76	1
efser (Far.)	162a/20	1
ehl (Ar.)	163b/68	1
elif (Ar.)	163a/51	1
emīr (Ar.)	162a/20	1
emvāt (Ar.)	166a/119	1
enbiyā (Ar.)	162a/15	1
encüm (Ar.)	167b/154	1
erbāb (Ar.)	162a/20	1
ervāḥ (Ar.)	165a/99	1
esīr (Ar.)	166a/127	1
etbā‘a (Ar.)	162a/19	1
evlād (Ar.)	162a/19	1
evṣāf (Ar.)	164b/84	1
ezber (Far.)	163b/60	1
fakīr (Ar.)	166b/132	1
fark̃ (Ar.)	161b/8, 162a/29, 162b/37	3
felek (Ar.)	161b/3, 162a/29, 162b/33, 162b/37, 165b/116, 167a/142, 167b/154	7
ferīd (Ar.)	167b/160	1
ferṣ (Ar.)	164b/82	1
feryād (Far.)	164a/72	1
fikr (Ar.)	162b/40	1
fukā‘a (Ar.)	167a/149, 167a/150	2
gāh (Far.)	161b/6, 162a/22, 162a/23, 163b/66, 164a/70, 166b/138	6
ḡam (Ar.)	164a/72, 165b/115	2
ḡarrā (Ar.)	165b/107	1
ḡavvāṣ (Ar.)	165a/95	1
ḡāyet (Ar.)	162b/36, 163a/56, 167b/154	3
ger (Far.)	164a/80, 166b/134	2
gevher (Far.)	161b/10, 161b/12, 165a/95	3

güş (Far.)	161b/11	1
gülāçe (Far.)	166b/134	1
gülistān (Far.)	163b/67	1
güşā (Far.)	165b/111, 167b/162	2
ḥabbe (Ar.)	167a/144	1
ḥabīb (Ar.)	163b/68, 167b/161	2
ḥadd (Ar.)	167b/154	1
ḥāfız (Ar.)	163b/59, 163b/61	2
ḥāk (Far.)	167a/141	1
ḥakḳ (Ar.)	161b/8	1
ḥāl (Far.)	163b/67, 165b/110, 167a/144	3
ḥālet (Ar.)	166b/130	1
ḥalīl (Ar.)	163b/67	1
ḥalk (Ar.)	161b/10	1
ḥallāc (Ar.)	165b/111	1
ḥāme (Ar.)	167b/166	1
ḥamza (Ar.)	164a/69	1
ḥand (Far.)	167a/151	1
ḥāne (Far.)	162b/39	1
ḥarbende (Far.)	166a/127	1
ḥarīr (Ar.)	164a/73	1
ḥāş (Ar.)	165a/95	1
ḥasan (Ar.)	164b/87, 164b/91, 164b/91	3
ḥatm (Ar.)	162a/15, 163a/54	2
ḥayāl (Ar.)	162b/40, 162b/42	2
hayalat (Ar.)	162b/42	1
ḥayrān (Ar.)	167a/142	1
ḥayyāt (Ar.)	161b/4	1
heft (Far.)	162a/20	1
ḥelvā (Ar.)	164b/83, 164b/83, 164b/84	3
hem (Far.)	163b/64, 164b/91, 164b/91, 165a/93, 167a/148	5
hemān (Far.)	162a/22, 162b/37	2
hemsīre (Far.)	166a/121	1
her (Far.)	162b/35, 162b/40, 162b/40, 163b/66, 164a/78, 165b/108, 166a/128, 166b/138, 167a/148, 167b/159	10
hevā (Ar.)	165a/93	1
ḥıfz (Ar.)	163b/61	1
hicrān (Ar.)	162a/25	1
ḥıdmet (Ar.)	161b/3	1
ḥıl'at (Ar.)	161b/4, 161b/5	2
ḥişār (Ar.)	162b/32	1
ḥoş (Far.)	165b/114	1
ḥüb (Far.)	162b/30, 163a/47,	8

	164a/75, 164b/85, 165a/96, 166a/117, 167b/153, 167b/159	
ḥudā (Far.)	161b/9, 161b/10, 161b/14, 162a/29	4
ḥulḳ (Ar.)	164b/91	1
ḥumār (Ar.)	164a/70	1
ḥūr (Ar.)	163b/62	1
ḥūrṣīd (Far.)	161b/13, 165b/114	2
hürmüz (Far.)	164a/71	1
ḥusn (Ar.)	162b/41, 163a/45, 163a/46, 163b/57, 163b/65, 164a/69, 164a/78, 164b/86, 164b/91, 166a/118, 166a/123, 167a/142, 167b/159, 167b/159	14
‘ibāḍ (Ar.)	166a/117	1
ibn (Ar.)	162a/21, 164a/77	2
idrāk (Ar.)	164a/76	1
iḥyā (Ar.)	163b/63, 166a/119	2
iklīl (Ar.)	161b/12	1
ilāhī (Ar.)	162a/17, 162a/26, 163a/50, 163b/60, 164a/78, 166a/128, 167a/148, 167b/161, 167b/163, 167b/164	10
illā (Ar.)	165a/101	1
‘ilm (Ar.)	163a/49	1
ī‘mān (Ar.)	167a/147, 167a/148	2
‘isā (Ar.)	163b/63	1
ism (Ar.)	164a/73	1
iṣāret (Ar.)	166b/129	1
ḳabā (Ar.)	161b/7, 161b/7	2
ḳabbān (Ar.)	165b/109	1
ka‘be (Ar.)	162a/25, 163b/68	2
ḳābil (Ar.)	164b/81	1
ḳad (Ar.)	163a/51	1
ḳadr (Ar.)	164a/80	1
ḳāfūrī (Ar.)	165a/100	1
ḳahr (Ar.)	164a/75	1
ḳalb (Ar.)	164a/79	1
ḳamer (Ar.)	166b/135, 166b/140	2
ḳāmet (Ar.)	163b/58, 167b/156	2
ḳāmil (Ar.)	165b/113	1
ḳand (Ar.)	167a/149, 167a/151	2
ḳarār (Ar.)	164b/92	1
ḳaṣr (Ar.)	164b/82	1
ḳaṣṣāb (Ar.)	165a/97	1
ḳaṭre (Ar.)	167b/155	1
ḳazzāz (Ar.)	164a/73, 164a/75	2

kemāl (Ar.)	163a/50, 167b/160	2
kesb (Ar.)	165b/105	1
keyvān (Far.)	162b/33	1
kışsa (Ar.)	164a/70	1
kıyāmet (Ar.)	166a/119, 166b/129, 167b/156	3
kişver (Far.)	162a/20	1
konstanṭīn (Yun.)	162a/22	1
ḳudret (Ar.)	161b/4	1
ḳulzüm (Ar.)	165a/95	1
küleḥ (Far.)	164b/89	1
kürsī (Ar.)	164b/82	1
lafz (Ar.)	167a/151	1
la‘l (Far.)	164b/83, 166b/134, 167a/145	3
leb (Far.)	164b/84, 166a/121, 167b/158	3
leşker (Far.)	163a/48	1
leṭāfet (Ar.)	164a/75	1
levlāk (Ar.)	161b/12	1
leyl (Ar.)	161b/9, 163b/59	2
lezīz (Ar.)	167a/152	1
lezzet (Ar.)	164a/75, 167a/149	2
libās (Ar.)	161b/7, 164a/78, 164b/86	3
luṭf (Ar.)	167b/165	1
luṭfī (Ar.)	164a/75	1
ma‘būd (Ar.)	163b/61	1
māh/meh (Far.)	162a/23, 162a/24, 163a/46, 163a/50, 163a/52, 163a/54, 163b/60, 164a/69, 164b/86, 164b/90, 165b/114, 165b/104, 166a/116, 166b/135, 166b/138, 167a/148, 167b/160, 167b/161, 166b/163, 167b/163	20
māh/meh-rū (Far.)	166b/137, 167b/154	2
maḥbūb (Ar.)	162b/38, 164a/79, 164b/81, 165b/107, 165b/111	5
maḥfil (Ar.)	163a/55	1
maḥlūk (Ar.)	161b/14	1
māḥmūd (Ar.)	163a/49, 163b/61	2
maḥrem (Ar.)	161b/9	1
maḥşer (Ar.)	162a/17	1
maḳşūd (Ar.)	166a/122	1
mānī (Ar.)	162b/30	1
manşūr (Ar.)	165b/111	1
maşrık (Ar.)	162b/43	1

ma'şūk (Ar.)	161b/14	1
maṭlūb (Ar.)	162b/38	1
mecāzī (Ar.)	167b/164	1
mecrūh (Ar.)	165a/99	1
medh (Ar.)	167a/152	1
medīne (Ar.)	162a/25	1
meger/eger (Far.)	162a/20, 162b/32, 163a/52, 165b/112, 167a/150	5
meḥmed (Ar.)	162a/21	1
mekān (Ar.)	162b/37	1
melāḥat (Ar.)	163a/54	1
melek (Ar.)	161b/2, 161b/3, 162a/29, 163a/48, 164b/82, 165b/116, 167a/141, 167a/142	8
memī (Ar.)	165a/93, 165b/115, 166b/129	3
menzil (Ar.)	162a/24, 162b/33	2
mergūb (Ar.)	162b/38, 165a/96, 167b/159	3
merhem (Ar.)	165a/100	1
metā' (Ar.)	165b/114, 166a/117, 166a/118	3
mevcūd (Ar.)	163a/49	1
meydān (Ar.)	164a/71	1
meyl (Ar.)	167b/163	1
mıışr (Ar.)	163a/44, 163a/46, 163a/47, 163b/65, 163b/65	5
mihr (Far.)	161b/13, 162a/27, 162a/28, 164b/86, 165b/108, 165b/113, 165b/113, 166b/139, 166b/140, 167a/142	10
mī'rāc (Ar.)	165b/111	1
mir'āt (Ar.)	162b/41	1
mişāl (Ar.)	162b/30, 166b/136	2
mişl (Ar.)	163a/49, 165a/99	2
mişlūm (Ar.)	163b/58	1
mu'allim (Ar.)	163a/51	1
muḥammed (Ar.)	163a/51, 163a/53	2
muḥibb (Ar.)	162a/16	1
muḥaddes (Ar.)	161b/5	1
murād (Ar.)	166b/133	1
muşḥaf (Ar.)	163b/60	1
muştafā (Ar.)	163b/59, 163b/68, 164b/89	3
muṭabbak (Ar.)	164a/76	1
mu'teber (Ar.)	166b/135	1
mūy (Far.)	163b/62	1

mübtelā (Ar.)	163a/45	1
mü'ebbed (Ar.)	162a/21	1
mü'ezzīn (Ar.)	163b/57	1
müfessir (Ar.)	161b/12	1
müheyyā (Ar.)	164b/84	1
müjgān (Far.)	165b/106	1
mükerrem (Ar.)	161b/1	1
mükerrer (Ar.)	167a/152, 167a/152	2
mülk (Ar.)	163a/44, 163a/55, 166a/123	3
münaqqāş (Ar.)	162b/30, 162b/31	2
münevver (Ar.)	166a/120, 166b/139	2
mürde (Far.)	163b/63	1
müselmān (Ar.)	167a/147	1
müşāhid (Ar.)	167a/147	1
müşg (Far.)	165b/109	1
müşkil (Ar.)	164b/84	1
müşteri (Ar.)	165b/114	1
müyesser (Ar.)	162a/25	1
mü'yyed (Ar.)	162a/21	1
müznibīn (Ar.)	162a/15	1
nā-gāh (Far.)	162a/22, 162a/23	2
nāhīd (Far.)	161b/13	1
naqd (Ar.)	165a/98, 166a/118	2
naqqāş (Ar.)	162b/31, 162b/31	2
na'l-bend (Ar.)	163a/53	1
nāme (Far.)	167b/166	1
nār (Far.)	163b/67, 163b/67	2
nā-şād (Far.)	165b/115	1
nāz (Far.)	165a/101, 166a/117	2
nazar (Ar.)	166a/124	1
nāzil (Ar.)	162a/24, 162b/32	2
naẓīr (Ar.)	162b/31, 163a/56, 166a/121	3
nāzūk (Far.)	166b/134	1
nev-cüvān (Far.)	164a/77	1
neẓāre (Ar.)	165a/104	1
niḡār (Far.)	163a/52	1
nīlūfer (Far.)	161b/6	1
ni'met (Ar.)	166b/133	1
niyāz (Far.)	167b/164	1
nizā'a (Ar.)	167a/150	1
nūr (Ar.)	162a/24, 163a/53, 163b/62, 163b/68, 167a/147	5
nūşīn-revān (Far.)	164a/72	1
nübüvvet (Ar.)	163a/54	1
‘ömr (Ar.)	162a/26, 164b/85, 167b/162	3
pādişāh (Far.)	161b/9, 162a/20, 166a/123, 166a/124,	5

	166a/125	
pāk (<i>Far.</i>)	161b/12	1
palā (<i>Far.</i>)	165a/102	1
pālān (<i>Far.</i>)	165a/102	1
pāre (<i>Far.</i>)	163a/52, 165a/104	2
pāy (<i>Far.</i>)	161b/2	1
pehlū (<i>Far.</i>)	165a/98	1
penbe (<i>Far.</i>)	165b/112	1
perī (<i>Far.</i>)	162b/40, 165b/106, 165b/106, 165b/109, 165b/112, 165b/114, 166a/127, 167a/141	8
perīšān (<i>Far.</i>)	165b/109	1
peydā (<i>Far.</i>)	161b/12, 162b/43	2
pīr (<i>Far.</i>)	166a/128, 166a/128	2
pūr (<i>Far.</i>)	162b/35, 164a/75, 165a/100, 167a/151	4
rā (<i>Ar.</i>)	163a/51	1
rabb (<i>Ar.</i>)	166b/134, 167b/160, 167b/165	3
rāh (<i>Far.</i>)	162a/22	1
raḥt (<i>Far.</i>)	162b/43	1
rākṣ (<i>Ar.</i>)	165b/107, 165b/108	2
ra' nā (<i>Ar.</i>)	164b/81	1
receb (<i>Ar.</i>)	166b/137	1
refīk (<i>Ar.</i>)	167b/165	1
rengīn (<i>Far.</i>)	167b/158	1
revā (<i>Far.</i>)	162a/27, 166a/125	2
revāk (<i>Ar.</i>)	164a/76	1
ri' fat (<i>Ar.</i>)	164a/76	1
rū (<i>Far.</i>)	163b/62, 166a/120, 167a/141, 167a/146	4
ruḥ (<i>Ar.</i>)	163b/67, 164b/82, 165b/113, 166b/135, 166b/140, 167b/158	6
rūḥ (<i>Ar.</i>)	162a/17, 163b/63, 167a/145	3
ruḥsār (<i>Far.</i>)	163b/67, 165b/110, 166b/140	3
rūšen (<i>Far.</i>)	166b/138, 167b/155, 167b/160	3
rūy (<i>Far.</i>)	163b/62, 166a/120, 167a/146	3
rūz (<i>Far.</i>)	161b/9, 161b/9	2
rūzgār (<i>Far.</i>)	162b/42	1
sābāṣ (<i>Ar.</i>)	166b/130	1
ṣabr (<i>Ar.</i>)	161b/6	1
ṣādīk (<i>Ar.</i>)	166b/139, 166b/140	2
ṣafā (<i>Ar.</i>)	162b/36, 163b/68, 165b/105	3
ṣafer (<i>Ar.</i>)	166b/135	1

şalā (Ar.)	163b/58	1
şānī (Ar.)	163b/63	1
şarrāf (Ar.)	165a/95	1
sāz (Far.)	165a/101, 165a/103, 165a/103	3
sebeb (Ar.)	167b/153	1
secde (Ar.)	161b/2, 163b/58	2
seher (Ar.)	161b/6, 162b/43	2
selām (Ar.)	162a/16, 162a/18	2
semā'a (Ar.)	166b/130	1
semerci (Ar.)	165a/101	1
şenā (Ar.)	162a/19, 167b/158	2
seng (Far.)	166b/131	1
ser-ā-ser (Far.)	161b/2, 162b/34, 166a/126, 166b/140, 167b/162	5
serger-dān (Far.)	167a/142	1
seri (Ar.)	164b/92	1
serrāc (Ar.)	164a/79	1
serv (Far.)	163b/58, 165a/93, 165a/94, 166a/117, 167b/156	5
seydī (Ar.)	164b/85	1
şifāt (Ar.)	167b/157	1
sırr (Ar.)	161b/9	1
sikender/iskender (Ar.)	167a/145, 167a/146	2
şim-keş (Far.)	165b/107	1
şine (Far.)	164a/80, 165a/100	2
sipāh (Far.)	166a/124	1
sipih (Far.)	164a/80	1
şubh (Ar.)	162a/22, 166b/139, 166b/140	3
sultān (Ar.)	162a/15, 163a/44, 166a/124, 166a/127	4
sūre (Ar.)	163b/62	1
sūzen (Far.)	164b/87	1
sükker (Ar.)	167a/152, 167b/158	2
sünbül (Far.)	165b/109	1
süvār (Far.)	164a/69, 164a/71	2
şādī (Far.)	162b/36, 165b/115	2
şāh (Far.)	162a/25, 162b/43, 163a/45, 163a/46, 163a/48, 163b/65, 164a/69, 166a/123, 166a/125	9
şām (Far.)	162b/43	1
şān (Ar.)	164b/81	1
şarāb (Ar.)	165a/98	1
şavk (Ar.)	165b/108	1
şebnem (Far.)	162a/28	1
şefā'at (Ar.)	162a/17	1

şefî' (Ar.)	162a/15	1
şeh (Far.)	167a/143	1
şehd (Ar.)	166a/121	1
şehin-şeh (Far.)	162a/21	1
şehir (Ar.)	162a/22, 162a/23, 162a/28, 166b/136, 166b/140	5
şehriyâr (Far.)	162a/18	1
şeker (Far.)	167a/151	1
şekl (Ar.)	163a/48	1
şerbet (Ar.)	167a/149, 167a/149, 167a/150	3
şevk (Ar.)	161b/13, 162b/36, 162b/41	3
şeyh (Ar.)	164a/77	1
şîr (Far.)	166a/121	1
şîrîn (Far.)	164b/83, 167b/158	2
şîve (Far.)	165a/102	1
şüh (Far.)	164b/83	1
ta'âm (Ar.)	167b/153	1
tâc (Far.)	164a/71, 164a/77, 164b/92	3
tâfte (Far.)	165b/113	1
taḥkîk (Ar.)	167b/164	1
taḥsîn (Ar.)	164b/83	1
taḳke (Far.)	165a/93	1
taḳye (Far.)	164b/91	1
tâlib (Ar.)	163a/49	1
ta'n (Ar.)	164a/73, 164a/80	2
târâc (Far.)	164a/79	1
tarâvet (Ar.)	162b/35	1
tarîk (Ar.)	167b/165	1
taşarruf (Ar.)	163a/44, 163b/65	2
tatar (Moğ.)	165b/109	1
tekellüm (Ar.)	167a/151	1
temâşâ (Ar.)	161b/7, 162b/38, 164a/74	3
ter (Far.)	164a/73, 164a/75, 165b/116	3
terâzû (Far.)	163a/47	1
terk (Far.)	164b/92, 165a/94	2
tevfiḳ (Ar.)	167b/165	1
tîr (Far.)	165b/106	1
'ûd (Ar.)	165b/110	1
'uşşâk (Ar.)	165a/103	1
ümmeṭ (Ar.)	162a/17	1
vâlâ (Far.)	165b/115, 165b/116	2
vaşf (Ar.)	164b/81, 167b/155, 167b/157	3
vaşl (Ar.)	162a/25	1
vecd (Ar.)	161b/2	1

velāyet (Ar.)	163a/56	1
velī (Far.)	163a/55, 163a/56, 167b/163	3
veş (Far.)	165b/112, 166b/140	2
vezn (Ar.)	165a/96	1
vişāl (Ar.)	162b/40, 166a/122	2
vücūd (Ar.)	161b/1	1
yahūdī (Ar.)	167a/147	1
yahyā (Ar.)	166a/119	1
ya'kūb (Ar.)	163a/47	1
yār (Far.)	162a/18, 162a/18, 162b/36, 162b/41, 162b/42, 164b/89, 165a/96, 165b/109	8
yūsuf (Ar.)	162b/40, 163a/44, 163a/47, 163b/65, 163b/66	5
zāde (Far.)	163a/51, 163b/57, 164b/83, 165a/95, 166a/127, 167a/145, 167a/149	7
zāhid (Ar.)	165a/102	1
zaḥm (Far.)	165a/100	1
zamāne (Ar.)	162b/39	1
zātī (Ar.)	167b/157	1
zerre (Ar.)	167b/155	1
zevk (Ar.)	165a/98	1
zeydi (Ar.)	164b/85	1
zeyn (Ar.)	162a/29	1
zībā (Far.)	161b/4, 162b/30	2
zihī (Far.)	164b/85	1
zıkr (Ar.)	167b/159, 167b/163	2
zīver (Far.)	161b/12	1
ziyāde (Ar.)	167b/162	1
zulm (Ar.)	164a/72	1
zühdi (Ar.)	165a/102	1
zühre (Ar.)	165a/104	1
züleyhā (Ar.)	162b/39	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.3. Deyimler

Dil bilim sözlüklerinde deyim kavramı farklı uzmanlar tarafından genellikle benzer şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan Ayverdi'nin tanımına göre deyimler, anlatımı daha etkili kılmak amacıyla bir araya getirilmiş ve çoğunlukla asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni bir anlam kazanmış kelime gruplarıdır (Ayverdi, 2010, s. 279). Korkmaz, deyimleri daha farklı bir açıdan ele alarak birbiriyle ilişkili

iki kavram arasında benzetme yoluyla bağlantı kurulması ve bir kavramın, geçici olarak kendisine benzetilen diğer kavramın adıyla ifade edilmesi olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 1992, 43). Atasözleri ve deyimlerle ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Aksoy ise deyimleri, “Bir gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve - genel kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözler.” şeklinde ifade etmiştir (Aksoy, 1962, s. 148).

Yukarıdaki açıklamaya bağlı olarak eserde bazı kelimelerin farklı kullanıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı dönemi şiir özelliğine bağlı olarak bu dönem eserlerinden olan *Şehr-engîz-i Edirne*’de Arapça-Farsça pek çok kelime kullanıldığı bilinmektedir. Arapça-Farsça etkisinin eserin içindeki deyimlerde de görmek mümkündür. Aşağıda örnekleri verilen bazı deyimlerin Arapça-Farsça kelimelerle oluşturulduğu görülmektedir. Bulunan deyimlerin yapıları incelendiğinde ise mastar yapısıyla meydana gelen temel anlamlarından uzaklaşarak mecazî anlam kazanmış deyimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler şunlardır:

Tablo 44. Deyimlerle İlgili Örnekler

Deyimler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
Akūpdur ağzınūñ şuyı cinānuñ	162b/35	1
Aña cān virürüz	166a/122	1
Başardum bağruma	162b/41	1
Başına gün toğdı	162a/23	1
Dāmenini tūtmuşam berk	165a/94	1
Eger baş	162b/34	1
Ele alurdı	165b/112	1
İder ‘uşşākuñ ol-dem beñzini sāz	165a/103	1
Qarār u ‘aqlum ol ser-tāc alupdur	164b/92	1
Qıyāmetdür ider emvātı ihyā	166a/119	1
Seri terk eylesem	164b/92	1
Yüzine bakmağa göz toymaz anuñ	166b/132	1
Yüzün gösterme ya Rab gözi aca	166b/134	1
Yüzünü görenüñ beñzi olur sāz	165a/101	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.4. Atasözleri

Toplumların kültürel belleğinin önemli bir parçası olan atasözleri, bir milletin yaşam tecrübelerini, hayata bakış açısını, hikmetli düşüncelerini ve dili kullanma becerisini yansıtan, asırlar boyunca varlığını sürdürebilen özlü sözlerdir. Bu değerli

kültür hazineleri bazen orijinal yapılarını koruyarak nesilden nesile aktarılırken bazen değişime uğrayabilir; hatta zamanla toplumun hafızasından silinip kaybolabilmektedir (Aksan, 2004, s. 33).

Türkçenin en eski sözlüğü olan *Divan-ü Lûgat-it-Türk*'te atasözleri için iki farklı terim kullanılmıştır: Arapça kökenli "*mesel*" ve Türkçe "*sav*". Daha sonraki dönemlerde, özellikle divan edebiyatı ve Osmanlı döneminde, bu kavram "*mesel*" veya "*darbimesel*" terimleriyle karşılanmıştır. "*Darbimesel*" terimi hem "*konuya uygun düşen bir söz veya atasözü kullanmak*" anlamında, hem de doğrudan "*atasözü*" kavramını karşılamak için kullanılmıştır (Kalkan, 2023, s. 16). Dil bilim sözlüklerinde ise atasözleri, "*Eski kuşakların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt.*" şeklinde ve "*Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce veya öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış şekilleri bulunan öz sözler.*" şeklinde açıklanmıştır (Aksoy, 1962, s. 140).

Eserde atasözüne dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

6.3.5. İkilemeler

İkileme, dilin anlamsal ve biçimsel ilişkilerine dayalı olarak oluşturulan özel söz gruplarını ifade etmektedir (TDK, 2025). Bu dil bilimsel olgu, farklı dillerde çeşitli terimlerle karşılanmaktadır: Fransızcada "*redoublement, hendiadyoin*", İngilizcede "*reduplication dual, hendiadyoin*", Almancada ise "*verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin*" olarak adlandırılan bu kavram Osmanlı Türkçesinde "*atf-ı tefsiri*" olarak ifade edilmiştir. Türkçede bu dil olayını adlandırmak için "*ikizleme*" ve "*söz koşması*" gibi terimler önerilmiş olsa da özellikle çekimli fiillerde de görülen çeşitli kullanım biçimleri göz önünde bulundurularak "*ikileme*" terimi tercih edilmiştir (Hatipoğlu, 1981, s. 9).

İkilemeler, Türkçenin özgün anlatım özelliklerini ve dil bilimsel zenginliğini gösteren önemli yapı taşlarından biridir. Dilimizin tüm tarihî süreçlerinde ve lehçelerinde kullanılagelişmiş olan bu yapı, dilin anlambilim ve sözdizimi açısından dikkat çekici özelliklerini ortaya koymaktadır. İkilemeler çeşitli şekillerde oluşturulabilmektedir. Aynı sözcüğün tekrarı, eş anlamlı kelimelerin yan yana

kullanımı, zıt veya farklı anlamlı öğelerin birleştirilmesi, çekimli fiillerin bir araya getirilmesi ve önsesi /m/ ile değiştirilerek yapılan tekrarlar bunlara örnektir (Aksan, 2005, s. 118, 119).

Dilimizin söz varlığına katkıda bulunan yabancı kökenli kelimeler de ikileme oluşumunda rol oynamaktadır (Hatipoğlu, 1981, s. 19). Buna örnek olarak Farsçadan dilimize geçen “*sersem*” kelimesiyle oluşturulan tekrarlı yapılar veya Arapça kökenli “*akıl*” ve “*fikir*” sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşan ikilemeler gösterilebilmektedir. Ayrıca doğadaki sesleri yansıtan ikilemeler Türkçede zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Bu tarz ikilemeler, çeşitli durumları betimlemekte kullanılmaktadır. Mesela “*tıkır tıkır*” düzenli makine seslerini, “*gıcır gıcır*” hem belirli sesleri hem de yepyeni eşyaları, “*lıkır lıkır*” ve benzeri ikilemeler ise sıvı içme eylemindeki farklı ses seviyelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkçeye özgü sayılabilecek bir dil özelliği olan ikilemeler, sahip olduğu zengin çeşitlilikle dilimizin anlatım olanaklarını genişletmekte ve onu diğer dillerden farklı kılan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Aksan, 2005, s. ,121-123).

Dilin yapısı, sözdizimi, ve anlambilimi açısından önemli olan ikilemeler, söz varlığının önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Eserde, ikilemelerin az sayıda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bulunan ikilemeler, yapıları bakımından aynı kelimenin tekrarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece bir örneğin yansıma kelimenin tekrarıyla oluştuğu görülmektedir. Bu ikileme eserde, metal paraların birbirine çarpmasıyla oluşan “*çın*” sesinin taklidiyle meydana gelmiştir. Ayrıca metindeki bir örnek yabancı kelimenin tekrarlanmasıyla oluşurken ötekisi Türkçe kelimelerin tekrarıyla oluşmuştur. Bu örnekler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

“*Şayaydum naḳdi pelūsına çin çin*”

“*Şarāb-ı zevk iderdi koyunum biñ*” (165a/98)

“*İdeydi Zühre ol māhe nezāre*”

“*İderdi kendü çengün pāre pāre*” (165b/104)

“*Dem-ā-dem yana yana bunı dir ‘ūd*”

“*İdüpdür ḫāl-i ruḫsārı yirüm od*” (165b/110)

Tablo 45. İkilemelerle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
Çiñ çiñ	165a/98	1
Päre päre	165a/104	1
Yana yana	165b/110	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.6. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)

Bir dilin söz varlığının önemli unsurlarından olan kalıp sözler, toplumun üyeleri arasındaki günlük iletişimde gelenekselleşmiş ifadelerdir. Bu ifadeler, sabah karşılaşmalarda kullanılan "günaydın"dan, yemek sonrası söylenen "afiyet olsun"a, özür dilemek için kullanılan "affedersiniz"den, vedalaşırken söylenen "güle güle"ye, hatta Türk kültürüne özgü olan "güle güle oturun" gibi ev sahiplerine yönelik iyi dilek sözlerine kadar uzanmaktadır. Bu tür kalıp ifadeler toplumsal kültürün vazgeçilmez parçalarıdır. Özellikle Türkçede, sosyal ilişkilerin farklı durumlarında kullanılan kendine özgü kalıp sözler, Türk kültürünün çeşitli yönlerini aydınlatmada önemli ipuçları sunmaktadır (Aksan, 2004, s. 34).

Türk dilindeki kalıp ifadeler incelendiğinde, Türk insanının inceliğini, duygusallığını ve toplumsal ilişkilerdeki hassas tutumunu yansıtan, diğer dillerde pek rastlanmayan özgün örnekler içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu ifadeler hem Türk kültürünün hem de Türkçenin kendine has özelliklerini doğrudan sergilemesi bakımından ilişki sözleri, söz varlığının önemli öğelerinden birdir (Aksan, 2005, s. 2002).

Eserde, ilişki sözleriyle ilgili örnekler tespit edilmiştir. Bu sözlerin çoğunluğunu alkış-kargışlar oluşturmaktadır. Şairin eserin başında ve sonundaki dualarıyla birlikte şiirin içinde de ettiği dualar bulunmaktadır. Kargış cümlelerine örnek olarak bir örnek tespit edilmiştir. Diğer kalıp sözler ise günlük hayatımızda selam verirken, tebrik ederken ya da şükrederken kullandığımız kelimelere örnektir. Bu örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Tablo 46. İlişki Sözleriyle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
Belādan eylesün hıfz anı ma'būd	163b/61	1
Beni Nüşin- revāni eylesün dād	164a/72	1
Benüm tevfiķ it yā Rab refikūm	167b/165	1
Biḥamdi'llāh	167b/162	1
Bularuñ 'ömrini eyle ziyāde	167a/148	1
Dile ī māni yoldaş it İlāhī	167b/161	1
El açup cān u dilden eyle Zātī	166a/128	1
Güneşden rüşen it yā Rab cemālin	164b/83	1
Ḥabībūñ 'aşkına bu cümle māhı	162a/17	1
İlāhī 'ākıbet pīr eyle anı	162a/26	1
İlāhī eyle bizi aña ümmet	167b/160	1
İlāhī 'ömrini çoğ eyle anuñ	167b/158	1
Kamu ā dāsını yoğ eyle anuñ	164a/78	1
Kamu māhuñ ferīd eyle kemālin	162a/16	1
Kapuña toğru kıl luṭf it ṭarīkūm	161b/1, 162a/15	2
Lebi sükker gibi şīrīn du'ālar	166b/134	1
Ser-ā-ser dillerin eyle güşāde	167b/157	1
Yavuz gözden ırağ eyle İlāhī	162a/26	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.7. Kalıplaşmış Sözler

Dünyadaki tüm dillerde karşımıza çıkan bazı kalıplaşmış ifadeler, tarihteki önemli şahsiyetlerin, yöneticilerin, filozofların ve sanatçıların belirli olaylar karşısında söyledikleri ve zamanla evrensel bir değer kazanmış sözlerdir. Bu ifadeler, bir dilin kelime hazinesinde ya orijinal halleriyle ya da çoğunlukla tercüme edilmiş şekilleriyle yer almaktadır. Örneğin, Julius Caesar'ın "Sen de mi Brutus" sözü ve Sinoplu Diogenes'in Büyük İskender'e söylediği "Gölge etme, başka ihsan istemez(m)" ifadesi Türkçeye çeviri yoluyla kazandırılmıştır. Diogenes'in sözü, farklı dillerde çeşitli versiyonlarıyla kullanılmakta olup Türkçedeki versiyonu Tanzimat dönemi yazarı Ali Bey'in vezinli çevirisiyle yaygınlık kazanmıştır (Aksan, 2004, s. 35).

Eserde bu başlıkla ilgili herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

6.3.8. Terim Sözcükleri

Bir dilin söz varlığı içinde, çok çeşitli alanlara ait teknik terimler yer alır. Bu terimler, bilimsel disiplinlerden sanatsal faaliyetlere, mimarlıktan zanaat dallarına kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Fizik alanından “atom” ve “molekül”, tıp alanından “bakteri”, diş hekimliğinden “dolgu” ve “köprü”, müzikten “soprano” ve “alto”, marangozluktan “diş” gibi sözcükler bunlara örnektir. Bazı terimler toplumda yaygın kullanım kazandıkça terim olma özelliklerini yitirmeye başlamıştır. Örneğin “radyo” ve “telefon” gibi kelimeler, elektronik alanının teknik sözlüklerinde hala terim olarak yer alsalar da, günlük dilin sıradan kelimeleri haline gelmişlerdir. Bir toplumun bilim, teknoloji, sanat ve meslek alanlarındaki gelişmişliği ile o dilin terim zenginliği arasında doğrudan bir ilişki vardır; bu alanlardaki ilerlemeler arttıkça, dildeki terim hazinesi de buna paralel olarak zenginleşmektedir (Aksan, 2004, s. 36).

6.3.8.1. Dinî Kavramlarla İlgili Kelimeler

Terim anlamlı sözcüklerin en çok kelime barındıran alt başlığı dinî kavramlardır. Eserde, bu kavramla ilgili 40 farklı kelime tespit edilmiş olup en çok tekrar eden kelime ise “*ilāhī*” kelimesidir. Bu kelimenin kullanım sıklığı ise 10’dur.

Bu kelime genellikle münacaat kısmında ve hatime kısmında edilen dua ve beddua cümlelerinde kullanıldığı görülürken asıl konunun işlendiği bölümde de dua ve buddua cümlelerine rastlanmaktadır.

Bu dua ve beddua cümlelerinin bulunduğu beyitler şunlardır:

“İlāhī eyle bizi aña ümmet

Ola kim ide maḥşerde şefā ‘ar’ (162a/17)

“Anuñ pīr itdi ‘aşkı her cüvānı

İlāhī ‘ākıbet pīr eyle anı’ (166b/128)

“Velī zıkr eyledüm bu cümle māhı

Senüñ dīdāruña meylüm İlāhī’ (167b/163)

Tablo 47. Dinî Kavramlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	beyit sayısı	kullanım sıklığı
‘abd	166a/125	1
āl-i ‘abā	164a/78	1
allah	166a/123	1
aşhāb	162a/19	1
aṭlas	161b/5	1
āyet	162a/24	1
bende	166a/126, 166a/126, 167b/164	3
cāmi‘	163b/57	1
cemā‘at	163b/58	1
cinān	162b/35	1
du‘ā	162a/19, 167b/158	2
ervāḥ	165a/99	1
ḥaḳḳ	161b/8	1
ḥudā	161b/10, 161b/14, 162a/29	3
ḥūr	163b/62	1
ilāhī	162a/17, 162a/26, 163a/50, 163b/60, 164a/78, 166a/128, 167a/148, 167b/161, 167b/163, 167b/164	10
ī‘mān	167a/147, 167a/148	2
ka‘be	163b/68, 162a/25	2
ḳiyāmet	166a/119, 166b/129, 167b/156	3
levlāk	161b/12	1
ma‘būd	163b/61	1
maḥşer	162a/17	1
manşūr	165b/111	1
melekler	161b/2, 161b/3, 162a/29, 163a/48, 164b/82, 165b/116, 167a/141, 167a/142	8
mi‘rāc	165b/111	1
mişlüm	163b/58	1
muşḥaf	163b/60	1
müselmān	167a/147	1
nūr	162a/24, 163a/53, 163b/62, 163b/68, 167a/147	5
nübüvvet	163a/54	1
rabb	166b/134, 167b/160, 167b/165	3
rūḥ	162a/16, 163b/63, 167a/145	3
şalā	163b/58	1
secde	161b/2, 163b/58	2

sûre	163b/62	1
şefâ'at	162a/17	1
ümme	162a/17	1
vecd	161b/2	1
yâhüdî	167a/147	1
zâhid	165a/102	1
züh	165a/102	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.8.2. Coğrafi Kavramlarla İlgili Kelimeler

Eserde coğrafi kavramlarla ilgili az sayıda örnek bulunmaktadır. Toplam iki farklı kelimenin tespiti yapıldığı eserde, bu kelimeler birer kez kullanılmıştır.

“Ne yıldız âfitâb-ı ‘âlem-ârâ

Cemâinden münevver rûy-ı dünyâ” (166a/120)

“Birisidür Dîvdest-zâde oğlu perî-hû

Melekler hâk-i pâyına sürer rû” (167a/141)

Tablo 48. Coğrafi Kavramlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	beyit sayısı	kullanım sıklığı
dünyâ	166a/120	1
hâk	167a/141	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.8.3. Gök Cisimleriyle İlgili Kelimeler

Gök cisimlerin terim anlamlıları, temel söz varlığında tespit edilen çekirdek kelimelerden daha az olduğu görülmektedir. Eserde 6 farklı kelime tespiti yapılmış olup bunların her biri metin içinde birer kez kullanılmıştır.

Eserde, güzellerin tasviri yapılırken bu başlık altında tespit edilen gezegenler, ayın son evresi olan dolunay ve sabahın ilk ışıklarının oluşturduğu kızılık yani tan vaktiyle yapıldığı görülmektedir.

Bu konuyla ilgili eserdeki örneklerden bazıları şunlardır:

“Biri Kuyruklu Yıldız Yahyâ

Kıyâmetdür ider emvâtı ihyâ”(166a/119)

“İrişmez menzil-i Keyvāne ol taş

Felek ol yire anuñ çün eger baş”(162b/33)

“İdeydi Zühre ol māhe nezāre

İderdi kendü çengüñ pāre pāre”(165b/104)

“Anuñ mihriyle çarha girdi hūrşīd

Anuñ şevkiyle çengī oldı nāhīd”(161b/13)

Urupdur gün yüzi bedre tanca

Yir itmişdür mehüñ yüzinde niçe (164b/90)

Tablo 49. Gök Cisimleriyle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
bedr	164b/90	1
keyvān	162b/33	1
kıyruklı	166a/119	1
nāhīd	161b/13	1
tan	164b/90	1
zühre	165a/104	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.8.4. Meteorolojiyle İlgili Kelimeler

Eserde meteoroloji ile ilgili bulunan örnekler iki tane olup bu kelimeler eserde birer kere kullanılmıştır. Bu kelimelerin geçtiği beyitler aşağıda gösterilmiştir.

“İrişdüm Edrine şehrine bir dem (162a/28)

Göge şan cezbe-i mihriyle şebnem”(162b/28)

“Bunuñla geçirürdüm rüzgārum

Hayālātı dil-ārām idi yārum”(162b/42)

Tablo 50. Meteorolojiyle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
rüzgār	162b/42	1
şebnem	162a/28	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.8.5. Müzikle İlgili Kelimeler

Eserin “Çengî” başlığında başlayan bu kelimeler birkaç beyitte sınırlı kalmıştır. Metinde üç farklı kelime bulunmuş olup bunlardan en çok “çeng” ve “rakş” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler eserde ikişer kere kullanılmış olup kullanıldıkları beyitler aşağıda sıralanmıştır.

“Biri bir çengî olsa çenge dem-sāz

İder ‘uṣṣākuñ ol dem beñzini sāz”(165a/103)

“İdeydi Zühre ol māhe nezāre

İderdi kendü çengüñ pāre pāre”(165b/104)

“Dem-ā-dem yana yana bunı dir ‘ūd

İdüpdür ḥāl-i ruḥsārı yirüm od”(165a/110)

Tablo 51. Müzikle İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
‘ūd	165b/110	1
çeng	165a/103, 165a/104	2
rakş	165b/107, 165b/108	2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.3.8.6. Meslekî Kavramlarla İlgili Kelimeler

Eserde pek çok meslek bulunmaktadır. Bu mesleklerle ilgili terim anlamlı kelimelere de eserde yer verildiği görülmektedir. Bu kelimeler metin içerisinde 16 farklı kelime olarak bulunurken en çok tekrar edense “dügme” ve “metā” kelimeleridir. Bu kelimeler eserde üçer kez kullanılmış olup genelde sevgiliye duyulan aşkı ve sevgilinin güzelliğini betimlemek için kullanılmıştır.

Bu kelimelerin geçtiği beyitler şunlardır:

“Didi nīlūfer-i cūy seḥer -gāh

Bir altun dügme olupdur ana ah”(161b/6)

“Temāşā eyledüm dügme dögerken

Görinür iligi barmaklarından”(164a/74)

“Yüzi hūrşīd özi bir hoş perīdür

Metā ‘-ı mihrine meh müşteridür” (165b/114)

“Virüp dil nakdini ol āşinası

Metā- ‘ı hüsünün olmaz bahāsi” (166a/118)

Tablo 52. Meslekî Kavramlarla İlgili Örnekler

Kelimeler	Beyit Sayısı	Kullanım Sıklığı
cündi (<i>askerî</i>)	162a/21, 162b/43	2
dībā (<i>terzi</i>)	161b/4, 161b/5	2
düğme (<i>terzi</i>)	161b/6, 164a/74, 164a/76	3
harīr (<i>terzi</i>)	164a/73	1
ilīk (<i>terzi</i>)	164a/74	1
iplük (<i>terzi</i>)	164b/87	1
merhem (<i>cerrah</i>)	165a/100	1
metā ‘ (<i>terzi</i>)	165b/114, 166a/117, 166a/118	3
nakkāş-ı çīn (<i>nakkaş</i>)	162b/31	1
ok (<i>okçu</i>)	165b/105	1
penbe (<i>hallac</i>)	165b/112	1
raht (<i>askerî</i>)	162b/43	1
sipāh (<i>askerî</i>)	166a/124	1
sūzen (<i>terzi</i>)	164b/87	1
sūvār (<i>askerî</i>)	164a/69, 164a/71	2
tīr (<i>okçu</i>)	162a/16	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Bir milletin kültürünü ve düşünce yapısını yansıtan en temel unsur, o dilin söz varlığıdır. Şehrin ve şehirdeki güzelliklerin anlatıldığı şehir-engîzler, dönemin sosyo-kültürel yapısını aydınlatırken aynı zamanda dilin söz varlığını da aktarmaktadır.

Üzerinde çalışılan eser, 16. yy.da yazılmış olan ilk şehir-engîzlerden biri olup şehrin 52 güzelinden ve onların mesleklerinden bahsetmektedir. Temel söz varlığı başlığı altında bu güzellerin antropoimleri ve meslekleri incelenmiş, şairin güzellere yaptığı tasvirlerle de ayrıca yer verilmiştir.

Eserde, güzellerin övgüsü sıkça yapılmaktadır. Bu övgüler, bazı beyitlerde kelimeyle bazı beyitlerdeyse kelime gruplarıyla karşılanmıştır. Yapılan çalışmada bu konuda 108 kelime ve kelime grubu kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan en sık kullanılan ise bazen ince bazen kalın sıradan şekliyle yazılan “*mâh*” kelimesidir. Eser içerisinde kelime olarak 20, kelime grubu içerisinde ise 2 kere kullanılmıştır. Güzellerin meslekleri ile ilgili tespit edilen 32 kelime arasında, “*Çengî*”, “*Kazzâz*” ve “*Bezzâr*” kelimelerinin en sık kullanılan kelimeler olarak ikişer kere tekrarlandığı tespit edilmiştir. Çalışmada, bahsedilen 52 güzelin yanı sıra dinî kişilerin, dönem sanatçıların, hükümdarların antropoimleri ve övgüsü “*Temel Söz Varlığı*” başlığında incelenmiştir. Antropoim başlığı altında şairin, Hz. Muhammed ve dört halife ile ilgili üç ünvana, dönemin padişahı olan Bayezid ve babası II. Mehmed’in isimlerine doğrudan, Hallâc-ı Mansûr’un ve Sasani Devleti’nin hükümdarlarından olan Nuşirevan’ın isimlerine ise telmih yoluyla beyitlerinde yer verdiği görülmektedir. Bu başlıkta isim, ünvan, lakap gibi kavramlar incelenip sıklık kullanımları da ele alınarak hesaplandığında 80 kelime tespit edilmiştir.

Temel söz varlığının alt başlıklarında, kelime sıklık sayısı 96 ile “*İnsan Vücuduyla İlgili Kelimeler*” ön planda iken terim olarak kullanılan kelimeler arasında 74 sıklıkla “*Dinî Kavramlarla İlgili Kelimeler*” başlığı öne çıkmaktadır.

Yapılan çalışmanın söz varlığını tespit edebilmek için deyimler, ikilemeler ve ilişki sözleri de ele alınmıştır. Eserde, 14 farklı deyim bulunmuştur. Bu deyimlerin çoğunun mastar ekiyle meydana geldiği ve temel anlamın dışında kullanıldıkları gözlemlenmiştir. Eserde ilişki sözlerine ait 18 farklı kalıp söz tespit edilmiş olup

bunların içinden ikisi günlük konuşma dilinde kullanılmaktadır. Bu kelimeler dışında kalanların çoğu şairin güzeller için Allah'a ettiği duaları teşkil ederken eserde bir örneği bulunan beddua ise doğrudan bir güzelin kendisine olduğu görülmektedir. İkillemelerde ise 3 örnek bulunmuş, diğer başlıklar ile kıyaslandığında kısır kaldığı görülmüştür.

Yapılan çalışmada, söz varlığının bir diğer önemli ögesi olan yabancı kelimeler de incelenmiştir. Eserde, Osmanlı döneminin şiir özelliği olarak Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarının kullanımına sık sık rastlanmaktadır. Yapılan çalışmada kelimelerin sıklıklarına bakılarak toplam 1685 kelime tespit edilmiş olup bunların yaklaşık %45,7'sini Türkçe, %32'sini Arapça, %22'sini ise Farsça kelimelerin karşıladığı görülmektedir. Eserde, ayrıca 4 Yunanca, ve 1 tane de Moğolca kelime bulunmaktadır. Bunlar diğer diller olarak ele alındığında yüzdeliği toplam %0,3 şeklinde hesaplanmıştır.

Yapılan çalışmada, ünlü ve ünsüzlerin yazımının işlendiği bölümde harflerin başta, ortada ve sonda yazımı ele alınmıştır. Orhun Türkçesinde görülen kapalı *ê*'nin *i* ile ifade edilmesi incelenen eserde de görülmektedir (irişdüm 162a/28). Ayrıca *nazal n* ünsüzünün korunduğu tespit edilmiştir.

Metinde kalınlık-incelik uyumu sağlam; düzlük-yuvarlaklık uyumu ise düzensizdir. Ancak eklerde –özellikle bildirme ekinde- yuvarlaklaşma görülmektedir. Bu ekler: -IU, -Up, -dUr yapım ekleri ile dUk, -dUm, -dUn, -nUn, -nUz, -sUn, -Ur çekim ekleridir (geçüpdür; yapdum).

ET'deki tonsuz ünsüzlerin eserdeki bazı kelimelerde tonlulaştığı gözlemlenmiştir. Bu olay metinde yaygın görülen bir ses olayı olup en çok *t > d* değişimine örnek bulunmuştur (tön- > dön-). *k > g* tonlulaşması da görülen durumlardandır (gönül > köñül).

Kelimelerde ünsüz uyumu bulunmamaktadır (yetişdi).

ET'de yaygın olarak kullanılan belirtme durum eki (1)n metinde çoğunlukla Türkiye Türkçesinde kullanılan *ı/i* şeklindedir. Fakat istisnalar –özellikle yabancı kelimelerde- bulunmaktadır.

ET’de “ol” zamirinin, eserde bazen eski şekli olan “ol” bazen Türkiye Türkçesindeki kullanımı olan “o” şeklinde kullanılmış olup (ol 161b/8; o 162a/15) isim çekim ekleri aldığında değişime uğradığı görülmüştür (anun).

Yapılan çalışmada İsim yapım eklerinin fiil yapım eklerinden daha fazla kullanılmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında en çok kullanılan yapım eki fiillerden isim yapmaya yarayan -Up eki olup eserde 27 kere kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca meslek ismi ifade etmede kullanılan -CI/CU ekinin yaygın olarak kullanılmasının en büyük sebebi eserin yazılış amacı olan güzellerin mesleklerini tasvir etmektir. İsimlerde çekim ekleri incelendiğinde ise ismin belirtme durumu ön plana çıkmaktadır. Eserde 81 kere kullanılan bu durum eki daha çok güzellerin güzellikleri ve mesleklerini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Edebî bir eser olmasından dolayı sıfatlara sıkça rastlanılmaktadır. Eserde toplam 171 sıfat kullanılmış olup 62 tanesini belgisiz sıfatlar oluşturmaktadır. Bunların daha çok ismi verilmemiş olan güzeller için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Fiillerin yapım eklerinde en çok -mA olumsuzluk eki dikkat çekmektedir. Geniş zamanın olumsuzu olan -mAz’ın da ele alınarak incelendiği bu yapım ekinin, eserde 15 kere kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Şairin gördüklerini anlatmasından mütevellit eserde, en çok kullanılan zaman eki görülen geçmiş zamandır. Bu ek eserde basit çekimli olarak 58 kere kullanılmış olup birleşik çekimlerde de görülmüştür. Duyulan geçmiş zaman ise az sayıda kullanılan zaman eklerindendir. Fakat duyulan geçmiş zamanın yer aldığı örneklerde -mİş yapısının yanında -Updur yapısının da kullanımı tespit edilmiştir (itmiş, virüpdür).

Fiillerde çatı incelendiğinde en çok kullanılan fiil türlerinin etken çatılı ve geçişli fiiller olduğu görülmektedir. Eserde; etken çatılı fiiller 150, geçişli fiiller 83 kere kullanılmıştır. Bu bağlamda eserin, güzelleri anlatmasıyla öznesi olan; güzellerin güzelliklerini, mesleklerini anlatmasıyla nesne alabilen bir yapıda olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Zâtî’nin "*Şehr-engîz-i Edirne*" adlı eserinde söz varlığı unsurları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada, şairin kelime kullanımı ve sıklıkları ele alınarak, eserinin dilsel zenginliği ortaya çıkarılmıştır. İncelemede, temel söz varlığı,

deyimler, atasözleri, ikilemeler, terimler, yabancı sözcükler ve ilişki sözlerinin kullanımı analiz edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, eserin boyutu dikkate alındığında söz varlığı açısından zengin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eserin dil bilgisel açıdan ele alınan kısmında, ET’de kullanılan bazı yapım eklerinin eserde varlığını devam ettirdiği bazılarının ise işlekliliğini yitirdiği; ET’de bazı kelimelerin eserde -özellikle ilk seste- tonlulaştığı bazılarının ise -özellikle son seste- düştüğü tespit edilmiştir. Eserin Osmanlı Türkçesi özelliklerini yansıttığı görülmüş olup Türkiye Türkçesiyle de benzerlik gösterdiği kanısına varılmıştır. Ayrıca *Şehr-engîz-i Edirne* adlı eser, Zâtî’nin divanının derkenarında yazılmış olmasıyla eserde bulunan dil bilgisi unsurları, onun divanını da açıklar niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında Zâtî’nin şehr-engîzi gerek dil bilgisi gerekse dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıtmaya bakımından önemli eserler arasında yer almaktadır.

Bu çalışma; klâsik edebiyatın dili ve söz varlığı üzerinde henüz çok fazla araştırma yapılmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu türden çalışmalara öncülük yapabilecek mahiyettedir. Ayrıca eserin, Zâtî’nin Divânı’nın derkenarına yazılmış olmasından mütevellit hem dîvânı hem de şehr-engîzinin söz varlığı hakkında bilgiler vermesi açısından da dikkate değer olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1987). *Türk edebiyatında şehir-engizler ve Bursa şehir-engizleri*. [Yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Engin Yayınevi
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin zenginlikleri incelikleri*. Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1962). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 10, 131-166.
- Atabay, N. (1983). Ad. D. Aksan (Hazr.), *Sözcük türleri* (s. 26-67). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Lugatı.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baş, B. (2006). *1985-2005 yılları arasında çocuk edebiyatı sahasında yazılmış tahkiyeli metinlerin söz varlığı üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Baş, B. ve Karadağ Ö. (2012). Söz varlığı üzerine yurt dışında ve Türkiye’de yapılan temel araştırmalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(193), 81-105.
- Baydar, T. (2013). İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), 55-66.
- Bayraktar, N. (2000). *Orta Türkçede fiilimsiler*. [Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Benzer, A. (2010). -sa ekinin işlevleri ve dilek-şart ayrımı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 131-140.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Gazi Kitabevi.

- Bozkurt, F. (2017). *Türkiye Türkçesi*. Eğitim Yayınevi.
- Buran, A. (1989). *Anadolu ağızlarında isim çekim ekleri*. [Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Coşkun, V. (1998). Yeni Uygur Türkçesinde ses uyumu ve olayları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (6), 796-807.
- Coşkun, V. (2001). Standart Türkçedeki ünsüzlerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılması. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 49, 63-85.
- Coşkun, V. S. (2013). *Zâtî*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ~ğ sesine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2, 15-30.
- Delice, İ. (2002). Yüklem olarak Türkçede fiil. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 185-211.
- Demir, S. A. (2007). *Türkiye Türkçesinde isteme anlam birimi: dilbilisel ve toplum dilbilimsel bir inceleme*. [Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Deny, J. (1941). *Türk dil bilgisi* (Çev. A. U. Elöve). Kabalcı Yayınevi.
- Develi, H. (2012). *Osmanlı Türkçesi kılavuzu*. Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Dolunay, S. K. (2012). Türkçe ve dil bilgisi öğretiminde sıklık çalışmalarının yeri. *Gazi Türkiyat*, 1(10), 81-89.
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk edebiyatında bir şehrin güzelleri ve güzellikleri ile ilgili eserler (şehrengizler). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 51(2), 57-74.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dil bilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 121-143.

- Ercilasun, A. B. (2017). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, E. ve Kuter, N. (2010). Edirne kenti kültür varlıklarının kent estetiği açısından değerlendirilmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(3), 137-145.
- Ergin, M. (1962). *Osmanlıca dersleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Basım Yayım Tanıtım.
- Ersöz, S. (2018) Türkçede göçüşme: tanım ve tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (Çev. M. Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine dudak uyumu ve ünsüz uyumu. *Turkish Studies*, 4(3), 991-1012.
- Grunina, E. A. (1997) Fiil çatısı üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 45, 195-213.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe temel dilbilgisi*. Engin Yayınevi.
- İnce, Y. (2017). *Tarihî Türk lehçelerinde ünsüzler*. [Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Kalkan, M. (2023). *İki dirhem bir çekirdek adlı eserin söz varlığı açısından incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say yayınları.
- Kara, F. (2016). Oldurganlık ve ettirgenlik çatı eklerinin işlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1204-12015.

- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karaca, D. (2018). *Türk edebiyatında şehir-engîzler “şehirler ve güzeller”*. [Doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Karaca, D. (2018). Zâtî’nin edirne şehrengizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 114-136.
- Karacasu, B. (2007). Türk edebiyatında şehir-engîzler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 259-313.
- Karadağ, Ö. (2005). *İlköğretim I. kelime hazinesi üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Perşembe Kitapları.
- Kartal, A. (2014). *Doğu’nun uzun hikâyesi Türk edebiyatında mesnevî*. Doğu Kütüphanesi.
- Kaya, B. A. (2010). *Şehrengiz*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kim, S. (2005). *Minding the shop: Zati and the making of ottoman poetry in the first half of the sixteenth century*. [Doktora tezi]. The University of Chicago.
- Koç, A. (2005). *Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sedalılaşıma*. [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2021). Türkiye Türkçesinin ses bilgisi üzerine notlar-2. *Türk Dili*, 70(829), 4-16.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî Divânı (gazeller dışındaki şiirler)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurudayıoğlu, M. (2005). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin kelime hazinesi üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Küçük, M. (2010). Tarihî Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine -Dİr/-DUR (<TURUR) eki ve işlevleri. *Türkbilig* (19), 59-75.

- Leontiç, M. (2017). Türkçede fiilimsiler. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* (29), 68-81.
- Levend, A. S. (1958). *Türk edebiyatında şehir-engizler ve şehir-engizlerde İstanbul*. İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Onan, B. (2016). Söz varlığı terminolojisi üzerine bir analiz çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 11-29.
- Ölker, G. (2011). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. [Doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Özalan, U. (2014). *Türk dilinde cevheri fiil*. [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özbek, E. (2015). Türkiye’de "söz varlığı" çalışmaları ve bunlar üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Kaynak*, 3(5), 23-38.
- Özdarendeli, N. (2005). Türk dilinde geçmiş zaman. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7), 73-108.
- Özdemir, E. (1967). Türkçede fiillerin çekşmlenişine toplu bir bakış. *Türk Dili Araştırma Yıllığı – Belleten*, 15, 177-203.
- Özek, F. (2009). *Tarihî Türk lehçelerinde ünlüler*. [Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Özel, S. (1983). Adıl. D. Aksan (Hazr.), *Sözcük türleri* (s. 116-131). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özel, S. (1983). Sıfat. D. Aksan (Hazr.), *Sözcük türleri* (s. 68-95). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2008). Türkçede neçe> niçe > nêçe “ne kadar?” ve neçe > nice> nêce “nasıl?” gelişmesi. *Turkish Studies*, 3(6), 548-562.
- Savran, H. (2008). Türk dilinde “+Dır” bildirme eki ve “+Dır” bildirme ekiyle yapılan belirsizlik kelimeleri. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(14), 163-188.
- Savran, H. (2018). Türk dilinde yuvarlaklaşma olayı ve dudak uyumu. *Türkbilig*, (35), 89-96.

- Soydan, S. (2016). *Çağatay Türkçesinde anlam ve fonksiyon açısından fiilde çatı*. [Doktora tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Şahin, H. (2003). Birleşik çekimli fiillerin zaman ve anlam açısından gösterdiği çeşitlilikler. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 157-168.
- Şahin, H. (2006). Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 123-129.
- Şanlı, C. (1997). Göktürk yazılarında emir kipinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve anlam yükleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 45, 237-244.
- Tezcan, N. (2001). Güzele bir şehrengizden bakış. *Türkoloji Dergisi*, 14(1), 57-74. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000129
- Tıgılı, F. (2020). *Türk edebiyatında şehrengizler*. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Türk, V. (1996). Türkçede şimdiki zaman kavramı, çekimleri ve ekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 44, 291-340.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Vural, H. ve Böler, T. (2011). *Ses ve şekil bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Yapıcı, A. (2015). Mihri Hatun Divanı'nın gramer incelemesi. [Yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yapıcı, A. İ. (2013). Aydın ve yöresi ağızlarında geçmiş zaman işleviyle kullanılan bir yapı: {-Ip-durur}. *Turkish Studies*, 8(1), 2807-2815.
- Yıldız, M. (2014). *Eski türkçede işlevsel bağlamda çatı ekleri*. [Yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Yılmaz, E. (2001). Türkiye Türkçesinde ikili çatı sorunu ve bunun öğretimi ile ilgili meseleler. *Türk Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 49, 251-289.

İnternet Kaynağı

Altun, M. (2009, 4 Mayıs). *Sözcük / kelime türleri*. 7 Ekim 2024 tarihinde http://www.dilbilimi.net/Sozcuk_Turleri.pdf adresinden alınmıştır.

Ayverdi, İ. (1970). *Kubbealtı lugatı*. 3 Şubat 2025 tarihinde <https://lugatim.com/> adresinden edinilmiştir.

Türk Dil Kurumu (t.y). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. 27 Ocak 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

EKLER

Ek-1: Tıpkı-Basım

